

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
RIETUMEIROPAS UN AMERIKAS JAUNO UN JAUNĀKO LAIKU
VĒSTURES KATEDRA

Vēstures bakalaura studiju programmas
3. kursa students
Madars Svīķis
Stud.apl.nr. sm09013

**PILSONĪBAS JAUTĀJUMS LATVIJĀ 1991. - 1998. GADS:
IEKŠPOLITISKIE UN ĀRPOLITISKIE ASPEKTI**

BAKALaura DARBS

Darba zinātniskais vadītājs
Asoc. profesors
Jānis Taurēns

RĪGA 2012

ANOTĀCIJA

Bakalaura darba tēma ir Pilsonības jautājums Latvijā 1991. – 1998. gads: iekšpolitiskie un ārpolitiskie aspekti. Jautājums par atjaunotās neatkarīgās Latvijas pirmo pilsoņu kopu un tālāku Pilsonības likuma izstrādi 90. gados bija ļoti problemātisks taču nozīmīgs faktors, kura risinājumi nenoliedzami ir atstājuši sekas arī uz mūsdienu pilsonības politiku, tās problēmām un spriedzi sabiedrībā.

Bakalaura darba mērķis izpētīt pilsonības jautājuma risināšanu, Pilsonības likuma pieņemšanu, īstenošanu un tā sekas, padziļinātāk aplūkojot tos ārējos un iekšējos faktorus, kas šo procesu ietekmēja, kā arī noteikt Latvijas pilsonības politikas atstāto ietekmi valsts iekšpolitiskajā un ārpolitiskajā dzīvē laika posmā no 1991. – 1998. gadam.

Pētījuma rezultātā varu secināt, ka pilsonības jautājums Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas bija viens no problemātiskākajiem jautājumiem, kas nenoliedzami atstāja iespaidu uz valdības rīcību un attiecībām starp dažādām sabiedrības grupām iekšpolitikā, kā arī Latvijas integrēšanu Eiropā un attiecībās ar Krieviju.

ANOTATION

The theme of my Bachelor Paper is Problems of citizenship in Latvija 1991. – 1998.: domestic and foreign aspects. Question about the first group of citizens in resumed independent Latvija and further development of Citizenship Law in 90tees was problematic, but very important factor, solutions of which has influenced citizenship policy of Latvia today including its problems and social tension.

The aim of the Bachelor Paper is to study the solving of citizenship problem, development, implementation and consequences of Citizenship Law, making more deeper research on those foreign and domestic factors, that influenced this process, as well as to define the impact that Latvian citizenship policy had on foreign and domestic policy during the period of 1991. – 1998.

Conclusion of the research shows, that citizenship problem in Latvia after resumption of independence was one of the most problematic questions, which left its mark on actions of government and relationships between different groups of society as domestic aspects and on integration of Latvia into Europe as well as relationship with Russia as foreign aspects.

SATURS

ANOTĀCIJA	1
ANNOTATION	2
IEVADS	4
AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS.....	6
<u>1. PILSONĪBAS JAUTĀJUMS LATVIJĀ 1991. – 1994. GADS</u>	<u>13</u>
1.1 Latvijas Republikas neatkarības pirmie gadi, pilsoniskas sabiedrības veidošanās un ārvalstu politiskā ietekme	13
<u>1.1.2</u> Eiropas Savienības un tās organizāciju, kā arī citu rietumvalstu organizāciju nostāja pret etnopolitiku Latvijā	13
<u>1.1.3</u> Krievijas Federācijas nostāja pret pilsonības jautājuma risināšanu Latvijā	18
<u>1.2</u> Debates presē un Saeimā	Error! Bookmark not defined.2
<u>1.2.1</u> Pilsonības jautājuma atspoguļojums presē	Error! Bookmark not defined.2
<u>1.2.2</u> Pilsonības jautājuma apspriešana Saeimā	Error! Bookmark not defined.8
<u>2. PILSONĪBAS LIKUMA PIEŅEMŠANA UN SEKAS</u>	<u>33</u>
<u>3. 1995.-1997. GADS - PILSONĪBAS LIKUMA ĪSTENOŠANA</u>	<u>41</u>
3.1 Naturalizācijas process	41
3.2 Latviešu valodas zināšanu nozīme Naturalizācijas procesā	45
3.3 Ārvalstu ietekme uz naturalizācijas procesu	46
<u>4. 1997.- 1998. GADS: PILSONĪBAS PROBLĒMAS KRĪZE UN ATTIECĪBAS AR KRIEVIJU</u>	<u>51</u>
<u>4.1</u> Pilsonības problēmas krīze	51
<u>4.2</u> Attiecības ar Krieviju	57
SECINĀJUMI.....	61
IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS	64

IEVADS

Bakalaura darba mērķis ir iekšpolitisko un ārpolitisko faktoru nozīme uz pilsonības jautājuma risināšanu Latvijā, laikā no 1991.-1998. gadam. Galvenie darbā veiktie uzdevumi ir noskaidrot, kādi faktori ietekmēja gan neatkarīgās Latvijas pilsonības politikas veidošanos, gan Pilsonības likuma pieņemšanu, gan tā realizēšanu. Darba informācijas bāze pamatā balstās uz, galvenokārt jau, tā laika presi un Saeimas stenogrammām, taču, līdztekus izmantojot arī vēstures literatūru, lai darbu papildinātu ar mūsdienu vēsturnieku un pētnieku viedokļiem un problēmas risināšanas vērtējumiem.

Darbā pētītās tēmas hronoloģiskās robežas izvēlējos 1991.-1998. gadu, to pamatojot ar faktiem, ka pirmie praktiskie darbi pie pilsonības jautājuma risināšanas izteiktāk parādījās ar 1991. gada 15. oktobra Augstākās Padomes lēmumu, kas izveidoja pirmo neatkarīgās Latvijas pilsoņu kopu. Līdz ar jaunā pilsoņu kopuma izveidošanu uzsākās aktīvs darbs pie Pilsonības likuma izstrādes, kura pieņemšanā vadošo lomu ieņēma 1993. gadā ievēlētā 5. Latvijas Republikas Saeima. Līdz ar Pilsonības likuma pieņemšanu 1994. gada 22. jūlijā pēc tajā vairākkārt izdarītajiem grozījumiem, bija iespējams uzsākt naturalizācijas procesu nepilsoņu integrēšanai pilsoņu kopumā. Problēmas izpētes hronoloģiskās robežas beigas nosaku ar 1998. gada oktobri – laiku kad, ārvalstu lielā spiediena ietekmē, pēc likuma grozījumu pieņemšanas un naturalizācijas logu atcelšanas, ārvalstu pastiprinātā uzmanība pilsonības politikas īstenošanai Latvijā mazinājās. Lai gan Saeimā vēl turpināja pastāvēt domstarpības par likuma pozitīvo devumu latviešu sabiedrībai, pēc grozījumu pieņemšanas un nacionālo spēku ideju zaudējumam 1998. gada 3. oktobra referendumā par grozījumu atcelšanu, pilsonības jautājums šķietami tika atrisināts.

Darba struktūru un nodaļu tēmu izvietojumu veidoju balstoties uz no avotiem un literatūras gūtās informācijas, lai precīzāk norādītu uz konkrētiem faktoriem, kuri, attiecīgā laika posmā, ietekmēja, piemēram, Pilsonības likuma izstrādi, naturalizācijas procesu un likuma grozījumus, kā arī, lai parādītu galvenās problēmas un to risināšanu, ar kurām valdībai nācās saskarties

Bakalaura darba izstrādē konkrēto tēmu – Pilsonības jautājums Latvijā 1991.-1998. gads: iekšpolitiskie un ārpolitiskie aspekti, izvēlējos galvenokārt jau tādēļ, ka kopumā

iepaizīstoties ar literatūru, ļoti minimālā apjomā bija sastopami darbi, kuri šo jautājumu izskatītu pilnībā, neapstājoties tikai pie kāda konkrēta pilsonības problēmas aspekta padziļinātākas izanalizēšanas. Manuprāt, pilsonības jautājums Latvijā, iepriekšminētajā laika posmā, bija viena no primārajām problēmām pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, tādēļ šī jautājuma apkopjoša darba izstrāde būtu nepieciešama. Kā jau minēju, vēl nav izstrādāti zinātniski darbi, kas apkopotu konkrēto tēmu un apskatītu to kā vienotu faktu kopumu, tādēļ, darba izstrādē man pamatā nācās balstīties uz vēstures literatūru, kas katra atsevišķi padziļinātāk apskata atsevišķu šī jautājuma daļu. Lielu nozīmi darba izstrādē ieņem arī tā laika prese, saeimas stenogrammas un arhīvu materiāli, kas kā avoti deva objektīvākus viedokļus.

Tēmas pētījuma metodes pamatā balstīju uz preses un Saeimas stenogrammās minēto informāciju, kas labi atklāja problēmas skatījumu tā laika sabiedrībā un valdībā. Šie avoti un papildus arī arhīvu materiāli bija laba informācijas bāze arī statistikas, diskusiju, kā arī viedokļu ziņā. Primāri izpētīt avotus bija daudz vieglāk apkopot informāciju no vēstures literatūras, salīdzināt viedokļus un iegūt plašāku tēmas izklāstu. Lai gan darbs pamatā ir avotpētniecisks, nozīmīgu vietu tā izstrādē ieņem arī izmantotā literatūra, kas palīdzēja gan skaidrāk izprast atsevišķus faktus un notikumus, kas avotos nereti tika pieminēti bez tālāka izklāsta

Bakalaura darba tēmai ir gan politiska, gan sabiedriska aktualitāte. Pilsonības jautājums pats par sevi bija ļoti nozīmīgs pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gada 4. maijā un turpina būt svarīgs politisko diskusiju temats arī mūsdienās. 1994. gada 22. jūlijā pieņemtais Pilsonības likums, lai gan turpmāko gadu laikā vairākkārt labots un grozīts, arī mūsdienās ir Latvijas pilsoņu kopuma veidošanas pamatelements, tādēļ ir svarīgi noteikt kādos apstākļos un kādu faktoru ietekmē atradās šī likuma izstrāde un pilsonības jautājuma risināšana kopumā, lai labāk izprastu ceļu, kādā 90. gados tika veidots pilsoņu kopums. Šī tēma, nenoliedzami, savu nozīmi saglabā arī mūsdienās, jo laika periods, kas šķir tematu no mūsdienām ir pietiekoši neliels, lai pilsonības un sabiedrības integrācijas procesus mūsdienās būtu iespējams saistīt ar 90. gadu notikumiem un toreizējās valdības rīcību.

Bakalaura darba izstrādes praktiskie rezultāti ir apkopots ārpolitisko un iekšpolitisko aspektu apkopojums, kas atklāj situāciju, kādā laika posmā no 1991.-1998. gadam tika risināts pilsonības jautājums. Izstrādātais skaidrāk parāda, no vienas puses, Eiropas un

ASV, bet, no otras puses, Krievijas nostāju attiecībā pret Latviju, nereti izceļot vienas puses darbības atsaukšanos otras puses reakcijā.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Avotu apskats

Prese:

Bakalaura darba izstrādē, visnozīmīgāko lomu ieņēma 1990.-1998. gada Latvijas preses izdevumi, kas arī veido darbā iekļautās informācijas bāzi. Pateicoties vairākiem rakstiem no tādiem izmantotajiem 90. gadu laikrakstiem kā „Diena”, „Laiks”, „Nacionālā Neatkarība”, „Lauku Avīze”, „Neatkarīgā Rīta Avīze” un „Atmoda” darba izstrādes posmā man bija iespēja iepazīties ar vairāku personu viedokļiem un aplūkot pilsonības problēmas risināšanu Latvijā no vairākām perspektīvām. Arī fakts, ka šie preses izdevumi atspoguļoja pilsonības politikas situāciju sākot jau ar neatkarības atgūšanas posmu līdz pat 1998. gada likuma grozījumiem un tālāk, deva iespēju no viena tipa avota detalizēti apskatīt visu darba tēmas posmu un saprast, kā, šim jautājumam attīstoties, mainās paustie uzskati arī presē. No preses izdevumiem lielāku uzmanību pievērsu tieši laikrakstam Diena, kurā iekļautie raksti, manuprāt, detalizētāk atspoguļo pilsonības problēmas attīstīšanos laika gaitā un ir vairāk uz rietumiem orientētais laikraksts, par ko liecina samērā biežā rakstos paustās nostājas atbilstība EDSO un EP ekspertu rekomendācijām.

Pilsonības jautājuma risināšanas pirmsākumus jau parāda laikraksts Laiks, apskatot un analizējot atjaunotās neatkarīgās Latvijas pirmā Pilsoņu Kongresa veidošanu 1990. gada pirmajā pusē, izceļot Kongresa nozīmi gan pilsonības piešķiršanas kritēriju un kārtības pamatu ielikšanā,¹ gan ārpolitikā, uzsākot sarunas ar Krieviju par izformētās Krievijas armijas izvešanu.² Latvijas attiecības ar Krieviju, savukārt, spilgti attēlotas Dienas laikrakstu slejās īsi, bet detalizēti aprakstot galvenos notikumus un problēmas Īpaši nozīmīgi bija tie laikraksta raksti, kas armijas izvešanas jautājumu sasaistīja ar „krievvalodīgo” cilvēktiesību problēmu Latvijā, piemēram, Dienas komentētāja Aivara Ozoliņa raksts „Krievijas armija un cilvēktiesības”, kas parāda nesaraujamo saikni starp Krievijas armijas atrašanos Latvijā un Krievijas lielo ietekmi Latvijas iekšpolitikā, īpaši pilsonības jautājuma risināšanā. Ozoliņš šajā

¹ 1990. gada 25. aprīlis *Latvijā veic Pilsoņu kongresa priekšdarbus* Laiks 8. lpp.

² 1990. gada 16. maijs *Pilsoņu kongresa lēmumi* Laiks 1. lpp

raksta skaidri atklāj izdevīgo situāciju, ko Krievija gūst no sava karaspēka paturēšanas Latvijā, tas ir, lielāku ietekmi un Latvijas kavēšanu iestāties Eiropas Padomē un tuvināties rietumiem.³ Vairākos citos laikraksta Diena rakstos iezīmējas arī rietumvalstu un Krievijas viedokļi par armijas izvešanas nepieciešamību, kas šo Latvijas iekšpolitisko problēmu un ārpolitiskās spriedzes avotu apskatīt no vairākiem rakursiem. Viedokļu daudzveidību skaidri var novērot apskatot tikai dažus no rakstiem, piemēram, Anitas Matisones raksts „Klintoni: Baltijas valstīm jāgarantē krievu tiesības” parāda ASV kā idejiska vidusceļa piekritēju, proti, rakstā tiek uzsvērts, ka no ASV puses tiek prasīta krievu cilvēktiesību ievērošana Latvijā un ja šāda prasība tiktu ievērota, Krievijas armijas karaspēks Latviju atstātu ātrāk.⁴ Eiropas Savienības viedokli šajā jautājumā var novērot laikraksta „IR” redaktora Jāņa Kulmaņa rakstā „EDSA: Krievijas armija jāizved” skaidri parādot rietumu negatīvo nostāju pret Krievijas armijas atrašanos Latvijā un Krievijas puses pastāvīgos iebildumus par cilvēktiesību problēmām Latvijā neievērošanu.⁵ Krievijas, izteikti pretrunīgo nostāju, arī iespējams novērot Dienas rakstos. Krasi atšķirīgie viedokļi, kas parādās šajos rakstos - „Krievija centīsies panākt pilsonības piešķiršanu tautiešiem Baltijā.”⁶, „Kozirevs: Baltija netika okupēta.”⁷ „Krievija nesaista armijas izvešanu ar krievu tiesībām”⁸, norāda uz šķietamo Krievijas puses vilcināšanos atstāt Latviju, lai gan noliedzot armijas paturēšanu valstī uz cilvēktiesību pārkāpumu pamata, tomēr tajā pašā laikā uz to atsaucoties.

Runājot par Pilsonības likuma izstrādi, pieņemšanu un pilsonības problēmu kopumā, presē sniegtā informācija patiešām ir ļoti daudzveidīga un vērtējums valdību valdības darbam pauž dažādu uzskatu laikraksti. Stipri nacionālu nostāju iespējams novērot laikrakstā Nacionālā Neatkarība, kura rakstos Pilsonības likumā paredzētais naturalizācijas process bija pārāk liberāls un labākas izredzes iegūt pilsonību deva okupācijas posmā ieceļojušajiem nepilsoņiem nekā daļai etnisko latviešu. Valsts nostāja naturalizācijas procesā tik kritizēta kā izteikti uz valsts interešu ievērošanu orientēts, latviešu tautas intereses atstājot otrā plānā – šādu nostāju savā rakstā „Par pilsonību naturalizāciju un nacionālismu” Elmārs Bremšmits⁹ Nedaudz

³ Ozoliņš A 1994. gada 9. marts *Krievijas armija un cilvēktiesības* Diena 2 lpp

⁴ Matisone A 1994. gada 12. janvāris *Klintoni: Baltijas valstīm jāgarantē krievu tiesības*. Diena 1. lpp

⁵ Kulmanis J 1994. gada 16. aprīlis *EDSA: Krievijas armija jāizved* Diena 1. lpp

⁶ 1994. gada 30. marts *Krievija centīsies panākt pilsonības piešķiršanu tautiešiem Baltijā*. Diena 1. lpp

⁷ Bartaševics A 1997. gada 31. maijs *Kozirevs: Baltija netika okupēta* Brīvā Latvija 3. lpp

⁸ 1994. gada 7. marts *Krievija nesaista armijas izvešanu ar krievu tiesībām* Diena 1. lpp.

⁹ Bremšmits E 1995. gada 15-21. marts *Par pilsonību naturalizāciju un nacionālismu* Nacionālā neatkarība 7. lpp

liberālāku, taču arvien uz nacionālo interešu ievērošanu mērķētu viedokli pauž laikraksts *Atmoda*. Kā izteicās filozofs un politiķis Vilnis Zariņš rakstā „Kādi būs Latvijas Pilsonības likuma tiešie un netiešie rezultāti”, galvenais uzsvars tiek likts uz nepieciešamību panākt okupācijas posmā Latvijā nelegāli ieceļojušo nepilsoņu brīvprātīgu repatriāciju, norādot uz pozitīviem rezultātiem, ko šāda repatriācija varētu sniegt (papildus darba rokas, lai iekoptu un attīstītu Krievijas ekonomiski pagrimušos reģionus)¹⁰ Šajā pašā laikrakstā tiek paustas arī citas uz Pilsonības likumu attiecināmas nostājas, piemēram, nepieciešamība pēc iespējas ātrāk šo likumu izstrādāt un pieņemt (ideja, kas gan parādās arī citos laikrakstos). Vērtējot likuma izstrādes posmu, skatoties uz diskusiju Autoru biroja Roro veidotajā rakstā „Māja un saimnieks, Latvija un pilsonība”, parādot sarunu starp Rietumu latviešu politologu Egilu Levitu un Latvijas Pilsoņu komitejas pārstāvi Oļģertu Eglīti par Pilsonības likuma izstrādi un konkrēti 1919. gada Pavalstniecības likumu, kas bija plānots kā bāze un gaidāmā Pilsonības likuma tiesiskā kontinuitāte, iezīmējas uzskati par nepieciešamību 1919. gada likumu pielāgot mūsdienu situācijai ieviešot tajā labojumus, kas kontrolētu lielā nepilsoņu skaita uzņemšanu pilsonībā. Par galveno iemeslu labojumu nepieciešamībai tiek minēts piecdesmit okupācijas gados stipri izmainītais Latvijas etniskais sastāvs. Saruna skaidri iezīmē atšķirīgos viedokļus Eglīša un Levita starpā, kad Eglītis uz 1919. gada Pavalstniecības likumu norāda kā nepiemērotu paraugu jaunā Pilsonības likuma izstrādē, taču Levits tiecas viņu oponent. Domstarpības abu diskusijas dalībnieku starpā parādās arī jautājumā par likuma izstrādāšanas atlikšanas lietderību, uz ko Levits norāda kā negatīvu faktoru, kas tikai veicina sabiedrības sašķelšanos, taču Eglītis to vērtē pozitīvi, uzskatot, ka jo ilgāks laika posms nepilsoņiem tiks dots, lai izvēlētos savu nākotnes mītnes valsti, jo mazāk problēmas sagādās šo peronu integrēšana sabiedrībā.¹¹

Vairākus atšķirīgus viedokļus par pilsonības jautājuma risinājuma virzieniem un vērtējumus Pilsonības likuma pieņemšanai iespējams atrast laikrakstā *Diena*. Galvenās tendences, ko šis laikraksts izvirza, ir izteikta nepieciešamība Latvijai virzīties uz Eiropas Savienības politikas pusi, pieņemt taču, tajā pašā laikā, pielāgot EDSO un EP rekomendācijas Latvijas situācijai, kā arī panākt Pilsonības likumā iekļauto naturalizācijas logu principa atcelšanu – ideja, kas laikrakstā *Diena* ieņem centrālo nozīmi.

¹⁰ Zariņš V 1994. gada janvāris *Kādi būs Latvijas Pilsonības likuma tiešie un netiešie rezultāti?* *Atmoda*, 1. lpp

¹¹ Levits E., 1991. gada 29. janvāris *Māja un saimnieks, Latvija un pilsonība* *Atmoda* Atpūtai, 6. lpp

Kā raksta Andrievs Ezergailis, Latvijas politiķiem jāizbeidz bieži vien nelietderīgās diskusijas savā starpā un jāieklausās rietumvalstu ieteikumos, pilsonības politiku veidojot uz ASV pieredzes bāzes.¹² Dienā publicētajos rakstos parādās arī vairāki ieteikumi no, piemēram, LTF locekļa E Cilinska puses tiek ieteikts valdībai, izstrādājot Pilsonības likumu, balstīties uz starpkaru Latvijas Pavalstniecības likuma.¹³ LU Vēstures un filozofijas fakultātes politikas zinātnes un starptautisko attiecību students Kārlis Reihmanis rakstā „Pilsonības tiesiskie aspekti” mudināja valdību uzmanību pievērst starptautiski vispārpieņemtajām normām un sava mēreni nacionālā politika plašākai sabiedrībai jāparāda kā tiesiski pareiza rīcība.¹⁴

Vairāki laikraksta Diena 1994. gadā publicētie raksti labi parāda arī Pilsonības likuma izstrādes gaitu – kādus grozījumus Saeima veic un kādi priekšlikumi tiek izteikti. Pie šādiem rakstiem varētu pieskaitīt trimdas latvietis Jāņa Tupeša publicēto rakstu „Kvotas vai kvotu princips”, kas parāda problemātisko situāciju attiecībā uz naturalizācijas ierobežojumu skaidrāku formulēšanu likumā,¹⁵ gan Sanitas Uplejas raksts „Saeima lēnām iepazīstas ar EP slēdzienu par pilsonības likumu” parādot domstarpības starp Saeimas frakcijas Latvijas Ceļš un labējās opozīcijas spēkiem LNNK, par vairākiem, no EP ieteiktiem likuma labojumiem.¹⁶

Nenoliedzamu nozīmi darba izstrādē būtu jādod arī rakstiem, kas parādīja ārvalstu nostāju attiecībā uz likuma izstrādāšanu, piemēram, Latvijas Nacionālās Apvienības Kanādā viena no vadītājiem Pētera Vasariņa raksts „Latvijas pilsonības likums Rietumu preses skatījumā” diezgan skaidri parāda rietumu nostāju šajā jautājumā. Līdztekus ļoti izplatīta tēma vairākās publikācijās ir tieši EDSO un EP nostāja, ieteikumi un vērtējumi par Saeimas darbību. Īpaši pastiprinātu uzmanību rietumvalstis pievērsa tieši naturalizācijas procesam, kas, viņuprāt, bija ļoti nepilnīgs un prasīja lielāku Latvijas valdības uzmanību nekā tā bija gatava šai problēmai pievērst. Vairāki desmiti rakstu par naturalizācijas procesu laikrakstā Diena atspoguļoja uzstājīgas rietumvalstu prasības liberalizēt naturalizācijas gaitu. Arī no vietējo ekspertu puses presē tiek izteikti savi viedokļi par naturalizācijas gaitu. Minēšu laikraksta Diena žurnālistes Tatjanas Jaroslavskas interviju ar Naturalizācijas Pārvaldes vadītāju Eižēniju Aldermani, kas atspoguļota rakstā „Naturalizācija paredz ne tikai tiesības, bet arī pienākumus” un parāda

¹² Ezergailis A 1991. gada 21. decembris *Pilsonība uz pannas* Diena, 2. lpp

¹³ Bojāre I 1991. gada 7. septembris *Kam tiks Latvijas pilsonība* Diena, 1. lpp

¹⁴ Reihmanis K 1994. gada 8. septembris *Pilsonības tiesiskie aspekti* Diena, 2. lpp

¹⁵ Tupesis J 1994. gada 12. marts *Kvotas vai kvotu princips* Diena 2. lpp

¹⁶ Upleja S 1994. gada 22. februāris *Saeima lēnām iepazīstas ar EP slēdzienu par pilsonības likumu* Diena 1. lpp

naturalizācijas procesa vadības vērtējumu par līdzšinējo nepilsoņu problēmas risināšanas gaitu.¹⁷ Naturalizācijas process detalizēti tiek aprakstīts arī Ievas Šulces rakstu sērijā „Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (I) (II) (III)”¹⁸

Arhīva materiāli:

Lai gan informācijas apjoms, kas, darba izstrādes laikā tika iegūts no Latvijas Vēstures Arhīva ir ļoti neliels, arī šī informācija nodēvēja, lai labāk izprastu valsts iestāžu darbību attiecībā uz Pilsonības likuma izstrādi un īstenošanu. Īpaši lietderīgs bija 1993. gada septembra Helsinku komisijas ziņojums, kas, sasaucoties ar literatūrā minēto informāciju, konspektīvi izklāsta informāciju gan par Krievijas armijas izvešanas problēmām, norādot, ka cilvēktiesību pārkāpumi, kuru pastāvīga sludināšana no Krievijas puses tiek uzskatīti par kavēkli armijas izvešanā, patiesībā Latvijā nav novērojami. Ziņojums sevī ietver arī informāciju par EDSO un EP atstāto iespaidu uz Latvijas pilsonības politikas veidošanu, izceļot konkrētus ekspertu ziņojumus par nepieciešamību pēc iespējas ātrāk samazināt nepilsoņu skaitu valstī, steidzināt Pilsonības likuma pieņemšanu, lai konkretizētu nepilsoņu situāciju un prasības iegūt pilsonību.¹⁹

Ieskatu problēmas risināšanā un vērtējumos sniedza arī vairāki citi arhīva materiāli īpaši no 2000. fonda, kas saturēja informāciju gan par naturalizācijas gaitu, un problēmām, gan noteikumiem un prasībām par pilsonības piešķiršanu naturalizācijas ceļā.

Literatūras apskats

Darba izstrādē, protams, neiztiku arī bez vēstures literatūras analizēšanas, kas, no avotiem iegūtos faktus, padarīja vieglāk saprotamus un dziļāk izskaidrojot konkrētu notikumu gaitu, sniedza arī uzskatu daudzveidību.

Kā izteikti nozīmīgu darbu sava Bakalaura darba izstrādē es varētu minēt Nila Muižnieka redakcijā tapušo darbu „Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība.” Lai gan vienas konkrētas

¹⁷ Jaroslavska T 1994. gada 12. novembris Intervija ar Naturalizācijas pārvaldes priekšnieci Eižēniju Aldermani *Naturalizācija paredz ne tikai tiesības, bet arī pienākumus* Diena 2. lpp

¹⁸ Šulce I 1995. gada 11-17. janvāris Ieva Šulce *Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (I)* Nacionālā Neatkarība 3. lpp

¹⁹ Latvijas Valsts arhīvs. 1899. fonds, (Helsinku komisijas ziņojums „Human rights and democratization in Latvia” september 1993. Staff of the Commission on Security and Cooperation in Europe) 1. apraksts, 41. lieta 14.-21.lpp

literatūras vienības, kas apskatītu pilsonības jautājuma risināšanu un to faktoru nozīmīgumu, kas šo procesu ietekmēja, pagaidām vēl nav, šis darbs, manā skatījumā bija viens tādiem, kas pilsonības problēmu izklāstīja, apskatot vairākus notikumus, lēmumus un viedokļus. Muižnieka, šķietami nacionālā nostāja izpaužas gan situācijās, kad darbā krievu problēmu viņš raksturo kā Latvijas valstij negatīvu. Papildus tiek izcelta vājā integrācijas politika, kas tikai palielina plaisu starp sabiedrības daļām, tomēr integrācijas problēmas Muižnieks pamato arī ar vēsturiskiem faktiem, norādot uz to, ka jau pirms 20. gadsimta Latvijas teritorijas etniskais sastāvs ir piedzīvojis vairākas pārmaiņas, taču par izteiktāko sabiedrības šķelšanās iniciatoru viņš uzskata tieši periodu pēc Otrā Pasaules kara, kad Latvijas teritorijā tika ievesti tūkstošiem personu no citiem Padomju Savienības reģioniem. Tieši šo faktoru Muižnieks nosauc par galveno etniskajai spriedzei Latvijā 90. gados.²⁰ Autors apskata arī Pilsonības likuma izstrādes, pieņemšanas un realizācijas posmu. Vilšanos Muižnieks izsaka par to, ka Pilsonības likums tika pieņemts tikai 1994. gadā, kas, laika periodu pēc 1991. gada 15. oktobra Augstākās Padomes lēmuma izveidot pirmo pilsoņu kopu, pārējiem nepilsoņiem padarīja par neskaidrības periodu par viņu iespējām iegūt pilsonību. Situāciju uz pozitīvo pusi vērta tikai 1995. gada likums „Par to bijušo PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības” ko autors raksturo kā pozitīvu valdības soli.²¹ Darbā Muižnieks apskata arī rietumvalstu ietekmi uz pilsonības politiku un kopumā EDSO, EP un ANO ekspertu darbību Latvijā raksturo kā pozitīvu un nepieciešamu tiesiskas Latvijas pilsonības politikas izstrādē, kas atbilstu konkrētā laika starptautiskajām cilvēktiesību normām.²² Raksturojot Pilsonības jautājuma krīzes posmu pēc 1997. gada autors pozitīvi vērtē rietumvalstu atbalstu Latvijai, situācijā, kad tās attiecības ar Krieviju bija kritiskā stāvoklī. Darbs apskata arī Pilsonības likuma grozījumu pieņemšanas posmu, rietumu reakciju un veic nelielu ieskatu arī sekojošā referendumā gaitā un rezultātos.

Nozīmīgu vietu darba izstrādē kā plašs informācijas avots ieņēma arī Pabrika, Vēbera un Āboliņa kopējais darbs „Atsvešinātības pārvarēšana”, kas vairāk pievērsās nepilsoņu problēmas jautājumam, apskatot sabiedrības integrēšanas procesu, tajā pastāvējušās grūtības, kā arī pievērsās naturalizācijas gaitas analīzei. Kā nepilnīgu un pārskatāmu faktoru šis darbs vērtē LR Augstākās Padomes 1991. gada 15. oktobra lēmumu par pilsonības piešķiršanu

²⁰ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 34. lpp

²¹ Turpat – 41. lpp

²² Turpat – 47-48. lpp

personām, kuras bijušas Latvijas pilsonī pirms okupācijas, kā arī viņu pēcnācēji. Autori norāda, ka lēmums bez pilsonības atstāja vairāk kā 700 tūkstošus cilvēku – sabiedrības daļa, kas vēlāk izrādījās par lielu problēmu sabiedrības saliedēšanā. Par pozitīvu soli šīs problēmas risināšanā autori atzīst gan 1995. gada likumu „Par personu statusu, kuras ir bijušas PSRS pilsoņi un kurām nav Latvijas vai citas valsts pilsonības”, gan Pilsonības likuma grozījumus 1998. gadā, naturalizācijas procesu padarot daudz liberālāku. Tomēr kavēšanos izstrādāt un pieņemt tiesiski pareizu Pilsonības likumu, kā arī nepieļaujami lēnā naturalizācijas gaita līdz 1998. gadam darbā tiek raksturota kā sabiedrības integrēšanas kavējoši šķēršļi.²³

Larss Peters Fredēns darbā „Atgriešanās” pievēršas ārvalstu nostājai pret Latvijas pilsonības politiku, vispirms jau apskatot Zviedrijas sniegto vērtējumu. Lai gan Zviedrija saprot Latvijas 90. gadu sākuma situāciju un latviešu neapmierinātību, kad valsts etnisko sastāvu papildīja lielas cittautiešu masas, pilsonības politikas vērtēšanā tā šo faktoru neņem vērā un iesaka cittautiešu izceļošanas realizēšanas vietā Latvijai pieņemt šo masīvo sabiedrības daļu, integrēt viņus pilsoņu kopumā un tādā veidā risināt saspringtās attiecības ar Krieviju.

Labi detalizētu ieskatu pilsonības politikā pēc 1997. gada, valdības darbā un prezidenta vērtējumā deva Jāņa Ūdra darbs „Gunta Ulmaņa vertikāle”, kurā Pilsonības likuma īstenošana un grozījumu pieņemšana tika ļoti labi sasaistīta ar Latvijas prezidenta uzskatiem tajā pašā laikā sniedzot vērtējumu par valdības darbu

²³ Pabriks A., Vēbers E., Āboliņš R. *Atsvešinātības pārvarēšana* Rīga, Sorosa Fonds Latvija, 2001. 16. lpp

1. PILSONĪBAS JAUTĀJUMS LATVIJĀ 1991.-1994. GADS

1.1 Latvijas Republikas neatkarības pirmie gadi, pilsoniskas sabiedrības veidošanās un ārvalstu politiskā ietekme

Politiskā un sociālā situācija, kas Latvijā veidojās 90. gadu sākumā un izteiktākas aprises ieguva jau pēc faktiskās neatkarības atjaunošanas 1991. gada 21. Augustā veidojā problēmām un domstarpībām bagāta, novedot gan pie iekšpolitiskās krīzes, gan ārpolitisko attiecību sarežģīšanās. Pilsonības jautājums un nacionālā politika Latvijā šajā laika posmā kļuva par vienu no galvenajiem, ja ne pat par pašu galveno, politiskās cīņas un diskusiju lauciņu. Latvijas, pārējo Baltijas valstu, kā arī, nenoliedzami, citu postpadomju valstu etniskais kopums, pēc 50 gadus ilgušās okupācijas bija kļuvis par nacionālās politikas problēmu.

Latvijas gadījumā etniskais sastāvs valstī, pilsonības problēma un garā okupācijas posma atstātais mantojums bija izteiktas problēmas,²⁴ kas, nenoliedzami radīja saspīlējumus gan valsts iekšienē, starp latviešiem un nelatviešiem, kā arī starp nelatviešiem un politisko eliti, gan sagādāja problēmas Latvijas ārpolitikā. Tieši ārējais faktors – pamatā Krievijas Federācija un rietumvalstu organizācijas (Eiropas Drošības un sadarbības organizācija (EDSO) un Eiropas Padome), kā arī ANO šajā laika posmā, kad sāka veidoties Latvijas pilsonības politika, kļuva par galvenajiem virzītājspēkiem, kas atstāja lielu iespaidu uz neatkarīgās Latvijas izvēlēto sociālo politiku un pilsoniskās sabiedrības veidošanu.

1.1.2 Eiropas Savienības un tās organizāciju, kā arī citu rietumvalstu organizāciju nostāja pret etnopolitiku Latvijā

Tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas arī Eiropas Savienības instances kļuva ieinteresētas tālākā etnopolitikas gaitā Latvijā. No galvenajām starptautiskajām organizācijām, kuras 90. gadu sākumā izvērsa aktīvu darbību Latvijā varētu minēt Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (EDSO) misija, kas darbību Latvijā sāka 1992. gadā, EDSO augstā komisāra

²⁴ Vadoties pēc 1995. gada datiem Latvijas etnisko sastāvu vidoja 55.1% latviešu un 44.8% cittautiešu *Baltijas valstis likteņgriežos* red. Jundzis T., Rīga, Latvijas Zinātņu akadēmija, 1998.

institūciju, kas atbildēja tieši par minoritāšu tiesību aizstāvēšanu. Papildus šīm Eiropas Savienības (ES) instancēm neatkarīgās Latvijas politiskajā attīstībā lielu interesi izrādīja arī Eiropas Padome, ANO attīstības programma (UNDP) kā arī Sorosa fonds – Latvija.²⁵

No ārvalstu organizācijām vislielāko ietekmi uz integrācijas procesiem Latvijā atstāja EDSO – Eiropas Drošības un sadarbības organizācija. Lielais dalībvalstu skaits un dziļā pieredze šo organizāciju padarīja par visietekmīgāko virzītājspēku Latvijas integrācijas politikas veidošanā. Liela loma EDSO bija Krievijas karaspēka izvešanas veicināšanā, apmaiņā Krievijas pusei solot krievvalodīgo tiesību ievērošanu Baltijas valstīs īpaši Igaunijā un Latvijā. Tādēļ arī, lai veiktu novērojumus par valdības plāniem attiecībā uz naturalizāciju un iespējamām programmām, lai veicinātu sabiedrības integrāciju, 1992. gada nogalē tika izveidots jauns postenis – EDSO augstais komisārs nacionālo minoritāšu jautājumos un šo vietu gandrīz 9 gadus pildīja Nīderlandes diplomāts Makss van der Stūls.²⁶ Komisārs uzraudzīja integrācijas un naturalizācijas procesus Latvijā, sniedzot ikmēneša ziņojumus EDSO dalībvalstīm. Jau 1993. gadā Stūls nosūtīja vēstuli LR ārlietu ministram Georgam Andrejevam ar aicinājumu paātrināt pilsonības likuma pieņemšanu un pilsonības pretendentiem noteikt mērenas prasības.²⁷

UNDP savu darbību Latvijā sāka 1992. gada nogalē. Organizācijai bija būtiska loma gan latviešu valodas apguves programmas izstrādē, gan integrācijas veicināšanā, izstrādājot vairākas programmas, tādā veidā palīdzot valdībai pieņemt kompetentus lēmumus pilsoniskās politikas veidošanā, kā arī Valsts reformu īstenošanā, lai Latvijas sabiedrību pietuvinātu demokrātiskajām normām.²⁸ Pateicoties 1992. gadā veiktajiem grozījumiem Valodas likumā, kas paredzēja latviešu valodas obligātās zināšanas vairākos valsts un pašvaldību amatos, 1994. gadā Latvijas valdība sadarbībā ar UNDP uzsāka darbu pie jaunas programmas izstrādāšanas, lai panāktu lielāku latviešu valodas lietošanas īpatsvaru krieviski runājošo iedzīvotāju aprindās. Latviešu valodas apguves valsts programma (LVAVP) tika apstiprināta 1995. gada 1. novembrī,²⁹ kas pirmos četrus gadus darbojās ciešā sadarbībā ar UNDP, izmantojot tās pieredzi

²⁵ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 45. lpp

²⁶ Turpat – 47. lpp

²⁷ Kulmanis J. 1994. gada 10. februāris *Rietumi neatbalsta kvotu sistēmu pilsonības likumā* Diena 1. lpp

²⁸ Ignatāne G., Lulle A., *Rokasgrāmata par ANO* Jelgavas tipogrāfija, 2005. 120. lpp.

²⁹ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 46. lpp

un administrēšanas tradīcijas. Papildus organizācija veica arī uzskaitījumus, lai veidotu statistiku par naturalizācijas un integrācijas gaitu Latvijā.

Sorosa fonda – Latvija darbības galvenās vadlīnijas Latvijā bija ar etnisko pētījumu sponsorēšanu 90. gados, kā arī to nevalstisko organizāciju finansiāla atbalstīšana, kuras strādāja pie integrācijas procesa veicināšanas.³⁰

Tomēr, neskatoties uz Krievijas pastāvīgi izteiktajiem protestiem par cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijas etnopolitikā, Makss van der Stūls savos vērtējumos norādīja, ka nav atrasti pierādījumi, kas apliecinātu nelatviešu tiesību ierobežošanu un sabiedrības virzīšanos uz etnisku naidu, lai gan šaubas par šādu Latvija etnopolitikas iznākumu pastāvēja. Arī ANO misijas vadītājs Latvijā Ibrahims Fāls apliecināja, ka pilsonības politika Latvijā tiek veidota vairāk raizējoties par latviešu kā nacionalitātes tālāku nākotni, nevis, lai ierobežotu kādu atsevišķu etnosu.³¹

1991. gada oktobra izstrādātie naturalizācijas plāni vairāk vai mazāk bija pieņemami, taču Fāls tiecās pievērs Latvijas valdības uzmanību pilsoniskās sabiedrības veidošanai un piesaistīt pilsonības iegūšanai lielāku Latvijas sabiedrības daļu, tādā veidā veicinot naturalizāciju. Van der Stūls norāda, ka ir nepamatoti cerēt, ka lielākā daļa nelatviešu atstās Latviju, tādēļ ir nepieciešams veidot harmoniskas attiecības starp latviešiem un citu tautību pārstāvjiem.

Saprotošu attieksmi un atzinīgu novērtējumu saņēma arī jaunā Valsts Valodas likuma pārskatīšana un panta, kas noteica krievu valodas kā sazināšanās valodas statusu Latvijā (pants tika pieņemts 1989. gada 5. maijā pēc Augstākās Padomes lēmuma), izslēgšana no Valodas likuma 1992. gada 31. martā.³² Pieņemams Rietumvalstu organizāciju pārstāvjiem bija arī 1991. gadā, pēc neatkarības atjaunošanas pieņemtais likums par jaunas pilsoņu kopas izveidošanu³³ no tās sabiedrības daļas, kura, vai kuru pēcnācēji bija Latvijas pilsoņi pirms 1940. gada 17. jūnija. Tomēr, lai veicinātu sabiedrības integrāciju, van der Stūls norādīja, uz

³⁰ Turpat

³¹ Lato L., Metuzāls S. 2011. g. *Latvijas ārpolitikas mūžīgie meklējumi*, http://www.pietiek.com/raksti/latvijas_arpolitikas_muzigie_meklejum_i, Skatīts 19.05.2012

³² *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 43. lpp

³³ 1991. gada 15. oktobra Augstākās Padomes lēmums piešķirt pilsonību tām personām un viņu pēcnācējiem, kuriem bija Latvijas pilsoņa statuss pirms 1940. gada 17. jūnija okupācijas. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 15. oktobra vakara sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_911015v.htm Skatīts 19.05.2012

nepieciešamību valdībai veidot aktīvāku dialogu ar nelatviešu kopienu uz ko Latvijas valdībai bija samērā izteikti pasīva attieksme.

Pilsonības likuma izstrāde un pieņemšana arī bija viens no galvenajiem EDSO un ANO pārstāvju darbības mērķiem. Jau 1992. gadā van der Stūls un ANO darba grupas vadītājs cilvēktiesību jautājumā Latvijā, ANO cilvēktiesību centra direktors Ibrahim Fāls pastāvīgi aicināja valdību steidzināt pilsonības problēmas atrisināšanu, pieņemot Pilsonības likumu un izgaisināt Latvijas nepilsoņu bažas par iespējām iegūt pilsonību vai izceļot no valsts. Jau šajos ieteikumos iezīmējās pirmās aprises atsevišķiem Pilsonības likuma pantiem. Pamatā tālākā Pilsonības likumā ielika šādi ieteikumi no rietumiem - EDSO pārstāvji piedāvāja piešķirt pilsonību Latvijā dzimušajiem bērniem, kuru vecāki Latvijā pastāvīgi nodzīvojuši vismaz 5 gadus. Legālu ienākuma avotu Eiropas organizācijas neuzskatīja par nepieciešamu pilsonības piešķiršanas faktoru, tā pat arī iestājās pret latviešu valodas prasmes pārbaudēm vecākā gadagājuma cilvēkiem un invalīdiem. Van der Stūls, kritizēto kvotu principu piedāvāja aizvietot ar cita veida naturalizāciju kontrolējošu faktoru, kas paredzēja līdz 1995. gadam naturalizēt personas, uz kurām attiecās naturalizācijas atvieglojumi jau izstrādātajā likumprojektā, līdz 1996. gadam naturalizēt personas, kuras Latvijā nodzīvojušas vismaz 20 gadus, līdz 1997. gadam – personas, kuras nodzīvojušas vismaz 15 gadus, līdz 1998. gadam – vismaz 10 gadus.³⁴ Integrācijas procesu veicināšanai pat tika piedāvāts UNESCO atbalsts latviešu valodas mācīšanai krievvalodīgajiem.³⁵ Kā norāda EDSO misijas vadītājs Hjū Džerards Hamiltons, līdz šim piedāvātajā likumprojektā ir pārāk daudz neskaidrību un nepilnību attiecībā tieši uz kvotu principu, kas nenoliedzami radīs neapmierinātību to nepilsoņu vidū, kuri vēlas kļūt par Latvijas pilsoņiem. Valdībai Pilsonības likums ir jāveido tā, lai tas būtu saprotams visai sabiedrībai. Hamiltons papildus norāda, ka, lai gan kvotu principa paturēšana likumā neliegs Latvijai iestāties EP un ES, tas šo iestāšanos varētu padarīt problemātiskāku.³⁶

Saikne ar Eiropas Savienības organizācijām un ANO nenoliedzami nāca par labu Latvijas pilsoniskās politikas sakārtošanā, jau fakts vien, ka EDSO misija un augstā komisāra institūcija bija vadošais spēks Pilsonības likuma izstrādē un naturalizācijas procesu veicināšanā, norāda

³⁴ Kulmanis J 1994. gada 10. februāris *Rietumi neatbalsta kvotu sistēmu pilsonības likumā* Diena 1. lpp

³⁵ Latvijas Valsts arhīvs. 1899. fonds, (Helsinki komisijas ziņojums „Human rights and democratization in Latvia” september 1993. Staff of the Commission on Security and Cooperation in Europe) 1. apraksts, 41. lieta 14. lpp

³⁶ Kulmanis J 1994. g. 10. febr. *Rietumi neatbalsta kvotu sistēmu pilsonības likumā* Diena 1. lpp

uz jaunās neatkarīgās Latvijas valsts ciešo ieinteresētību nākotnes politiskos principus balstīt uz rietumvalstu pieredzes.

Latvijas interesi pievienoties rietumu politiskajai sistēmai un iestāties Eiropas Savienībā apliecina fakts, ka jau 1991. gada septembrī Latvija iesniedza pieteikumu dalībai Eiropas Padomē,³⁷ taču par vienu no galvenajiem priekšnoteikumiem pilntiesīgai dalībai EP tika izvirzīta Pilsonības likuma pieņemšana un līdz pat šī likuma pieņemšanai Latvijai dalība Eiropas Padomē vai citās ar Eiropas Savienību saistītās struktūrās bija ierobežota. Pilsonības likuma sagatavošanā tika aktīvi iesaistīti EP eksperti, tādēļ arī pirmais pieņemtais Pilsonības likumprojekts, EP un ES demaršu rezultātā, tika iesniegts otrreizējai pārskatīšanai un galējais rezultāts tika pieņemts jau ar EDSO augstajam komisāram pieņemamākajiem naturalizēšanās principiem. Latvija bija glābta no politiskās izolācijas un 1995. gada 10. februārī uzņemta EP. Tomēr 1994. gadā izveidotā Naturalizācijas pārvalde kļuva par EDSO misijas un augstā komisāra uzmanības centrālo objektu Latvijā. Abas instances mudināja Latviju veikt virkni darbību, lai veicinātu naturalizāciju - liberālākas prasības, valodas kursu organizēšanu, veikt pilsoņu informēšanu un īstenot integrācijas politiku.

Vērtējot vai šāda Eiropas Savienības iejaukšanās Latvijā iekšpolitikā pirms Pilsonības likuma pieņemšanas, jāsaņem, ka primārais faktors, kas veicināja Latvijas valdības piekāpšanās EDSO un EP prasībām bija jautājums par Latvijas uzņemšanu Eiropas Padomē un vēlāk ES. Lai gan nereti Saeima šajos rietumu piedāvātajos likuma pantos saskatīja pārāk liberāla Pilsonības likuma veidošanu, kas varētu apdraudēt latviešu kā tautas nākotni, pamatā rietumu ieteikumi bija mērķēti uz Latvijas pilsonības politikas veidošanu kā tiesisku un cilvēktiesību ievērojošu procesu. Bija jāņem vērā fakts, ka 90. gados globalizācija bija kļuvusi par izteiktu fenomenu starptautiskajā sabiedrībā un izteikti nacionālas politikas veidošana vairs nebija iespējama bez protestiem no ārvalstu puses. Rietumu iejaukšanās, lai gan šķietami pārāk uzstājīga, tomēr, manuprāt, nāca par labu Saeimas darbā, jo pēc neatkarības atgūšanas, pus gadsimtu okupācijas važās pavadījusī Latvijas valsts bija spiesta skatīties uz rietumiem kā paraugu modernas un tiesiskas politikas veidošanā.

³⁷ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 48. lpp

1.1.3 Krievijas Federācijas nostāja pret pilsonības jautājuma risināšanu Latvijā

Krievijas puse jaunās neatkarīgās Latvijas etnopolitikas veidošanas procesā nenoliedzami bija viens no ieinteresētākajiem spēkiem. Jau fakts, ka pēdējos Padomju Savienības pastāvēšanas gados etniskā situācija Latvijā bija izveidojusies tāda, ka latviešu un krievu īpatsvars sabiedrībā bija gandrīz vienāds,³⁸ apliecināja, ka Krievijas ietekme Latvijas politiskās dzīves veidošanā pēc neatkarības atjaunošanas varētu kļūt par vērā ņemamu faktoru.

Situācija pēc neatkarības atjaunošanas parādīja, ka krievu tautības nepilsoņi Latvijā ir kļuvuši par galvenajiem antagonistiem latviešiem. Pirmkārt par labu šādam pavērsienam norādīja jau pirmkārt lielais krievu īpatsvars Latvijā 90. gadu sākumā, otrkārt, ievērojama krievu daļa nespēja pieņemt valsts neatkarību un vēl turpmāk lūkojās uz Krieviju, kā viņu tiesību aizstāvi, treškārt, pozitīvu attieksmi pret krievvalodīgajiem Latvijā neizjuta arī daļa latviešu, kuri, atgūstot neatkarību, guva iespēju šo neapmierinātību izteikt. Šāda konfrontācija starp pamatnāciju un valsts plašāko minoritāti radīja saspīlējumu, gan Latvijas, gan Krievijas presē un politiskajās aprindās.

Pamatā krievvalodīgo un viņu situācijas jautājums Krievijas pusei bija ļoti emocionāls. Atsevišķu Krievijas parlamenta deputātu un citu politiķu uzskatos par Latvijas krievu situāciju nereti iezīmējās pa imperiālistiskai un mazvērtības kompleksa nokrāsai, liekot domāt, ka Krievija, „krievvalodīgo” stāvokli neatkarīgajās Baltijas valstīs vērtē kā apspiestību un cilvēktiesību neievērošanu no valdību puses.³⁹ Šāda nostāja, kas izveidojās 90. gados un ir saglabājusies līdz pat mūsdienām, sarunas un centienus panākt kompromisu etnopolitiskajās problēmās, padarīja par ļoti sarežģītiem. Kā vēlāk darbā izklāstīts, Krievijas puse nevilcinājās izmantot jebkādus sarežģījumus un etniskās problēmas Latvijā, lai norādītu Eiropai, ka Latvijas valdība sabiedrības integrācijas procesos ir izvēlējusies nepareizos ceļus un tās etnopolitika, tajā skaitā pilsonības jautājums, ir pelnījis pastiprinātu kontroli un kritiku no ārvalstu politiskajiem spēkiem.

Krievijas valdībai divi galvenie jautājumi, uz kuriem, Latvijas gadījumā, tika vērsta Maskavas ārpolitiskā uzmanība, bija jau Krievijas aktīvi aktualizētais cilvēktiesību jautājums

³⁸ Turpat - 34. lpp.

³⁹ Fredēns L. P. *Atgriešanās: Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu atgūtās neatkarības pirmie gadi 1991-1994*. Rīga, Atēna, 2011., 100. lpp

un, pēc Maskavas uzskatiem, krievvalodīgajiem noteiktie ierobežojumi pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas, kā arī, ar iepriekšminēto ļoti stipri saistītais Krievijas armijas izvešanas jautājums.

90. gadu sākumā nelielā daļā latviešu sabiedrības, attiecībā uz integrācijas procesu paātrināšanu, pārsvaru guva uzskats, ka, lai panāktu saliedētu sabiedrību, pirmkārt ir jāveicina cittautiešu izceļošana no Latvijas,⁴⁰ kā, piemēram, šo problēmu atspoguļo laikraksts *Pilsonis* - kamēr Latvijā tiek meklēti ceļi kā okupantus integrēt sabiedrībā, tikmēr Igaunijā uzmanība tiek pievērsta tam, kā pēc iespējas tiesiskāk un ātrāk panākt šo personu izceļošanu.⁴¹ Krievijas puse šādu nostāju uztvēra kā draudus krievvalodīgajai kopienai Latvijā un turpmāko politisko notikumu gaitu nereti vērtēja kā Latvijas valdības tieksmi izspiest krievus no latviešu sabiedrības. Arī Sarkanās armijas pēcteces – Krievijas armijas izvešana šajā ziņā tika saistīta ar integrācijas problēmas atrisināšanu ejot vieglāko ceļu.⁴²

Protams, latviešu tauta nebija apmierināta ar faktu, ka pēc uzspiestās ilgstošās okupācijas, ilgus gadus cietušajiem latviešiem būtu jāsamierinās ar kompromisu ar okupantiem. Jau 90. gadu sākumā atsevišķās sabiedrības daļās bija izplatīti uzskati, ka vietējie atvaļinātie Krievijas armijas pārstāvji izbauda pārāk lielu labklājību, sociālos atvieglojumus un bezmaksas pakalpojumus. Spriedzi starp latviešiem un vietējiem krieviem vēl vairāk pastiprināja vietējo nacionālradikāļu retorikas un atsevišķu valsts iestāžu, piemēram, Tieslietu Ministrijas Pilsonības un imigrācijas departamenta nedemokrātiskā rīcība, atklāti ignorējot tiesu lēmumus par personu tiesību pārkāpumiem, departaments atteicās iekļaut Latvijas iedzīvotāju reģistrā ap 100 tūkstošiem Latvijā mītošos krievus (nereti, un reizēm nepamatoti, sasaistot šīs personas ar atvaļināto padomju armijas kontingentu). Šādam solim no valsts iestādēm bija arī savi rezultāti – 90. gadu sākumā no Latvijas uz neatgriešanos izceļoja 100 – 200 tūkstoši cilvēku (1992 gadā vien 52 tūkstoši)⁴³

Krievijā šāda Latvijas valdības redzeslokā esošā valsts iestāžu darbība nepalika nepamanīta. Maskava tiecās parādīt rietumu valstīm par latviešu etnopolitikas patieso būtību,

⁴⁰ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 38. lpp

⁴¹ Mičulis A., 1990. gada 16. oktobris *Imigrantu piespiedu izsūtīšana – optimālais risinājums*. *Pilsonis*, nr. 7. 1. lpp.

⁴² Muižnieks N *Latvian-Russian relations: domestic and international dimensions* ed., Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2006. 16.lpp

⁴³ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 42. lpp.

kas tika mērķēta, gan uz Krievijas ietekmes, kas varētu tikt panākta ar Latvijas krieviem, izspiešanu no Latvijas, gan arī uz netiešu atreibību Krievijai par tās politiku attiecībā pret Baltijas valstīm periodā pēc Otrā Pasaules kara. Tieši šādu aizdomu un šķietamo cilvēktiesību pārkāpumu dēļ Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas izvērsās par ieilgušu un problemātisku jautājumu, Maskavai pamatojot nepieciešamību paturēt savu karaspēku Baltijā ar mērķi nepieļaut etnisku naidu un konfliktus starp latviešiem un krieviem, kā arī, protams, lai panāktu vietējo krievvalodīgo tiesību ievērošanu un paplašināšanu, varbūt netieši norādot ieinteresētību Latvijas iekšpolitiskajās lietās.

Par Krievijas ieinteresētību Latvijas iekšpolitikas veidošanas procesos Latvijā jau liecina fakts, ka 1992. gada maijā publicētais Krievijas jaunās militārās doktrīnas projekts, kurā kā „kara draudi” tika minēti „to bijušo padomju republiku iedzīvotāju, kas sevi etniski vai kultūras ziņā identificē ar Krieviju, tiesību un interešu pārkāpumi” klaji nostāda Baltijas valstis potenciālā ienaidnieka tēlā.⁴⁴

Uz Krievijas attieksmes maiņu pret Baltijas valstu politiku šādā pagriezienā norāda arī 1992. gada decembrī Stokholmā notikušās Eiropas drošības un sadarbības apspriedes (EDSA) ārlietu ministru sanāksmes laikā Krievijas ārlietu ministra Andreja Kozireva bēdīgi slavenā „dubultā runa”, kurā viņš tiecās apliecināt, ka bijušās PSRS teritorija nav uzskatāma par zonu, kurā spēkā būtu EDSA normas

Kozirevs savā runā paziņoja:

„Būtībā tas ir postimpērijs reģions, kur Krievija savas intereses aizsargās ar jebkādiem pieejamajiem līdzekļiem, arī militāriem un ekonomiskiem. Mēs stingri uzstāsim, lai bijušās Padomju Savienības republikas nekavējoties iestājas federācijā vai konfederācijā. Par to notiks skarbas sarunas.”⁴⁵

Krievijas ārlietu ministra runa skaidri norāda uz Maskavas nostāju jautājumā par Baltijas valstu politisko aktivitāti. Šāda izaicinoša un draudīga runa nāca kā auksta ūdens šalts sanāksmes dalībniekiem, kas turpmāk sanāksmē tiecās panākt kompromisu ar Krievijas pusi un pamatot savu politisko virzību kā uz Eiropu tendētu un cilvēktiesības neaizskarošu (kā to darīja Igaunijas ārlietu ministrs). Lai gan pēc runas Krievijas ārlietu ministrs attaisnojās, sakot, ka runas konteksts nebija domāts kā klaji draudi, tomēr savus uzskatus par krievu apspiešanu

⁴⁴ Fredēns L. P. *Atgriešanās: Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu atgūtās neatkarības pirmie gadi 1991-1994*. Rīga, Atēna, 2011. 100. Lpp.

⁴⁵ Upmalis I *Latvija – Krievijas karabāze: 1939. – 1998*. Rīga, Zelta graudz, 2006. 108. lpp

Latvijā viņš nemainīja (lai gan šajā gadījumā Kozirevs nebija ņēmis vērā faktu, ka ar šo laiku liela daļa Latvijas krievu jau bija kļuvuši par pilntiesīgiem Latvijas pilsoņiem).

Arī turpmākās sarunās novērojama Krievijas tieksme, neskatoties uz sanāksmē apspriežamo tēmu, uzstājīgi un bieži vien nevietā pieminēt krievvalodīgo cilvēktiesību apspiešanu Latvijā, nereti novedot pie kuriozām situācijām, kā, piemēram, sarunu laikā Visbijā 1992. gadā, kad, lai gan abas puses (Krievija un Latvija) vienojušās par krievvalodīgo jautājumu kā Latvijas iekšējo lietu, taču Krievijas puses tulks vēlāk preses konferences materiālus iztulkojis pavisam savādāk, oriģinālo runas kontekstu aizstājot ar paziņojumu, ka Latvijas krievu tiesības tiek rupji pārkāptas.⁴⁶ Lieki piebilst, ka šāda Maskavas nostāja starptautiskajā arēnā Krievijai bija izdevīga un pēc tā laika preses uzskatiem, Latvijai šādu Krievijas nostāju nebija cerības mainīt, kamēr vien šeit bija izvietots Krievijas karaspēks un tuvojoties parakstīšanai par armijas izvešanu, jo dedzīgāk Maskava „cīnījās” par savu tautiešu tiesību aizstāvēšanu. Par to liecināja arī krievvalodīgo tiesību jautājuma Baltijas valstīs pastiprinātā nozīme Krievijas Ārlietu ministrijas darba kārtībā⁴⁷

Attiecībā uz karaspēka izvešanas jautājumu, Krievijas nostāja līdz pat 1994. gadam stingri antagoniska. Nevēlēšanās atstāt Latviju balstoties uz faktu par šķietamo krievvalodīgo iedzīvotāju apspiešanu bija tikai viens no vairuma iemeslu, šajā sakarā minēja Maskava. Vadoties pēc valdības ziņojumos sniegtās informācijas, jau ar 1992. gadu bija sākusies Krievijas armijas atsevišķu daļu aiziešana no Latvijas⁴⁸ un jau ar 1994. gada 28. aprīli Latviju šādā veidā, saņemot atļaujas, bija atstājuši 1860 izformētās armijas pārstāvju ģimenes. 2 dienas vēlāk Maskavā 30. aprīlī arī tika parakstīts līgums par Krievijas armijas izvešanu no Latvijas līdz 31. augustam.⁴⁹ Lai gan vēl ar 1993 gadu Latvijā bija palikuši 18764 Krievijas armijas militārpersonas.⁵⁰ Tomēr nevajadzētu šo skaitli uzvērt kā patieso personu skaitu, kas palika Latvijā pēc pirmajām izbraukšanām, jo, gan pašas militārpersonas bija ieinteresētas izvairīties

⁴⁶ Lato L., Metuzāls S. 2011. g. Latvijas ārpolitikas mūžīgie meklējumi, http://www.pietiek.com/raksti/latvijas_arpolitikas_muzigie_meklejum_i, Skatīts 19.05.2012

⁴⁷ Ozoliņš A 1994. g. 9. marts *Krievijas armija un cilvēktiesības* Diena, 2 lpp

⁴⁸ Latvijas Republikas Saeimas 1994. gada 28. aprīļa plenārsēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2804.html, Skatīts: 19.05.12

⁴⁹ Mille A *Jānis Peters: Te un citadelē* Rīga, Atēna, 2006. 379. lpp

⁵⁰ Latvijas Valsts arhīvs. 1899. fonds, (Helsinki komisijas ziņojums „Human rights and democratization in Latvia” september 1993. Staff of the Commission on Security and Cooperation in Europe) 1. apraksts, 41. lieta 16. lpp

no uzskaites,⁵¹ gan Krievijas ārlietu ministrijai labprātāk patika slēpt īsto Krievijas armijas apjomu Baltijas valstīs, tādēļ arī šo personu skaits varēja būt lielāks. Papildus kā iemeslu armijas atsaukšanai tā laika Krievijas prezidents Boriss Jeļcins min arī faktu, ka, rezultāts masveida armijas pārstāvju ieceļošanai Krievijā būs dzīvesvietu trūkums – kārtējā attaisnojums, lai paildzinātu problēmas risināšanu.

1.2 Debates presē un Saeimā

Neatkarības atgūšana nenoliedzami bija pirmais solis, lai veicinātu sabiedrības, kā arī valdības ieinteresētību masveidīgā pilsonības jautājuma risināšanā. Latvijas presē jau no 1991. gada parādās diskusijas un viedokļi par to, kādam vajadzētu izskatīties jaunajam Pilsonības likumam, vai tam būtu jābalstās uz starpkaru Latvijas likumdošanas principiem un vai, izstrādājot jauno Pilsonības likumu, tā pamati būtu jāmeklē starpkaru Latvijas Republikas likumos, šajā gadījumā, 1919. gada Pavalstniecības likumā. Pastiprinātu interesi kā masu mēdiji, tā arī Saeima pievērsī tieši krievvalodīgo, kā visplašāk pārstāvētās minoritātes, turpmākajam stāvoklim Latvijā un vai Otrā Pasaules kara, kā arī okupācijas posma laikā Latvijā nelikumīgi ieceļojušo personu uzturēšanās Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas pati par sevi ir legāla.

Nodaļu pamatā balstīšu uz attiecīgā laikposma presi, kā arī Augstākās padomes un, pēc 1993. gada Latvijas Republikas 5. Saeimas sēžu stenogrammām. Uzreiz jau būtu jāsaprot, ka Pilsonības likuma, integrācijas, naturalizācijas un krievvalodīgo jautājums viss kopumā šajos avotos tiek ļoti plaši aplūkots, par ko liecina gan vairāki desmiti rakstu avīzēs, gan vairākas Saeimas sēdes, kur Pilsonības likuma izstrāde ieņēma centrālo vietu.

1.2.1. Pilsonības jautājuma atspoguļojums presē

Sabiedrības interese, ko atspoguļo Latvijas prese, par pilsonības problēmu, iezīmē asas diskusijas gan starp vietējām krievvalodīgo kopienām un nacionālajiem spēkiem, izteikti LNNK frakciju, gan Latvijas valdību un Maskavu plašākā mērogā. Kā primārais faktors tika

⁵¹ LR Saeimas 1994. gada 28. aprīļa plenārsēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2804.html, Skatīts: 19.05.12

uzsvērts tieši etniskā spriedze, ko šāda abu pretēju spēku darbība un diskusijas raisa sabiedrībā. Lai gan neviens no šiem spēkiem nav ieguvis pietiekoši vērā ņemamu vietu daudzumu valdībā, to prasības ir pārlietu radikālas ņemot vērā to politisko ietekmi. Lai gan krievvalodīgo opozīcijas puses viedokļi par krievvalodīgo nepilsoņu tiesību ievērošanu un paplašināšanu pašas par sevi ir izpelnījušās savu devu kritikas no sabiedrības un atsevišķām Saeimas frakcijām, tomēr presē tika kritizēts arī nacionālradikāļu viedoklis, kas mūsdienu demokrātiskās Latvijas gadījumā tika uzskatīts par pārāk nacionāli noskaņotu,⁵² tādēļ abām pusēm, pēc vēsturnieka Andrieva Ezergaiļa uzskatiem, būtu jāpieņem kompromisa variants un jāiziet uz sarunām ar pretējo pusi un šādā veidā tiek panākt savstarpējās latviešu un krievu spriedzes mazināšanos, jo šādā demokrātiskā pasaulē, kādā Latvija nonāca pēc PSRS sabrukuma, galēji nacionālu valsti nav iespējams izveidot, kā arī pārlietu plašu tiesību sniegšana krievvalodīgajai sabiedrības daļai nebūs pieņemama no latviešu puses. Etnopolitiskā situācija Latvijā tiek pastāvīgi uzraudzīta no ārvalstu puses, tādēļ ir nepieciešams, stipri ievērojot demokrātiskās normas, tiesiski pieņemt likumu.⁵³

Pamatidejas par Pilsonības likuma pieņemšanu presē atspoguļojas jau 1990. gada pirmajā pusē, līdz ar Pilsoņu Kongresa sasaukšanu 30. aprīlī, kurš arī pirmais izvirzīja Pilsonības likuma pamatnostāju – pirmo pilsoņu kopu veidot uz 1940. gada 17. jūnija pilsoņu kopas pamata, tādā veidā pamatojot gan Latvijas valsts tiesisko kontinuitāti, gan Pilsoņu Kongresa tiesisko kontinuitāti uz 1918. gadā izveidotā Pilsoņu Kongresa bāzes.⁵⁴ Pilsonības likuma izstrāde kļūst par vienu no svarīgiem faktoriem, kuram pieskaras informācija presē un kā norāda prese, 90. gadu sākumā Pilsoņu Kongresam šajā jautājumā bija sava nozīme, pirmkārt jau sākot sarunas ar Krieviju par armijas izvešanu, kā arī veicinot Latvijas pilsoņu vēlēta varas orgāna, Saeimas, kļūšanu par vadošo spēku valstī. Latvijas ārpolitikas, savukārt, viens no galvenajiem mērķiem nepārprotami ir tikai uzņemta Eiropas Savienībā, tādēļ arī Pilsonības likums, kā arī tā izstrāde un iekļautie atstāj lielu iespaidu uz to, kā uz Latviju, kā demokrātisku valsti un potenciālo partneri skatīsies ES instances.⁵⁵

⁵²Ezergailis A 1991. gada 21. decembris *Pilsonība uz pannas Diena*, 2. lpp

⁵³ Levits E., 1991. gada 29. janvāris *Māja un saimnieks, Latvija un pilsonība* Amoda Atpūtai, 6. lpp

⁵⁴ Cāzere I 1990. gada 25. aprīlis *Latvijā veic Pilsoņu kongresa priekšdarbus* Laiks 8. lpp.

⁵⁵ Reihmanis K 1994. gada 8. septembris *Pilsonības tiesiskie aspekti* Diena, 2. lpp

Kā norādīja Latvijas Republikas Augstākās Padomes Cilvēktiesību un nacionālo jautājumu komisijas priekšsēdētājs Andrejs Panteļejevs Latvijā ar 90. gadu sākumu bija izveidojušās divas sabiedrības grupas, katra ar atšķirīgu nostāju nacionālā jautājuma risināšanā.

1) personu kopa, kas uzskata, ka nacionālā jautājuma risināšana patlaban ir valsts prioritāte numur viens un etniskā identitāte ir primārais faktors integrētas sabiedrības veidošanā.

2) Personas, kuras nacionālo jautājumu risināšanu vērtē kā pakārtotu problēmu, kuras risināšanu arī iespējams atlikt Šī grupa uzskata, ka ar saukli „dzīvosim visi draudzīgi“ pietiek, lai veidotu saliedētu valsti. Primārais ir sakārtot valsts pārvaldi, brīvo tirgu un privatizācijas jautājumus, kas tad arī novedīs etnisko problēmu pie atrisinājuma pat tieši tai nepieskaroties.

Pats Panteļejevs savos uzskatos ir izvēlējis vidusceļu. Viņaprāt, ekonomiskajiem faktoriem etnisko jautājumu risināšanā ir sava nozīme, taču pārspīlējot tos, pilsonības jautājuma risināšana var ievirzīties marksistiskās ideoloģijas ceļā. Arī etniskās proporcijas, kādās Latvijā iedalās latviešu un krievu kopienas norāda, ka attiecības ar krievvalodīgajiem nevajadzētu uzskatīt kā attiecības ar minoritāti, jo situācija pēc PSRS sabrukuma skaidri parāda, ka latviešu un krievu etnosi valstī, pēc apjoma, atrodas gandrīz vienādos līmeņos.

Šādā situācijā Panteļejevs izvirza 2 iespējamās nacionālās politikas attīstības ceļus:

1) Latvijas valdībai nacionālās politikas attīstības vārdā pieņemot tā dēvēto nulles variantu, Latvija ar laiku izveidosies par divkopienu valsti. Nulles variants paredz izslēgt no sabiedrības struktūras tādu terminu kā krievu minoritāte, tādēļ arī vietējiem krieviem tiks dotas plašākas tiesības, agri vai vēlu novedot pie sabiedrības šķelšanās un krievu valodas kā otrās valsts valodas statusa

2) Kā otro ceļu viņš norāda Latvijas izveidošanos par nacionālu valsti, tajā pašā laikā ievērojot Eiropas noteiktos principus, kā arī balstoties uz Francijas, Vācijas un Skandināvijas valstu pieredzi. Vadošā vara valstī paliks latviešu rokās, taču arī minoritātēm tiks dotas paplašinātākas tiesības.⁵⁶

Arī citur presē atspoguļojās nepieciešamība Latvijas nacionālo politiku veidot uz kompromisa pamatiem. Liela problēma neatkarīgajā Latvijā bija tieši ievērojamais un

⁵⁶ Panteļejevs A., 1992. gada 3 oktobris *Nulles variants Pilsonībā var novest pie aparteīda* Diena, 2. lpp

vienlaikus problemātiskais krievvalodīgo skaits, kas sabiedrības integrācijas procesā tika uzskatīts par lielāko šķērslī. Padomi tālākajai valdības darbībai pilsonības jautājuma risināšanai nāca arī no ārvalstu latviešu biedrībām, piemēram, Pasaules Brīvo Latviešu apvienības loceklis Ints Rupners pauda uzskatu, ka jaunajai valdībai sadarbības un etnopolitisko problēmu risināšanā jāvērsas tieši pie rietumvalstīm – vispiemērotākā partnera, savukārt Amerikas Latviešu Apvienība (ALA) pilsonības problēmas risināšanā ieņēma izteikti nacionālu nostāju, pirmkārt, jau Latvijas valdības priekšlikumus nepilsoņu integrēšanai Latvijas sabiedrībā Savienoto Valstu uzskatos parādīt kā tiesiski pareizu rīcību, otrkārt, uzsvāru liekot uz nepieciešamību pēc iespējas ātrāk pieņemt Pilsonības likumu, lai sabiedrības sašķeltības problēmu nepadarītu vēl lielāku un treškārt, iestājoties par okupācijas periodā Latvijā iebraukušo nepilsoņu labprātīgu izceļošanu.

ALA nostāju pilsonības iegūšanā varētu apkopot vairākos pantos, kuri nosaka gan kritērijus, kura sabiedrības daļa ir un kura nav tiesiska saņemt pilsonību

- 1) Pilsonības piešķiršanā būtu jāņem vērā personas pastāvīgi nodzīvotais laiks Latvijā pēc 1991. gada 21. augusta
- 2) Jāpievērš uzmanība vai persona atbilst valdības noteiktajām naturalizācijas kvotām
- 3) Personai jāprot valsts valoda, jāpārzina Satversmes pamatprincipi
- 4) Jāapliecina lojalitāte pret valsti un jābūt spējīgai integrēties latviskā sabiedrībā
- 5) Jābūt ar legālu iztikas avotu

Pilsonību nedrīkst piešķirt kriminālnoziedzniekiem, personām, kuras brīvprātīgi strādājuši PSRS un LPSR drošības un iekšlietu dienestos, demobilizētajām PSRS militārpersonām, personām, kuras ņēmušas dalību noziegumos pret cilvēci.⁵⁷

Valdībai jāatmet cerības izveidot patiesi nacionālu valsti, jo, kā jau minēju, mūsdienu situācijā šāds solis nav iespējams un pat novestu pie konfliktēšanas ar ārvalstīm. Latvijai, pēc Andrieva Ezergaiļa domām, sava nacionālā politika jābalsta uz ASV piemēru un jāveido multikulturāla sabiedrība. Savukārt vietējai krievu kopienai jāapzinās sava vēsturiskā sakāve, ko tās atsevišķa daļa vēl nav aizmirsusi un sevi uzskata par vadošo spēku Latvijas sabiedrībā.⁵⁸ Kamēr ievērojamā Latvijas krievu daļā pastāvēs padomju laika uzskati, saliedētu valsti un abpusēji pieņemamu pilsonības likumu izstrādāt būs praktiski neiespējami.

⁵⁷ Rupners I 1994. gada 24. janvāris *Kolonizācija, Pilsonība un Latvija* Diena 2. lpp

⁵⁸ Ezergailis A 1991. gada 21. decembris *Pilsonība uz pannas* Diena, 2. lpp

Līdztekus kompromisa idejām vērojama arī izteikti nacionāli noskaņota nostāja, kas norāda uz neskaidrību sabiedrībā par to, uz tieši kādiem pamatiem veidot Pilsonības likumu. Kā piemēru varētu minēt publicista Viļņa Zariņa izteikto vērtējumu. Protams, pirmā plānā tiek likta nepieciešamība pēc iespējas ātrāk sākt darbu pie likuma izstrādes, lai konkretizētu pilsonības pretendentu apjomu, kā arī, lai vispārīgi nodrošinātu latviešu tautas pastāvēšanu. Lai likvidētu okupācijas sekas, Zariņš kategoriski iestājas par okupācijas posmā ieceļojušo cittautiešu izceļošanas veicināšanu humānā veidā, līdztekus norādot, ka iespēja naturalizēties šīm personām ir ļoti niecīga.⁵⁹ Zariņa nostāju apstrīd Panteļejevs, norādot, ka ir nepieciešams krievvalodīgajiem sniegt pēc iespējas plašākas iespējas, proti, piedāvāt gan iespēju naturalizēties, gan izceļot, tādā veidā neradot cittautiešiem sajutu, ka viņu tiesības tiek ierobežotas, kas, savukārt, mazinātu paliekošo krievu lojalitāti pret varu.⁶⁰ LU Vēstures un filozofijas fakultātes politikas zinātnes un starptautisko attiecību students Kārlis Reihmanis, savukārt pievērš uzmanību nepieciešamībai integrācijas procesu balstīt uz vispārpieņemtām normām, kā piemēru minot 1985. gada 13. decembra ANO Ģenerālās asamblejas deklarāciju, kas norāda, ka valstij (šajā gadījumā Latvijai) ir tiesības pieņemt likumus par šo, okupācijas posmā valstī nelikumīgi iebraukušo, personu tiesību ierobežošanu, lai gan ne cilvēktiesību, bet gan pilsoniskās.⁶¹

Attiecībā uz paša Pilsonības likuma izstrādi, atsevišķas nianse presē izteiktajos uzskatos atšķiras, taču pamata nostāja ir ļoti līdzīga. Pirmkārt dominēja iepriekšminētā nostāja par nepieciešamību pēc iespējas ātrāk uzsākt darbu pie likuma izstrādes. Jo ātrāk tiks pieņemts likums, jo ātrāk būs iespējams startēt naturalizācijas procesu un veidot stabilu pilsoņu kopu. Pēc Zariņa uzskatiem, jaunajam likumam būtu jāveicina repatriēšanās, taču tas nedrīkst būt pārāk liberāls, lai nepalielinātu valstij nelojālu pilsoņu, kuri nezina latviešu valodu un uz rietumiem orientētā demokrātiskā Latvijas valstī nejūtas omulīgi, skaita palielināšanos.⁶² Nedaudz atšķirīgu nostāju pauž Ezergailis uzskatot, ka Pilsonības likumā nevajadzētu iekļaut pantu par noilguma un valodas prasmēm, kā prasības pilsonības saņemšanai. Galvenais būtu

⁵⁹ Zariņš V 1994. gada janvāris *Kādi būs Latvijas Pilsonības likuma tiešie un netiešie rezultāti?* Atmoda, 1. lpp

⁶⁰ Panteļejevs A 1992. gada 3. oktobris „*Nulles variants Pilsonībā var novest pie apartheīda*” Diena, 2. lpp

⁶¹ Reihmanis K 1994. gada 8. septembris *Pilsonības tiesiskie aspekti* Diena, 2. lpp

⁶² Zariņš V 1994. gada janvāris *Kādi būs Latvijas Pilsonības likuma tiešie un netiešie rezultāti?* Atmoda, 1. lpp

tieši Latvijas valstij un neatkarībai lojālu personu uzņemšana, kas neskries bučot pirmos iebraukušos Krievijas tankus.⁶³

Jau pieskaroties paša likuma kā tiesiska akta izstrādei Rietumu latviešu politologs Egils Levits uzskatīja, ka jauno Pilsonības likumu vajadzētu balstīt uz 1919. gada Pavalstniecības likumu, tādā veidā pamatojot valsts tiesisko kontinuitāti un tajā pašā laikā noliedzot padomju okupācijas periodu ar visām tam izrietošām sekām. Tomēr šajā sakarā Levits gan min, ka, lai 1919. gada likumu būtu iespējams pieņemt, ir būtiski to pārskatīt un pārveidot, piemērojot mūsdienu tiesiskajām tendencēm. Kā nepiemērotus viņš min 1919. gada Pavalstniecības likumā minētos pantus par pilsonības zaudēšanu apprecoties ar nepilsoni, kā arī tiesības nepiešķirt pilsonību personām ar citas valsts pilsonību (šādā veidā iespējas iegūt pilsonību zaudētu lielākā daļa trimdas latviešu).⁶⁴ Šādu nostāju attiecībā uz nepieciešamību revidēt un pārskatīt Pavalstniecības likumu pauž arī Oļģerts Eglītis norādot uz situāciju 90. gadu sākumā kā ļoti atšķirīgu no tās, kāda tā bija starpkaru periodā. 50 gadus ilgušās okupācijas periodā Latvijas valstī, pēc mūsdienu standartiem skatoties, nelikumīgi ieceļojušās personas ir kļuvušas par ievērojamu sabiedrības daļu (kopumā šādas personas bija ap 1 miljonu). Eglītis uzsver, ka, lai veidotu Pilsonības likumu, ir nepieciešams vispirms jau ievēlēt Saeimu, jo šāda likuma izstrādi nedrīkst nodot Augstākās Padomes rokās, jo tā bija valsts varas aparāts, ko vēlējuši PSRS pilsoņi. Jautājuma atlikšana līdz brīdim, kad tiktu ievēlēta saeima, Eglīša uztverē atrisinātu arī problēmu par nepieciešamo laika noilgumu – 5 gadi, lai saņemtu pilsonību un ļautu daļai vietējo krievu uzlabot saikni ar valsti. Vilnis Zariņš šajā jautājumā gan ietur izteikti nacionālu nostāju uzsverot, ka valodas zināšanai ir liela nozīme, lai vecinātu personas lojalitāti pret valsti, savukārt laika noilgums gan varētu būt otršķirīga prasība.⁶⁵ Reihmanis pievērš uzmanību tiesiskajiem aspektiem, norādot, ka, tā kā ar 1994. gada 6. jūliju ir stājusies spēkā 1922. gada satversme, kas nosaka, ka pēc 1918. gadā izveidotās valsts tiesiskums ir tiešs mantojums mūsdienās, kas arī, savukārt, nosaka atjaunotās valsts pilsoņu kopumu. Viņš norāda, ka veidojot Pilsonības likumu būtu jāņem vērā vairāki starptautiskie tiesiskie aspekti, piemēram, 1949. gada 12. augusta ANO Ženēvas konvencija, kuras 49. pantā tiek noteikts, ka okupētājvarai nav tiesības okupētajā teritorijā ievest savus civiliedzīvotājus un ka tie kopā ar

⁶³ Ezergailis A 1991. gada 21. decembris *Pilsonība uz pannas Diena*, 2. lpp

⁶⁴ Levits E., 1991. gada 29. janvāris *Māja un saimnieks, Latvija un pilsonība* Atmoda Atpūtai, 6. lpp

⁶⁵ Zariņš V 1994. gada janvāris *Kādi būs Latvijas Pilsonības likuma tiešie un netiešie rezultāti?* Atmoda, 1. lpp

karaspēku no šīs teritorijas jāizved.⁶⁶ Negatīvu nostāju attiecībā pret okupētājvaru pauž arī 1932. gadā izveidotā Stimsona doktrīna, kas primāri jau neatzīst jebkādas teritoriālās izmaiņas, kas veiktas ar spēku un, attiecībā uz Latviju, ir nepieciešams mazināt Krievijas ietekmi Pilsonības jautājuma izstrādē. Reihmanis rosina valdību atsaukties gan uz jau iepriekš minēto 1985. gada ANO Ģenerālās asamblejas deklarāciju, gan pievērst uzmanību nepieciešamībai Pilsonības likumu izstrādāt uz *ius sanguinis*⁶⁷ principa, kas būtu visoptimālākais gan politiski, gan juridiski un tā aizvietošana ar *ius solis*⁶⁸ principu, savukārt nonāktu pretrunā ar 1987 gada Eiropas Padomes rezolūciju, kas norāda, ka režīms, ko PSRS uzspieda Baltijas valstīm ir kļedzošs cilvēktiesību pārkāpums.⁶⁹ Arī Reihmanis iestājas par to, ka gan nepieciešamais laika noilgums, gan valodas prasmes ir otršķirīgas prasības pilsonības iegūšanai – primāri būtu jāpanāk valstij lojālu cilvēku uzņemšana pilsonībā un jāveicina vai nu lojalitātes, vai vēlmes izceļot, pieaugums izceļot tās sabiedrības daļas vidē, kura nav izteikti lojāla.⁷⁰

1.2.2 Pilsonības jautājuma apspriešana Saeimā

Valdošās varas aprindās diskusijas par pilsonības piešķiršanu un attiecīga Pilsonības likuma izstrādāšanu Latvijā noritēja jau pirms 5. Saeimas ievēlēšanas 1993. gada 5. jūnijā. Jau Augstākās Padomes laikā tika likti pamati un izstrādāti projekti jaunā pilsoņu kopuma veidošanā. Kā rāda jau 1991. gada Augstākās Padomes sēžu stenogrammās atspoguļotās debates, jau pastāvēja aktīvas diskusijas par naturalizācijas procesu, tā pamatprincipiem, kā arī valsts tiesiskā mantojuma turpināšanas tēma, proti, tiek aplūkota nepieciešamība Pilsonības likuma izstrādē pievērsties 1919. gada 23. augusta likums par pavalstniecību, norādot, ka ar Pavalstniecības likuma palīdzību būs iespējams atrisināt jaukto laulību, adoptācijas un repatriācijas jautājumus.⁷¹ Jau šajā laikā tika izstrādāti pirmais likumprojekts „Par pilsonību”,

⁶⁶ Reihmanis K 1994. gada 8.septembris *Pilsonības tiesiskie aspekti* Diena, 2. lpp

⁶⁷ Princips, kas paredz bērna tiesības uz pilsonību, kas balstās uz viņa vecāka pilsonisko piederību *Cik demokrātiska ir Latvija : demokrātijas audits* red. Rozenvalds J., Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 22. lpp

⁶⁸ Princips, kas paredz tiesības iegūt pilsonību, balstītas uz saikni ar valsti, kurā persona pašlaik dzīvo Turpat

⁶⁹ Andrējevs G., 2002. gads, *Okupācija starptautiski atzīta jau sen*, pieejams: http://vip.latnet.lv/lpra/okup_atz.htm, Skatīts: 19.05.12

⁷⁰ Reihmanis K 1994. gada 8.septembris *Pilsonības tiesiskie aspekti* Diena, 2. lpp

⁷¹ LR Saeimas 1991. gada 22. oktobra rīta sēdes stenogramma, pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_911022.htm, skatīts: 19.05.12

kuru izskatīšanā Augstākā Padome tiecas iesaistīt arī Eiropas Padomi. Tomēr par problēmām šajā sakarā min neilgo laika posmu, kas tika dots, lai AP frakcijas varētu iepazīties ar jauno likumprojektu un tādā veidā atbalstīt vai oponent to uz ko norāda deputāts P. Šapovālovs⁷²

Galveno darbu pie Pilsonības jautājuma risināšanas un kārtības noteikšanas, kādā tiek piešķirta pilsonība, strādā tā sauktā Bojāra grupa, kuras sastāvā ietilpst vairāki deputāti. Šīs grupas darbības rezultātā tiek panākt lielāka skaidrība turpmāk izstrādājamajos principos par pilsonības piešķiršanu – kādi kritēriji būtu jāņem vērā uzņemot jaunus pilsoņus.⁷³

Par galvenajiem kritērijiem tiek minēti jau iepriekš apskatītie, tas ir, valodas zināšanas un, pēc vienošanās ar Latvijas Tautas Frontes frakciju, arī laika noilgums – 16 gadi. Attiecībā uz personām, kuras Latvijā iebraukušas pēc 1940. gada arī AP deputāts Lagzdīņš piedāvāja izveidot stingru un labi saprotamu, strukturētu pienākumu sarakstu un nepieciešamās prasības, kas personai būtu jāizpilda, lai iegūtu pilsonību, tas ir – šīm personām ir jābūt nodzīvojušām un pastāvīgi pierakstītām Latvijas Republikā ne mazāk kā 16 gadus. Bez tam šīm personām ir jābūt apguvušām latviešu valodu sarunvalodas zināšanu līmenī. Nepilsoņiem ir jāiesniedz iesniegums par atteikšanos no savas iepriekšējās pilsonības, kā arī jāiesniedz savas iepriekšējās pilsonības valsts ekspatriācijas atļauja. Bez tam vienlaikus šīm personām ir jāzvēr uzticība Latvijas Republikai. Ja personas, kuras Latvijā ieceļojušas okupācijas periodā, neievēro kaut vienu no šīm prasībām, tās pilsonību iegūt nevar.⁵²

Ilgās debates par un ap pilsonības procesa un naturalizācijas kārtību galu galā noveda pie 1991. gada 15. oktobra Augstākās Padomes lēmuma, kurš, pretrunā ar LTF izstrādāto programmu par pilsonības piešķiršanas kārtību, lēma piešķirt Latvijas pilsonību tām personām un viņu pēctečiem, kuriem tā bija jau pirms 1940. gada 17. jūnija. Kaut arī šis lēmums atjaunoja pilsonību attiecīgajai sabiedrības daļai, neskatoties uz etnisko piederību, tas iezīmēja pirmās pazīmes Latvijas sabiedrības sašķelšanā, kur ievērojama daļa nepilsoņu gandrīz pilnībā sastāvēja no pēc 1940. gada 17. jūnija Latvijā ieceļojušajiem.⁷⁴ Nedrīkst nepieminēt arī to, ka šis 15. oktobra lēmums no pilsonības atstūma arī tos cittautiešus, kuri balsoja par LTF un par Latvijas neatkarību 1991. gada 3. martā. Ņemot vērā pirms referendumā solījumus, šāda valdības rīcība radīja neapmierinātību un vilšanos vairāku nepilsoņu vidū, taču ar 15. oktobra

⁷² LR Augstākās Padomes 1991. g. 15. oktobra rīta sēdes stenogramma, Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_911015.htm, Skatīts: 19.05.12

⁷³ Turpat

⁷⁴ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 41. lpp.

lēmumu tika uzsākta pilsonības problēmas risināšana, atjaunojot pilsoņu kopu uz starpkaru valsts pilsoņu kopas pamata un ielika pamatus tālākai pilsonības politikai.⁷⁵

Valsts varu pārņemot 5. Latvijas Republikas Saeimai skaidrība Pilsonības likuma izstrādē tomēr vēl nebija sasniegta. Jau 1993. gada sēdēs vērojama Saeimas frakciju viedokļu sadursmes par to, uz kādiem principiem balstīt likuma izstrādi. Lielas problēmas sagādāja pilsoņu reģistra izstrāde. Lai gan jau 1991. gadā iezīmējas LTF izvirzītā izdeja par nepieciešamību apzināt potenciālos Latvijas pilsoņus un nepilsoņus, par pamatu ņemot 1919. gada Pavalstniecības likumu un tajā pašā laikā anulējot 1940. gada 7. septembrī PSRS Augstākās padomes likumu par kārtību kādā Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pilsoņi iegūst PSRS pilsonību,⁷⁶ vēl 1993. gadā īstas sistēmas par pilsoņu reģistru netika izveidotas. LNNK puse, jau vēlāk 1994. gadā, šajā jautājumā tiecās panākt reģistrācijas datumu, no kura 5 gadus uz priekšu būs iespējams iegūt pilsonību, mainīt no 1990. gada 4. maija uz 1992. gada 1. jūliju pamatojot savu nostāju ar nepieciešamību pēc iespējas pastiprinātāk kontrolēt to cilvēku grupu, kuri nākotnē varētu kļūt par pilsoņiem (papildus gan minot arī faktu, ka 1990 gada 4 maijā Latvija kā tiesiska valsts vēl nepastāvēja.)⁷⁷

Šajā posmā Saeimas darbība noveda pie vairākiem grozījumiem un lēmumiem, kā arī sava veida kavēšanās pieņemt piedāvātos likumprojektos. Pastāvīgi cirkulēja nostāja, ka likumprojektus vajadzētu izskatīt vienotā paketē, tiem pievēršoties padziļinātāk un atstājot tos izskatīšanai uz vēlāku laiku. Tomēr uz nepieciešamu pasteidzināt pilsoņu kopuma noteikšanu norāda gan fakts, ka lielākajai daļai sabiedrības nav skaidrs, vai viņiem vispār ir vērts cerēt uz iekļūšanu Latvijas pilsoņu kopumā, gan arī vairāki tiesiskie akti, kuru izpildes iznākums atkarīgs no tā vai persona ir pilsonis, piemēram, Saeimas debatēs tiek pieminēta īpašumu atdošanas sertifikātu izsniegšana. Kā norāda, piemēram, deputāts E Kide, personas, kuras visu mūžu ir dzīvojušas un strādājušas Latvijā, nesaņemot pilsonību, savus sertifikātus var neatgūt.⁷⁸ Pilsonības likuma trūkums sagādā problēmas arī risināt to personu problēmas, kuras vēlas atteikties no pilsonības, vai pieņemt citas valsts pilsonību.

⁷⁵ Bleiere D *Latvijas Vēsture 20. gadsimts* Rīga, Jumava, 2005. 388. lpp

⁷⁶ Bojāre I 1991. gada 7. septembris *Kam tiks Latvijas pilsonība* Diena, 1. lpp

⁷⁷ LR Saeimas 1994. gada 21. jūnija plenārsēdes stenogramma, Pieejams: http://saeima.lv/steno/st_94/st2106.html, Skatīts 19.05.12

⁷⁸ LR Saeimas 1993. gada 9. septembra plenārsēde. Pieejams: http://saeima.lv/steno/st_93/st0909.html. Skatīts: 19.05.12

Kopumā vērtējot Saeimas nostāju attiecībā pret Pilsonības jautājumu, iezīmējas vienota nostāja par nepieciešamību pēc iespējas ātrāk izstrādāt šo likumu, lai atrisinātu tās daudzās problēmas, kas neatkarīgajai Latvijai ir iekrājušās visus šos četrus gadus, kad pilsonības jautājums vēl bija ļoti nestabils un nenoteikts. Kavēšanās pieņemt korekti izstrādātu un vispārēji apstiprinātu likumu nenoliedzami radīja spriedzi sabiedrībā, kā jau iepriekš norādīts, pēc 1991. gada Augstākās Padomes lēmuma, kas panāca pirmās pilsoņu kopas izveidošanu, taču ārpus pilsonības atstāja ap 700 tūkstošiem okupācijas posmā ieceļojušo personu.⁷⁹

Izstrādes posmu vēl ietilgušāku padarīja Saeimas frakciju savstarpējā nespēja vienoties par to, kurus likumprojektus pieņemt, kurus noraidīt. 1994. gada 9. jūnija sēdes debates, skaidri norāda, ka Pilsonības jautājuma izstrādē pastāvēja izteiktas domstarpības starp diviem politiskajiem spēkiem – partiju Latvijas Ceļš un politisko organizāciju Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustību (LNNK), kur LC pārstāvi norādīja, ka Pilsonības likumu nevajadzētu balstīt uz 1919. gada likumu par pavalstniecību, taču LNNK iebilda, ka topošajam likumam ir savas saistības ar Pavalstniecības likumu, un, ka atteikšanās sasaistīt šos abus līgumus dotu triecienu Latvijas valsts tiesiskās kontinuitātes idejai.⁸⁰

Secinājumi

Jau pirms Latvijas neatkarības atgūšanas, bet vēl izteiktāk pēc, pilsonības jautājums kļuva par ļoti svarīgu problēmu, kurai uzmanība tika pievērsta gan no ārvalstu puses, gan atspoguļota arī Augstākās Padomes un vēlāk Latvijas Republikas 5. Saeimas debatēs, kā arī plaši aplūkota vairākos preses izdevumos. Ārvalstu, īpaši EDSO un EP, ietekme uz Pilsonības likuma pieņemšanu nenoliedzami bija svarīgs virzītājspēks Latvijas tuvināšanai Eiropai. Eiropas valstu ekspertu rekomendācijas nenoliedzami palīdzēja Latvijas valdībai pieņemt tiesiski pareizus lēmumus, kas, lai gan reizēm nesaskanēja ar nacionālajām interesēm, tomēr norādīja uz Latvijas ieinteresētību ārpolitiskajā sadarbībā. Krievijas ietekme īpaši pirmajos neatkarības gados, veidojoties jaunajai pilsoniskajai sabiedrībai, kā redzams, bija viens no problemātiskākajiem aspektiem. Krievijas pastāvīgā tiekšanās nomelnot Latvijas valdību par

⁷⁹ *Cik demokrātiska ir Latvija : demokrātijas audits* red. Rozenvalds J., Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 22. lpp

⁸⁰ LR Saeimas 1994. gada 9. jūnija sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/st_94/st0906.html. Skatīts: 19.05.12

tādas likumdošanas veidošanu, kas pārkāpj cilvēktiesību normas un Latvijas krievvalodīgo lielā nozīme abu valstu attiecībās, bija pastāvīgs apgrūtinājums kā Latvijas tēlam starptautiskajā arēnā, gan valsts iekšpolitikā. Īpaši jāizceļ būtu tieši Krievijas karaspēka izvešanas problēmas un tām atbilstošā ārpolitiskā spriedze, padarot Latvijas un Krievijas attiecības par pastāvīgu domstarpību un negāciju lauku.

Gan presē, gan Saeimas debatēs nepilsoņu jautājums un Pilsonības likuma izstrādes nepieciešamība skaidri norāda, ka bez noteiktu prasību un tiesību noteikšanas, pilsoņu kopumu būs grūti paplašināt. Galvenās diskusijas šajā laika posmā galvenokārt risinās ap paņēmieniem, kā mazināt nepilsoņu skaitu valstī, veidot noteiktu integrācijas sistēmu un, protams, panākt Krievijas armijas izvešanu no Latvijas. Visos šajos jautājumos ļoti ievērojamu lomu ieņem EDSO un EP pārstāvji Latvijā, kā arī Krievijas ārpolitiskais spiediens un tiekšanās iejaukties Latvijas iekšpolitikā. Presē šāda situācija parādās kā diskusijas par turpmākajiem ceļiem pilsonības piešķiršanā, kādus kritērijus ņemt vērā un ko prasīt no nepilsoņiem naturalizācijas procesā, kā arī, kā skatīties uz EDSO un EP ieteikumiem – tos pieņemt pilnībā vai pielāgot Latvijas situācijai.

2. PILSONĪBAS LIKUMA PIENĒMŠANA UN SEKAS

Pilsonības likuma izstrādes pēdējā fāzē sākās jau 1993. gada septembrī, laikā, kad neseno ievēlētā 5. Latvijas Republikas Saeima saņēma piecus atšķirīgus likumprojektus izskatīšanai.⁸¹ Pastāvīgās diskusijas un nespēja vienoties ietekmēja arī ārvalstu spiedienu, tādēļ Pilsonības likuma izstrāde izvērtās par izteikti komplicētu procesu. Saeimā diskusijas izraisīja tieši EDSO un EP rekomendācijas, primāri - kvotu jautājumā. Saeima tomēr nevēlējās piekrist Eiropas rekomendācijām un atteikties no kvotu principa, tādēļ, pirms likumprojekta pieņemšanas, liela uzmanība tika pievērsta paņēmieniem, kā šo kvotu principu padarīt rietumiem padarīt pieņemamāku, bet tajā pašā laikā saglabājot to patieso būtību. LR Ārlietu ministrs Indulis Bērziņš uzskatīja, ka rietumi daudz labvēlīgāk attiektos pret kvotu, jeb naturalizācijas logu (ierobežojumi pilsonības piešķiršanai nepilsoņiem, kas tika noteikti balstoties uz ikgadējo naturalizēto nepilsoņu skaitu un demogrāfisko pieaugumu), ja netiks lietots vārds kvota, pēc Bērziņa teiktā: „Attiecīgais pants jāpaskaidro tā, lai tas formāli apmierinātu Eiropas ekspertus un reāli apmierinātu Latvijas vēlētājus – kvotu ir iespējams arī definēt savādāk, nenosaucot to par kvotu”.⁸² Ielīgusī Pilsonības likuma aizkavēšana nenoliedzami radīja spriedzi sabiedrībā un izteiktu neapmierinātību no nepilsoņu vidus, kas nereti pārauga atklātos protestos pret valdību, kā, piemēram, 1994. gada 3. marta mītiņš Rīgā, Strēlnieku laukumā, kurā nepilsoņi atklāti izteica neapmierinātību ar valdības vilcināšanos piešķirt pilsonību, norādot, ka liela daļa nepilsoņu pirms 3 gadiem 1991. gada 3. martā balsojuši par Latvijas neatkarību, taču nebija tiesīgi saņemt pilsonību. Mītiņā galvenie saukļi tika vērsti pret valdību, kura ir patiesā vainīgā Latvijas sabiedrības šķelšanā, kā arī tika izvirzītas prasības piešķirt pilsonību visiem Latvijas iedzīvotājiem, lai arī pašreizējie nepilsoņi varētu ievēlēt valdības pārstāvjus, kuri atbalstītu viņu intereses.⁸³

Pēc Pilsonības likumprojekta izskatīšanas otrajā lasījumā Saeimas uzmanība tika vērsta uz EP ekspertu vērtējumu, kuru lielākie iebildumi bija tieši attiecībā uz kvotu principu, kuras vairāk atbilda valsts, nevis indivīda interesēm, jo galvenais noteicējs kvotu veidošanā ir Ministru Kabinets, nevis specializēta valsts pārvalde, kas gaidāmo naturalizēšanos padarīja ļoti

⁸¹ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 42. lpp.

⁸² Ķibilds M 1994. gada 12. februāris *Latvija nevēlas atteikties no pilsonības kvotām* Diena 1. lpp

⁸³ Rudaks U 1994. gada 4. marts *Nepilsoņu mītiņš Strēlnieku laukumā* Diena 1. lpp.

neskaidru. Saeimas frakcijas Latvijas Ceļš deputāts Aivars Endziņš šajā situācijā ieteica sekot EP rekomendācijām un atteikties no kvotu principa, bet tā vietā ieviest pakāpenisku naturalizāciju, nosakot kādas sabiedrības daļas konkrētajā laikā iegūs tiesības naturalizēties. Endziņa nostāju atbalstīja arī Saskaņa Latvijai deputāti, norādot, ka EP ieteikumus vajadzētu iekļaut tālākā Pilsonības likumprojekta izskatīšanā. Labējās opozīcijas nostāja, savukārt, bija krasi atšķirīga, proti, tā bija nolēmusi nepiedalīties debatēs par grozījumiem likumprojektā un uzmanību pievērt pašu izstrādātā likumprojekta virzīšanai referendumā, norādot, ka LNNK likumprojekts esot daudz noteiktāks par līdzšinējo un paredz naturalizācijas procesa uzsākšanu ar 1997. gadu un kā gada naturalizācijas kvotu nosaka 10% no ikgadējā iedzīvotāju pieauguma.⁸⁴

Negatīvu attieksmi pret naturalizācijas kvotām un piesliešanos EP ekspertu rekomendācijām pauda arī cilvēktiesību valsts ministrs Jānis Tupesis, kurš jau pirms EP ziņojuma iestājās par naturalizācijas kvotu atcelšanu un naturalizācijas kārtību veidot ar stingri noteiktām personu kategorijām, kuru pieteikumus būtu jāizskata speciāli šim mērķim izveidotajai Naturalizācijas Pārvaldei, nevis Ministru Kabinetam. Pilsonību, galvenokārt, nevajadzētu liegt personām, kuras tai ir kvalificējušās, neskatoties uz tautību, dzimumu un vecumu. Pilsonības piešķiršanas kārtībā Tupesis Pilsonības likumā ieteica iekļaut šādas prasības:

- 1) Katra pilsonības pretendenta individuālu izvērtēšanu (noskaidrot vai šai personai ir dubultpilsonība, kā arī vai persona ir dienējusi PSRS karaspēkā vai darbojusies citās pretvalstiskās iestādēs.
- 2) Vai persona pārvalda latviešu valodu vismaz sarunvalodas līmenī
- 3) Nozīmīgas ir arī Satversmes pamatnoteikumu, himnas, karoga un vēstures zināšanas.
- 4) Personai ar parakstu ir jāapliecina lojalitātes zvērests.
- 5) Lai iegūtu pilsonību, Latvijā jānodzīvo vismaz 7 gadus.

Valdībai pastiprināta uzmanība jāpievērš nepilsoņu valodas zināšanām un ieinteresētībai integrēties latviskā sabiedrībā un darboties Latvijas labā. Jāņem vērā, ka daļa no šiem 700 tūkstošiem nepilsoņu patiesi vēlas integrēties latviskā sabiedrībā, cienu valsti un valodu, taču

⁸⁴ Upleja S 1994. gada 22. februāris *Saeima lēnām iepazīstas ar EP slēdzienu par pilsonības likumu* Diena 1. lpp

līdzšinējā Pilsonības likumprojekta noteikumi, šīm personām tiesības iegūt pilsonību ir lieguši.⁸⁵

Arī Saeimas vairākuma partija Latvijas Ceļš izvirzīja savas idejas Pilsonības likumprojekta otrajam lasījumam. Saskaņā ar LC izveidotās darba grupas ziņojumu, otrajā lasījumā izskatāmais likumprojekts paredzēja naturalizāciju sākt ar 1996. gada janvāri. Likumprojektā LC atteicās no naturalizācijas kvotām, taču noteica stingru kārtību, kādā noteiktas sabiedrības kategorijas iegūtu pilsonību, par pamatu ņemot personu vecumu.⁸⁶ LC virzītajā likumprojektā tika paredzēti arī atvieglojumi pilsonības iegūšanai personām, kuru tuvi radnieki ir latvieši vai līvi, personām un viņu pēcnācējiem, kuras vācu okupācijas laikā Latvijā iesūtītas ar varu, kā arī Krievijas militārpersonām, kuras dzimušas Latvijā.⁸⁷

1994. gada 21. jūnijā Saeima veica pēdējos grozījumus, izskatot pilsonības likumprojektu 3. lasījumā.⁸⁸ Vēl šajā posmā, pastāvēja neskaidrības un domstarpības par nepieciešamajiem un nevajadzīgajiem likuma pantiem. 21. jūnija sēdē tika pārskatīti vairāki likuma panti, izdarīti vairāki labojumi nosaukumos un atsevišķos formulējumos.

Pirmkārt jau pastāvēja nevienprātība attiecībā uz paša likuma nosaukumu, vai to dēvēt par Pavalstniecības likumu, jo ideja būtībā balstās uz šo 1919. gada variantu, vai tomēr pieņemt jaunu nosaukumu. Balsojumā ar 53 par, 9. pret un 11 atturas tika pieņemts likuma nosaukums – Latvijas Republikas Pilsonības likums.⁸⁹

Turpmākās diskusijas attiecās vairāk uz redakcionāla rakstura labojumiem, precizējot terminus un konkrētāk nosakot prasības. Uzmanība tiek pievērsta arī kārtībai, kādā likumā tiek noteikta reģistrēšanās pilsonības saņemšanai, kas tiek pamatots ar acīm redzamām atšķirībām iespējās reģistrēties pilsonībā Rietumvalstīs vai Krievijā (attiecīgi Krievijā šis jautājums izraisa lielākas problēmas). Krievijas latviešu situācija tiek uzlūkota kā īpaši problemātiska, jo praktiski nebija izstrādāta konkrēta repatriācijas sistēma, kā arī šīm personām bija apgrūtināta Latvijas pilsonības iegūšana pēc 1991. gada, kad Krievija uzspieda trimdas latviešiem pieņemt Krievijas pilsonību.⁹⁰

⁸⁵ Tupesis J 1994. gada 12. marts *Kvotas vai kvotu princips* Diena 2. lpp

⁸⁶ Upleja S 1994. gada 24. aprīlis *Pilsonības likuma otrais lasījums gaidāms maija vidū*. Diena, 1. lpp

⁸⁷ Upleja S 1994. gada 15. marts *Iespējams, ka Pilsonības likumā nebūs kvotu*, Diena, 1. lpp

⁸⁸ LR Saeimas 1994. gada 21. jūnija sēdes stenogramma. Pieejams

http://saeima.lv/steno/st_94/st2106.html. Skatīts: 19.05.12

⁸⁹ LR Saeimas 1994. gada 9. jūnija sēdes stenogramma. Pieejams:

http://saeima.lv/steno/st_94/st0906.html Skatīts: 19.05.12

⁹⁰ Turpat

Lielu lomu pievērsa arī valodas jautājumam, nosakot, ka personai ir jāzina latviešu valoda, lai tā būtu tiesīga pieteikties pilsonībai.

1994. 21. jūnijā būtībā tika pieņemts jaunais Latvijas Republikas pilsonības likums, taču šajā redakcijā tas iekļauj sevī Eiropas Savienības organizācijām EDSO, kā arī ANO pārstāvjiem Latvijā nepieņemamu faktoru, proti, likums noteica naturalizēšanās kvotas – noteiktu skaitu personu, kuras attiecīgajā laika posmā ir pielaižamas pie naturalizācijas procesa. Eiropas instancēm, kā arī vietējiem kritiķiem šāds likuma pants, acīm redzami, likās par naturalizācijas procesu ierobežojošu faktoru, tādēļ, iepriekš minēto instanču spiediena rezultātā, prezidents Guntis Ulmanis bija spiests nepieņemt Latvijas Republikas Pilsonības likumu pēc 3. lasījuma, uzliekot likumam veto, nodot to Saeimai otrreizējai izskatīšanai.⁹¹

Pieņemot Pilsonības likumu 21. jūnijā, Saeimai neizdevās atrisināt pilsonības problēmu, jo, kā jau minēju, šajā likumprojektā vēl aizvien bija daudzas nepilnības un tajā vēl aizvien tika iekļautas naturalizācijas kvotas, kas, gan radīja neapmierinātību EDSO un EP, kas atspoguļojās prezidenta Ulmaņa rīcībā, nododot likumprojektu otrreizējai izskatīšanai, gan radīja sašutumu lielā sabiedrības daļā. Kvotu princips bija krasi palielinājis to personu skaitu, kuri drūzmējās pie Krievijas vēstniecības, ar prasībām atstāt Latviju, taču kārtības, kādā tika nodrošināta šo personu izceļošana vēl ar jūnija beigām atradās ieilgušā izstrādes procesā.⁹²

Likumā paturētais kvotu princips saņēma negatīvas atsauksmes arī no ārvalstīm. EP šajā gadījumā, lai gan izteica Latvijai atbalstu cīņā par iekļūšanu EP, arī bez kvotu principa svītrosanas no likuma, tomēr aicināja valdību šo kritizēto pantu mainīt, lai izvairītos no sarežģījumiem politiskajās diskusijās un šķēršļiem Latvijas integrēšanā Eiropā – tā rakstīja Makss van der Stūls.⁹³ Tomēr tajā pašā laikā EP uzskatīja, ka Latvijas uzņemšanai EP būtu jānotiek pēc iespējas ātrāk, lai izvairītos no šī jautājuma izskatīšanas kontekstā ar Krievijas uzņemšanu EP gadu vēlāk, norādot, ka Saeimas izveidotais kompromiss Pilsonības likuma veidolā pagaidām ir pārāk trausls, lai to viegli varētu izjaukt ārvalstu, īpaši Krievijas, iejaukšanās. Latvijas delegācija Eiropas Padomei norādīja, ka Latvija, pamatojoties uz savu īpašo vēsturisko stāvokli, jebkurā gadījumā nespēs pieņemt visas EDSO un EP rekomendācijas

⁹¹ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 43.

lpp

⁹² Tihomirovs V. 1994. gada 8. jūlijs *Barjera ceļā uz lielo Eiropu Diena*, 2. lpp

⁹³ Tihonovs J 1994. gada 9. jūlijs *EP joprojām iesaka svītrot kvotas pilsonības likumā Diena*, 1. lpp

un tās iekļaut likumā, tādēļ abu pušu starpā šajā jautājumā būtu jārod kompromiss.⁹⁴ Attiecībā uz EP kritisko nostāju pret kvotu principu, Latvijas Ceļa un Latvijas delegācijas pārstāvis EP Andrejs Panteļejevs uzsvēra, ka EP pati par sevi ir ļoti neviendabīga organizācija un šeit ir sastopami dažādi uzskati gan tādi, kas pauda nostāju, ka nesen pieņemtais Latvijas Pilsonības likums ir pārāk liberāls, gan tādi, kas apgalvoja, ka likums pat pēc kvotu izslēgšanas būtu nepieņemams. Panteļejevs uzskata, ka pat likvidējot kvotu principu, Latvijas problēmas ceļā uz EP nebūtu galā, jo Krievija turpina izplatīt paziņojumus, ka, lai gan bez kvotām, jaunais likums tā pat būs dziļi diskriminējošs.⁹⁵

Dažādi uzskati par jauno Pilsonības likumi bija novērojami arī ārvalstu presē, kur kvotu princips tiek vērtēts gan pozitīvi, gan negatīvi. Piemēram vācu presē pamatā novērojama kritika pret pilsonības jautājuma risināšanu Latvijā un sniegts atbalsts EDSO nostājai par kvotām, minot, ka tās varētu kļūt par apgrūtinājumu Latvijas uzņemšanai EP. Laikraksts *Suddeutsche Zeitung* min, ka Latvijas nelokāmība un pilnīga rietumvalstu rekomendāciju neievērošana var kļūt par šķērsli gaidāmajai Krievijas karaspēka izvešanai, īpaši izceļot faktu, ka likums, ja paliks nemainīts, tas līdz 2000. gadam ap pusmiljons Latvijas krievvalodīgo varētu padarīt par nelegālajiem iecelotājiem. Pilsonības jautājuma risināšanā Latvijai tika rekomendēts ņemt vērā kaimiņu igauņu pieredzi un dot nepilsoņiem izvēles iespējas, vai nu iegūt Latvijas, vai Krievijas pilsonību.⁹⁶

Kritiku pret Pilsonības likumu laikā starp tā pieņemšanu un otrreizēju izskatīšanu izteica ne tikai ārējie avoti, bet negatīvas atsauksmes likumam nāca arī no vietējiem avotiem. Jau Latvijas cilvēktiesību komitejas organizētais pikets ar Latvijas Apatrīdu līgas un kustības Līdztiesība piedalīšanos pie ASV vēstniecības 5. jūlijā, pieprasot ne tikai kvotu atcelšanu, bet arī tālāku likuma liberalizāciju, norādīja uz nepilnībām likumā bija skaļš sabiedrības neapmierinātības sauciens, izceļot valdības nespēju atrisināt nepilsoņu problēmu tiesiskā ceļā. Savukārt Ulmaņa lēmumu nodot Pilsonības likumu otrreizējai izskatīšanai Latvijas Apatrīdu līgas priekšsēdētājs Boriss Čilevičs raksturoja, kā prezidenta centienus apmulķot rietumus, aizkavējot galīgo likuma pieņemšanu un paildzinot krieviem atvēlēto laiku izbraukt no valsts.⁹⁷

⁹⁴ Kulmanis J 1994. gada 2. jūlijs *Panteļejevs: nemainīts pilsonības likums radīs politiski grūtas diskusijas Eiropas Padomē* Diena, 1. un 8. lpp

⁹⁵ Tihonovs J 1994. gada 9. jūlijs *EP joprojām iesaka svītrot kvotas pilsonības likumā* Diena, 1. lpp

⁹⁶ Vasariņš P 1994. gada 14. jūlijs *Latvijas Pilsonības likums Rietumu preses skatījumā* Diena 2. lpp

⁹⁷ Ločmele N., Rudaks U., 1994. gada 6. jūlijs *Līdztiesība: kvotas Pilsonības likumā nav galvenais* Diena 6. lpp

Negatīva nostāja pret kvotu principu nāca arī no vairāku Saeimas frakciju puses. Pret LC darba grupas izstrādātajiem likuma labojumiem iestājas tādas partijas kā Tēvzemei un Brīvībai, Zemnieku Savienība, LNNK, Tautas Saskaņas partija un Demokrātiskā partija, norādot, ka kvotu svītrosana no likuma, lai gan pozitīvs solis, tomēr to vietā paredzētajā viļņveida naturalizācijā partijas saskatīja apslēptu nulles variantu, kas agri vai vēlu novestu pie divkopienu valsts izveidošanās. LNNK iestājas par kvotu svītrosanu no likuma, taču to neaizstāt ar viļņveida naturalizāciju, kopumā uzskatot, ka jebkuri grozījumi patreizējā likumā, to padarītu pārāk liberālu.⁹⁸

Vispirms jāsaka, ka 1994. gada 22. jūlija sēdi, kurā otrreiz izskatīja iepriekš izstrādāto pilsonības likumu, Saeima uzsāka ar tā arī nesagatavotu kārtību, kas vispār paredzētu likumu otrreizēju izskatīšanu. LNNK deputātu puses prasīja vispār neizskatīt Pilsonības likumu un nodot to prezidentam tādu, kāds tas tika nodots otrreizējai izskatīšanai, šāda rīcība netiek atbalstīta.

Labojumi galvenokārt attiecās uz pieteikšanos un uzņemšanu naturalizācijā, ierobežojumiem, kādēļ nepielaist personu pie naturalizācijas (par piemēru minot personas dalību pret Latvijas valsti vērstās organizācijās), kā arī citus ar, pamatā, naturalizācijas procesu saistītus labojumus.⁹⁹

Rezultātā 1994. gada 22. jūlijā, pēc otrreizējas caurskatīšanas ar 58 balsīm „par” un 21 pret, 4 deputātiem atturoties tika pieņemts Pilsonības likums pēc otrā lasījuma.¹⁰⁰ Šajā gadījumā likumā netika iekļautas naturalizācijas kvotas, taču tās tika nomainītas ar vecuma ierobežojumu, kas noteica naturalizācijas procesu sākšanu ar jaunāko nepilsoņu uzņemšanu pilsonībā, liedzot tūlītējas iespējas iegūt pilsonību vecāka gadagājuma iedzīvotājiem.

Saskaņā ar likuma 2. pantu (kas tiek papildināts 1995.gadā) – Latvijas pilsoņi ir

- 1) Personas, kuras bijušas Latvijas pilsoņi pirms okupācijas un viņu pēcnācēji, izņemot gadījumu, ja persona ir pieņēmusi citas valsts pilsonību pēc 1990.g. 4. maija.
- 2) Naturalizētie pilsoņi.

⁹⁸ Ločmele N 1994. gada 14. jūlijs *Saeimā nav vienprātības par pilsonības likuma labojumiem*. Diena 1. lpp

⁹⁹ LR Saeimas 1994. gada 22. jūlija sēdes stenogramma. Pieejams L http://saeima.lv/steno/st_94/st2207.html. Skatīts: 19.05.12

¹⁰⁰ Ločmele N 1994. gada 23. jūlijs *Pieņemts Pilsonības likums bez kvotām* Diena 1. lpp

3) Latvijas teritorijā atrasti bērni un bērni, kuru vecāku identitāte nav zināma

4) Bērni bez vecākiem, kuri dzīvo LV bērnu namos un internātskolās u.t.t.

Pilsonību var iegūt tikai reģistrējoties Iedzīvotāju reģistrā un, lai persona būtu tiesiska naturalizēties, viņai jāseko šādiem pantiem

1) Persona ir pastāvīgi dzīvojusi Latvijā vismaz 5 gadus kopš 1990.gada 4. maija

2) Personai jāprot latviešu valoda, jāpārzina Satversme un Konstitucionālais likums par cilvēka un pilsoņa tiesībām un pienākumiem kā arī valsts vēsture

3) Papildus jādod uzticības zvērests Latvijas Republikai

4) Personai jābūt likumīgam ienākumu avotam.

Pie naturalizācijas var pieļaut personas, kuras varmācīgi iesūtītas Latvijā laika posmā no 1941.- 1945. gadam - vācu okupācijas periodā, kā arī Lietuvas un Igaunijas pilsoņus pirms 1940.g. 17. jūnija un viņu pēcnācējus.¹⁰¹

Kvotu svītrosana no Pilsonības likuma pēc otrā lasījuma Latvijas cerības iekļūt Eiropas Padomē bija padarīja pavisam iespējamās. Gan prezidents, gan klātesošie EDSO un EP eksperti atzinīgi novērtēja šādu valdības soli. Lielākās diskusijas attiecībā uz jauno likumu Saeimā sagādāja tieši 14. Likuma pants – Naturalizācijas vispārējā kārtība, kas, pēc likuma labojumiem, tika paredzēta kā 4 naturalizācijas viļņi līdz 2000. Gadam. Labojumi papildus noteica arī ka par naturalizācijas procesu atbildīgais būs tieši Ministru Kabinets,¹⁰² taču, drīz pēc likuma pieņemšanas šie pienākumi tika nodoti speciāli izveidotajai Naturalizācijas Pārvaldei.

Domstarpības valdībā pēc Pilsonības likuma pieņemšanas otrajā lasījumā nebeidzās, jo neilgi pēc 22. jūlija Saeimas frakcija LNNK izteica apņēmību uzsākt parakstu vākšanu par opozīcijas izstrādāto Pilsonības likuma labojumu pieņemšanu, kas paredz ievērojami palēnināt naturalizācijas gaitu un sašaurināt naturalizējamo personu loku. LNNK priekšsēdētājs Aristīds Lambergs paziņoja, ka, lai gan LNNK atbalsta likuma labojumus, paralēli tam tiks uzsākta kampaņa par 22. jūlijā pieņemtā likuma labošanu. Pēc LNNK piedāvātajiem labojumiem attiecībā uz naturalizācijas kārtību ir redzams, ka galvenais uzsvars tika likts uz pēc iespējas stingrāku pilsonības piešķiršanas noteikumu ievērošanas. LNNK iesniegtajam projektam

¹⁰¹ *Baltijas valstis likteņgriežos* red. Jundzis T., Rīga, Latvijas Zinātņu akadēmija, 1998. 244-245. lpp

¹⁰² Ločmele N 1994. gada 23. jūlijs *Pieņemts Pilsonības likums bez kvotām* Diena 1. lpp

naturalizācijas tiesības tika dotas 7 kategorijām, sākot ar 13 pantā paredzētajām personām (par īpašiem nopelniem) un beidzot ar Latvijā dzimušajām personām – pēc ikgadējās kvotas 0.1% apjomā. Latvijā iebraukušās personas pēc šiem labojumiem vispār nebija tiesiskas naturalizēties. Tika piedāvāts arī svītrot vārdus „ja tas konstatēts ar tiesas spriedumu” no 11 panta, kas paredzēja pie naturalizācijas nepieļaut personas, kuras ar antikonstitucionālām metodēm vērsušās pret Latvijas Republikas neatkarību vai pēc 1990. gada 4. maija paudušas totalitārisma idejas.¹⁰³

Secinājumi

1994. gada 22. jūlijā Saeimai otrreizējā lasījumā pieņemot Pilsonības likumu beidzot, pēc četrus gadus ilgušā neskaidrības posma, valsts nepilsoņiem kļuva skaidras valsts prasības pret tām personām, kuras vēlējās palikt uz dzīvi Latvijā un pieņemt valsts pilsonību. Jaunais likums pavēra durvis uz pilsonības iegūšanu lielākajai daļai nepilsoņu, taču citiem tās tika aizvērtas. Jau neilgi pēc likuma pieņemšanas sabiedrībā parādījās neapmierinātība ar kvotu principa saglabāšanu, kas izpaudās dažādos mītiņos. Lai gan uz noteiktu brīdi bija sasniegts kompromiss ar EDSO un EP ekspertiem, stingrās naturalizācijas kvotas aizstājot ar viļņveida naturalizācijas iekļaušanu Pilsonības likuma pantos, no EDSO misijas Latvijā vadītāja Maksa van der Stūla puses vēl arvien nāca neapmierināta kritika par kvotu saglabāšanu. Kritiku pret viļņveida naturalizāciju izteica arī vairāki vietējie avoti. Piemēram, labējā opozīcija (LNNK un TB) viļņveida naturalizācijā saskatīja apslēptu nulles variantu, kas novedīs valsti pie divkopienu sabiedrības. Tomēr likums, lai gan ar vairākām nepilnībām, kas turpmāko gadu laikā tika labotas, panāca skaidrību jautājumā par to, kādu pilsonības politikas ceļu ies Latvija un, šajā gadījumā, tas bija uz rietumvalstu pieredzes balstītā politika. Atteikšanās no kvotu principa nāca par labu arī Latvijas ārpolitikai, kur beidzot varēja uzsākties sarunas par Latvijas iekļaušanu Eiropas Padomē, kas arī tika realizēta 1995. gadā.

¹⁰³ Ločmele N 1994. gada 26. jūlijs *LNNK plāno labot Saeimas pieņemto pilsonības likumu* Diena 1. lpp

3. 1995.-1997. GADS - PILSONĪBAS LIKUMA ĪSTENOŠANA

Pieņemot Pilsonības likumu pēc otrās pārslasīšanas Latvijas sociālpolitiskajā dzīvē iesākās jauns posms – Naturalizācijas process. Tomēr vēl no 90. gadu sākuma neatrisinātā sabiedrības integrācija radīja ievērojamas problēmas gan jau iepriekš minētā iedzīvotāju reģistra izveidē, gan abpusēji (starp latviešiem un cittautiešiem) akceptējamu pilsonības politiku. Vēl aizvien sabiedrībā pastāvēja sašķeltība – liela daļa cittautiešu vai nu šaubījās, vai bija pārliecināti neiesaistīties Latvijas pilsoņu kopā, savukārt latviešu pusē turpināja pastāvēt neuzticība cittautiešu, īpaši krievu, spējai integrēties latviskā vidē un pieņemt Latvijas valsts neatkarību. Satversmes 2. pantā minēts, ka pilsonību valstī ir tiesīga iegūt jebkurai personai neskatoties uz nacionālo piederību, taču problēmas 90. gadu vidū radīja fakts, ka pilsoņu skaits Latvijā sastādīja ne vairāk kā 80% no sabiedrības.¹⁰⁴ Naturalizācijas posms, kā neapšaubāmi nozīmīgs posms vienotas pilsoniskas sabiedrības veidošanas stūrakmens, gan 90. gadu presē, gan mūsdienu vēstures literatūrā tiek apskatīts no vairākiem rakursiem un viedokļi par tā lietderību nepilsoņu integrēšanā sabiedrībā ir tik pat atšķirīgi, gan no vietējo kritiķu puses, gan no EDSA un Eiropas Padomes puses.

3.1 Naturalizācijas process

Kā jau minēju, 1994. gada 22. jūlijā pieņemtais Pilsonības likums kā vienu no galvenajiem tālākas darbības mērķiem paredzēja naturalizācijas procesa uzsākšanu un masveidīgās, pārsvarā, krievvalodīgo nepilsoņu sabiedrības daļas integrēšanu pilsoņu kopā.¹⁰⁵ Tomēr etniskā situācija Latvijā vēl 1995. gada pirmajā pusē liecināja, ka nepilsoņu skaits valstī ir pietiekoši liels, lai sagādātu problēmas naturalizācijas procesa gaitā, proti, valstī pēc Naturalizācijas procesa sākšanās 1. februārī¹⁰⁶ vēl arvien atradās 724234 nepilsoņu,¹⁰⁷ no kuriem apmēram 300

¹⁰⁴ *Cik demokrātiska ir Latvija : demokrātijas audits* red. Rozenvalds J., Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 21. lpp

¹⁰⁵ Pabriks A., Vēbers E., Āboliņš R. *Atsvešinātības pārvarēšana* Rīga, Sorosa Fonds Latvija, 2001. 9. lpp

¹⁰⁶ Ločmele N 1995. gada 3. janvāris *Naturalizācija sāksies 1. februārī* Diena, 1. lpp

¹⁰⁷ Šulce I 1995. gada 25-31. janvāris *Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (II)* Nacionālā Neatkarība, 4. lpp.

tūkstoši nemaz nevēlējās naturalizēties vai neatbilda pieņemtajām naturalizācijas prasībām.¹⁰⁸ Tomēr konkrētā situācija valstī parāda, ka pēc naturalizācijas procesa sākšanas bija pieaudzis to nepilsoņu skaits, kuri bija ieinteresēti iegūt pilsonību, jau pateicoties faktam, ka Pilsonības likuma pieņemšana radīja daudz vairāk skaidrības par to kā iegūt pilsonību un kādas prasības tiks izvirzītas. Tajā pašā laikā pieauga arī latviešu īpatsvars sabiedrībā no 53.8% 1993. gadā uz 54.2% 1994. gada sākumā un tika prognozēta turpmāka latviešu īpatsvara palielināšanās.¹⁰⁹ Izmaiņas etniskajā sastāvā pamatoja arī ar cittautiešu izceļošanu no valsts, ko savā ziņā iespaidoja arī pilsonības politikas īstenošana.

Lai gan naturalizācijas process sākās 1. februārī (paredzētā 1. janvāra vietā)¹¹⁰ tā sagatavošanas darbi jau sākās ar Ministra prezidenta Māra Gaiļa un tieslietu ministra Romāna Apsīša 1994. gada 18. oktobrī parakstīto Ministru kabineta rīkojumu nr. 463-r, kas paredzēja Naturalizācijas pārvaldes (NP) izveidošanu kā galveno valsts institūciju Pilsonības likuma īstenošanai.¹¹¹ Tomēr pārvaldes izveidošana noveda pie nākamajām problēmām – tās struktūras īstenošanu dzīvē, proti, departamentu un teritoriālo vienību izveidošanu valstī. Kā vienu no primārajiem iemesliem naturalizācijas procesa aizkavēšanā nosauca piemērotu telpu trūkumus.¹¹² Kā paziņoja Naturalizācijas Pārvaldes vadītāja Eiženija Aldermane lielas problēmas sagādā līdzekļu trūkums un fakts, ka valsts nenodrošina visu nepieciešamo summu Pārvaldes struktūru izveidošanai, kas savukārt atstāj iespaidu uz tehnikas, kvalificētu darbinieku pieņemšanu un kancelejas piederumu iegādi, lai nodrošinātu testu un veidlapu tirāžu un eksāmenu organizēšanu.¹¹³

Komentējot Naturalizācijas procesa sākuma posmu Aldermane norādīja, ka vēl ar 1995. gada 1. februāri netiks atvērtas visas reģionālās nodaļas, jau iepriekšminēto iemeslu dēļ, kā arī tiek veidota sistēma, lai nodrošinātu valodas un vēstures zināšanu eksāmena norisi. Pilsonības pretendentes Aldermane aicināja pievērsties dokumentu sakārtošanai un informācijas vākšanai no arhīva, lai pierādītu, ka viņu radinieki Latvijā ir dzimuši pirms 1940. gada – šāda iedzīvotāju grupa pēc likuma arī bija pirmā, kurai tika dota iespēja iegūt pilsonību reģistrēšanās

¹⁰⁸ Ločmele N, Liepiņa G 1995. gada 21. janvāris *Naturalizācija sāksies kā plānots* Diena, 1.lp

¹⁰⁹ Miķelsone A 1994. gada 25. februāris *Anda Miķelsone Latviešu īpatsvars Latvijā palielinās* Diena 1. lpp

¹¹⁰ Ločmele N 1995. gada 3. janvāris *Naturalizācija sāksies 1. februārī* Diena, 1. lpp

¹¹¹ Šulce I 1995. gada 11-17. janvāris Ieva Šulce *Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (I)* Nacionālā Neatkarība 3. lpp

¹¹² LVA, 2000. fonds, 2 apraksts, 1256. lieta 97. lpp

¹¹³ Tihonovs J 1995. gada 20. oktobris *Naturalizācija: Lēna, bet likumīga* Diena, 3. lpp

ceļā, neizejot naturalizāciju.¹¹⁴ Tomēr naturalizācijas procesa sākšanās pavēra iespējas pilsonības pretendentiem iesniegt iesniegumus Naturalizācijas pārvaldē. Laikraksta Diena redaktore Nellija Ločmele paziņoja, ka pirmā kategorija nepilsoņu, kuri izies naturalizācijas procesu pilsonību jau varētu iegūt 1995. gada aprīlī.

Līdz ar Naturalizācijas pārvaldes struktūras pabeigšanu valstī tika plānots atvērt 16 teritoriālās nodaļas. Uzmanība tika pievērsta arī pilsonības pretendentu un gribētāju skaitam katrā reģionā, lai panāktu optimālāko teritoriālo nodaļu darbinieku sadalījumu.¹¹⁵

Pēc naturalizācijas procesa sākšanās pirmie pilsonību varēja iegūt personas, kuras atbilst ārpuskārtas naturalizēšanās kritērijiem. Šādas personas ir latvieši un līvi, kuru pastāvīgā dzīvesvieta ir Latvijā, izņemot personas, kuras pēc 1990. gada 4. maija ir pieņēmušas citas valsts pilsonību. Pilsonību reģistrācijas kārtībā neizejot pilnu naturalizācijas procesu bija tiesīgas iegūt arī sievietes, kuras, saskaņā ar 1919. Gada Pavalstniecības likumu, uz kura pamatiem tika veidots jaunais Pilsonības likums, apprecoties ar ārzemnieku ir zaudējušas pilsonību, kā arī tās personas, kuras beigušas mācības latviešu skolās.¹¹⁶ Reģistrēšanās pilsonībai gala termiņš bija paredzēts 1996. gada 31. marts¹¹⁷ Lielāko grupu no šīm personām sastādīja tieši pilsoņu laulātie draugi, kas ir apmēram 120 tūkstoši personas, taču NP vēstīja, ka sakarā ar darbinieku trūkumu, viena gada laikā pilsonībā uzņemt būs iespējams augstākais 50 tūkstošus personu.¹¹⁸ Tomēr NP vadītāja Eiženija Aldermane norādīja, ka vēl ar 1996. gada aprīlī, savas tiesības pilsonību iegūt reģistrēšanās kārtībā nav izmantojušas 17 tūkstoši personu un turpmāk, vadoties pēc Pilsonības likuma, šīm personām, lai iegūtu pilsonību, bija paredzēts iziet pilnu naturalizācijas kursu kā pārējiem nepilsoņiem. Aldermane šādu situāciju pamatoja ar iespējamo, pamatā vecāku cilvēku un personu, kuras dzīvo valsts nomalēs, neinformētību par nepieciešamību reģistrēties, lai nebūtu jāiziet pilns naturalizācijas kurss, tādēļ, apzinoties, ka Pilsonības likuma grozīšana, lai šo problēmu atrisinātu, pašlaik nebūtu Saeimas prioritāte, Aldermane piedāvā divus iespējamus risinājumus – balstoties uz Pilsonības likuma 13. pantu

¹¹⁴ Jaroslavskā T 1994. gada 12. novembris Intervija ar Naturalizācijas pārvaldes priekšnieci Eižēniju Aldermani *Naturalizācija paredz ne tikai tiesības, bet arī pienākumus* Diena 2. lpp

¹¹⁵ Šulce I 1995. gada 11-17. janvāris Ieva Šulce *Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (I)* Nacionālā Neatkarība 3. lpp

¹¹⁶ Pabriks A., Vēbers E., Āboliņš R. *Atsvešinātības pārvarēšana* Rīga, Sorosa Fonds Latvija, 2001. 9.lpp

¹¹⁷ Derums J 1995. gada 22-28. marts *Latvieši pilsonību saņems reģistrācijas kārtībā* Nacionālā neatkarība 1 lpp

¹¹⁸ Ločmele N, Liepiņa G 1995. gada 21. janvāris *Naturalizācija sāksies kā plānots* Diena, 1.lpp

piedāvāt šīm personām ārpuskārtas naturalizāciju vai arī pagarināt reģistrēšanās termiņu par gadu.¹¹⁹

Runājot par problēmām, kas kavē naturalizācijas procesu tika minētas arī vairākas nepilnības nesen pieņemtajā Pilsonības likumā, kas tiesības naturalizēties bija izveidojis pārāk neskaidras un ar dokumentu pārbaudi, tādā gadījumā, radās nepatīkamas problēmas. Vispirms jau neskaidrības sagādāja nepilnības Pilsonības likumā, kur teikts, ka naturalizēties ārpuskārtas var lietuvieši un igauņi, kuras 1940. gada 17. jūnijā bija Igaunijas vai Lietuvas pilsoņi un viņu pēcnācēji, taču, kad šī persona okupācijas posmā bija tikusi iesūtīta Latvijā uz darbu, un arhīvos nav bijusi sastopama nekāda informācija par personas tautību, viņam naturalizācija varēja tikt liegta. Tāpat ir arī ar dubultpilsonību – Pilsonības likums noliedza naturalizēt personas ar citas valsts pilsonību, taču tajā pašā laikā likumā tika minēts, ka personas, kuras vācu vai padomju okupācijas laikā ir atstājušas Latviju, glābdamās no okupācijas varas un pieņēmušas citas valsts pilsonību, bija tiesiskas reģistrēties iedzīvotāju reģistrā kā Latvijas pilsoņi un iegūt pilnas pilsoņu tiesības.¹²⁰ Pie šādām nepilnībām būtu jāmin arī likumā minētais pants, ka naturalizēties un pilsonību iegūt nebija tiesības arī tām personām, kuras strādājušas PSRS drošības dienestos - VDK, taču Naturalizācijas pārvaldei netika dotas tiesības, ar kurām tā varētu pieprasīt dokumentus no personām, kas apliecinātu viņu darbību VDK.¹²¹ NP pārstāvji konsultējās ar Ministru Kabinetu, lai šīs nepilnības būtu iespējams atrisināt, taču tas varētu novest pie jauniem likuma grozījumiem. Papildus Ministru Kabineta vēl bija jāapstiprina valsts valodas un vēstures zināšanu pārbaudes kārtība, kā arī bija jāvienojas par naturalizācijas nodevas apmēriem, kas bija plānoti 50 latu apmērā.¹²²

Vēl 1995. gada sākumā Pilsonības likumā, kā arī komisiju darbā novērojāmās nepilnības un neprecizitātes atstāja savu iespaidu arī uz pilsonības pretendentiem. Lielu daļu šo personu uztrauca tieši nespēja prognozēt un konkretizēt kādas formalitātes viņiem būs jāiziet, lai iegūtu pilsonību un kā tiks laboti atsevišķi Pilsonības likuma panti – kādas sekas tie radīs. Papildus bažas radīja arī Pilsonības un imigrācijas dienesta, kā arī NP uzliktās prasības, kas vairumam šķita pārāk stingras. Lai neskaidrību un bažas mazinātu Ministru Kabinets bija organizējis

¹¹⁹ Ābele E 1996. gada 12. aprīlis *17000 Latvijas pilsoņiem jāiziet naturalizācija* Neatkarīgā Rīta Avīze 1. lpp

¹²⁰ Šulce I 1995. gada 25-31. janvāris *Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (II)* Nacionālā Neatkarība, 4. lpp.

¹²¹ Tihonovs J 1995. gada 20. oktobris *Naturalizācija: Lēna, bet likumīga* Diena, 3. lpp

¹²² Ločmele N, Liepiņa G 1995. gada 21. janvāris *Naturalizācija sāksies kā plānots* Diena, 1. lpp

informatīvo bukletu izplatīšanu, lai pilsonības pretendentiem būtu iespēja iepazīties ar nepieciešamajām prasībām un vajadzīgajiem dokumentiem. Arī no pilsoņu puses tika pausta neapmierinātība ar valdības darbu šajā jautājumā. Saeimai un pilsonības realizācijas institūcijām tika pārmesta pārlieta pakļaušanās ārvalstu ekspertiem un viņu izteiktajai kritikai, tādā veidā atstājot sabiedrības intereses otrajā plānā, pakārtoti valsts interesēm. Nacionālie spēki izteikti kritizēja valdības pieņemto pārāk liberālo pilsonības likumu, kas, pēc viņu uzskatiem lielākas iespējas iegūt pilsonību dod „kādam iekļūdušam kolonizatoram vai sveštautietim, nevis latviešiem.”¹²³ No nacionālo puses tika izteikta kritika arī par naturalizācijas kārtību, kas bija izveidota pārāk brīva un pēc likuma pantiem paredzēja, neizejot naturalizācijas procesu, pilsonību iegūt Latvijā okupācijas posmā nelegāli iebraukušajiem pensionāriem un invalīdiem, no kuriem daļa pat nespēja izlasīt latviski rakstīto svinīgā zvēresta tekstu¹²⁴ – vienu no nepieciešamajām prasībām pilsonības iegūšanai.

3.2 Latviešu valodas zināšanu nozīme Naturalizācijas procesā

Valodas prasmes naturalizācijas procesā un pilsonības iegūšanā viennozīmīgi tika vērtētas kā nozīmīgākais faktors, kas apliecinātu gan personas interesi integrēties sabiedrībā, gan norādītu uz lojalitāti pret valsti. Tomēr šis jautājums bija izvērties arī par vienu no lielākajām problēmām naturalizācijas prasību nokārtošanā, jo kā vēsta dati tikai 37% no nepilsoņiem uzskatīja, ka viņu latviešu valodas zināšanas ir pietiekamas, lai nokārtotu valodas pārbaudījumus, savukārt apmēram puse no nepilsoņiem norāda, ka viņu valodas zināšanas nav pietiekamā līmenī.¹²⁵ Eiženija Aldermane paskaidroja, ka tieši latviešu valodas nezināšana ir galvenais faktors, kas veicināja naturalizācijas procesa lēno gaitu un pasivitāti no nepilsoņu vidus.¹²⁶ Par naturalizācijas lēnajiem tempiem liecina jau statistika, kas norāda, ka laika posmā no 1995. – 1997. gadam pieteikumus NP iesniedza tikai 7% no pilsonības pretendentiem¹²⁷

Diskusijas par latviešu valodas zināšanu nozīmi pilsonības iegūšanā plaši attēlotas gan presē, gan Saeimas debatēs un atvieglojumu pieņemšanas atbalstītāju apjoms ir līdzvērtīgs tās

¹²³ Bremšmits E 1995. gada 15-21. marts *Par pilsonību naturalizāciju un nacionālismu Nacionālā neatkarība* 7. lpp

¹²⁴ Tihonovs J 1995. gada 20. oktobris *Naturalizācija: Lēna, bet likumīga* Diena, 3. lpp

¹²⁵ Ločmele N, Liepiņa G 1995. gada 21. janvāris *Naturalizācija sāksies kā plānots* Diena, 1. lpp

¹²⁶ Tihonovs J 1995. gada 20. oktobris *Naturalizācija: Lēna, bet likumīga* Diena, 3. lpp

¹²⁷ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 43. lpp

opponentiem. Valsts valodas centra direktore Dzintra Hirša norādīja, ka likumā minētā panta par valodas zināšanu attiecināšana uz 70-80 gadus veciem pensionāriem ir nesaprātīgi un nehumāni, un Latvijai šajā ziņā būtu jāņem piemērs no Igaunijas.¹²⁸ Savukārt, kā jau minēju, nacionālie spēki kategoriski iestājās par latviešu valodu zināšanu nepieciešamību, lai persona būtu tiesīgas iekļūt Latvijas pilsoņu kopumā. Mērenāku nostāju pauda NP vadītāja Eiženija Aldermane, kura, lai gan iestājās par nepieciešamību visiem iziet valodas prasmju pārbaudi, tomēr ieteica uz 1. grupas redzes un dzirdes invalīdiem, kā arī vecāka gadagājuma cilvēkiem attiecināt atvieglojumus.¹²⁹

3.3 Ārvalstu ietekme uz naturalizācijas procesu

Rietumeiropas valstu, kā arī Krievijas interese par politisko virzību pilsonības jautājumā Latvijā nebeidzās līdz ar Pilsonības likuma pieņemšanu. Tā kā jaunajā likumā arvien vēl bija vairākas nepilnības un neskaidrības, nepilsoņu jautājuma risināšanā, lielu lomu spēlēja arī ārējie faktori, lai panāktu korektu un tiesisku nepilsoņu uzņemšanu pilsonībā.

Viennozīmīgi galveno lomu pēc Pilsonības likuma pieņemšanas, naturalizācijas procesa veidošanā spēlēja tieši Eiropas Padome (EP), kas arī bija galvenais virzītājspēks vairāku Pilsonības likuma pantu grozīšanā. Papildus uzmanību Naturalizācijas pārvaldei pievērsa arī EDSO misija un augstais komisārs Makss van der Stūls, no kuru puses arī nāca vairāki ierosinājumi valdībai veicināt naturalizācijas procesu, izmainot prasības, kas jāpilda, lai iegūtu pilsonību, uz daudz liberālākām, kā arī organizēt valodas apguves kursus un veikt sabiedrības informēšanu par iespējām iegūt pilsonību.¹³⁰

No EP puses lielākā uzmanība tika pievērsta tieši kvotu principam, kurš Pilsonības likumā tika formulēts pārāk neskaidri un tādēļ radīja nepieciešamību to pārstrādāt. Papildus EP eksperti aicināja valdību konkretizēt nepilsoņu kategorijas, kādās attiecībā uz naturalizācijas procesu tiks sadalīti pretendenti, kā arī stingrus termiņus pilsonības piešķiršanas procedūru norisei. EP ekspertu uzskatos nostāja par naturalizācijas procesu bija tāda, ka tas tiek virzīts tādā veidā, lai vairāk atbilstu valsts nevis tautas interesēm, taču uz šādu procesa gaitu noteikti

¹²⁸ Šulce I 1995. gada 8. marts *Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (III)* Diena 5. lpp

¹²⁹ Tihonovs J 1995. gada 20. oktobris *Naturalizācija: Lēna, bet likumīga* Diena, 3. lpp

¹³⁰ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 51. lpp

mudināja Latvijas vēlme pēc iespējas ātrāk iestāties Eiropas Padomē un process, kādā tiks īstenots Pilsonības likums ļoti ietekmēs Latvijas integrēšanu Eiropā.¹³¹

Lai gan EP eksperti apzinās, ka katrai valstij ir tiesības savu pilsoņu kopu veidot pēc sev piemērotākajiem principiem, tomēr Latvija tika aicināta pievērst uzmanību arī juridiskajām un cilvēktiesību normām, kas paredz, ka jebkuram valsts iedzīvotājam ir tiesības iegūt pilsonību. Kvotas, lai gan kritizētas, tomēr netika uzskatītas par prettiesiskām un noliedzamām. Eiropas eksperti atzina, ka kvotām Latvijas gadījumā bija gan demogrāfiska, gan praktiska nozīme. Demogrāfiskā nozīme būtu nepieciešamība nostiprināt latvisko identitāti un pilsoņu lojalitāti pret valsti, kā arī nodrošināt pakāpenisku jauno pilsoņu integrāciju. Praktiska nozīme – bija nepieciešams kaut kādā veidā ierobežot to neskaitāmo iesniegumu saņemšanu, lai visus iesniegtos iesniegumus būtu iespējams izskatīt – uz doto laiku tas sagādāja grūtības jo trūka darbinieku. EP norādīja, ka personām ir tiesības saņemt informāciju par to, vai viņiem ir iespējas iegūt pilsonību – pēc kādiem kritērijiem un kad viņi to var iegūt, īpaši uzsverot šī faktora nozīmi pēc 1995. gada februāra, kad bija paredzēts beigt iesniegumu pieņemšanu Krievijas pilsonības iegūšanai. Lai šajā jautājumā panāktu līdzsvaru un tiktu ievērotas gan sabiedrības, gan valsts intereses, EP pārstāvji piedāvāja kvotu principu nomainīt ar naturalizācijas kārtību, ko veidotu nepilsoņu kategorijas, katra ar savām privilēģijām uzsākt naturalizāciju. Šajā gadījumā tika minētas 4 iespējamie nepilsoņu sadalījumi:

- 1) Personas, kas dzimušas Latvijā un naturalizācijas pieteikuma iesniegšanas brīdī ir vecumā starp 16 un 23 gadiem.
- 2) Personas, kuras dzimušas Latvijā un ir vecākas par 23 gadiem
- 3) personas, kuras ieradušās Latvijā pirms pilngadības sasniegšanas
- 4) Personas, kuras valstī ieradušās pēc pilngadības sasniegšanas un šeit nodzīvojušas vairāk kā 25 gadus.¹³²

Kā redzams ārvalstu ietekmei izrādījās liela loma Pilsonības likuma pieņemšanā otrreizējā caurskatīšanā, jo tieši nepilsoņu sadalījums vecuma kategorijās kļuva par galveno naturalizācijas procesa vadlīniju. Arī Eiženija Aldermane norāda uz pozitīvo ārvalstu ietekmi naturalizācijas procesa veicināšanā un EP ekspertu ieteikumus vairāk vērtē kā pozitīvu faktoru tiesiska un civilizēta naturalizācijas procesa veidošanā, nevis kā nomācošu spiedienu par katru

¹³¹ Fredēns L. P. Atgriešanās: Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu atgūtās neatkarības pirmie gadi 1991-1994. Rīga, Atēna, 2011. 99. Lpp.

¹³² Ozoliņš A 1994. gada 16. februāris *Kvotas atbilst valsts interesēm* Diena 1. lpp

pakļauties Eiropas ietekmei. Aldermane pozitīvi vērtēja arī sadarbību ar ārvalstu kolēģiem, specifiski, ar Lielbritānijas paraugu un turpmāko naturalizācijas gaitu apņēmas veidot skatoties arī uz kaimiņu lietuviešu un igauņu pieredzes un kļūdām, jo gan Lietuvā, gan Igaunijā naturalizācijas process uzsākās ātrāk kā Latvijā.¹³³

Papildus ārvalstu eksperti aicina neveidot kā vienu no šīm kategorijām personas, kurām nav nevienas valsts pilsonības, kā arī mazāk uzmanības pievērst laika noilgumam un gadiem, ko persona pastāvīgi nodzīvojusi Latvijā, jo uzsver, ka lielākā daļa Latvijas nepilsoņu šeit ir nodzīvojuši vairāk kā 16 gadus.

Neskaidrības EP eksperti saskatīja vairākos Pilsonības likumā iekļautos formulējumos, proti, „legāli ienākumu avoti”, „pienākumi pret valsti”, „nepatiesa informācija (lūdzot pilsonību)” Tajā pašā laikā apsveica doto iespēju nepilsoņiem pārsūdzēt tiesas lēmumu un atkārtoti pretendēt uz pilsonību. Neizpratni radīja jautājums, kādas sankcijas tiks vērstas pret pilsoni, ja viņš laužis lojalitātes zvērestu valstij.¹³⁴

Savukārt skandināvu pētnieki īpašu uzmanību pievērta tieši valodas zināšanu pārbaudei, kā galvenajam lojalitātes apliecinājumam pret valsti, jo, atgūstot neatkarību, latviešu valoda Latvijā no minoritātes valodas tikusi padarīta par vairākuma valodu, taču krievu – no vairākuma par minoritātes. Pēc skandināvu pētnieku ietiekumiem, valstij lielu uzmanību būtu jāpievērš tieši tam, lai valodas eksāmena nokārtošana nepilsoņiem skatījumā nebūtu kā kārtējā formalitāte, kurai ir īslaicīga nozīme, bet gan panākt, lai arī pēc eksāmena nokārtošanas jaunie pilsoņi būtu ieinteresēti pielietot latviešu valodu ikdienā.¹³⁵

Naturalizācijas procesu savā ziņā ierobežo arī pasīvā attieksme no Krievijas, proti, vēl 1996. gada decembra vidū Latvijā uzturējās aptuveni 190 atvaļinātās Krievijas armijas militārpersonas, savukārt, apmēram 790 personas, pēc Krievijas uzskatiem, bija tiesīgas palikt Latvijā uz dzīvi, lai gan pēc Latvijas domām puse no šīm personām valstī uzturējās nelikumīgi. Bija jāņem vērā, ka gandrīz visām šīm personām bija ģimenes, kas Latvijā nelegāli dzīvojošo krievvalodīgo slāni padarīja vēl plašāku. Krievija, galvenokārt, pasīvo tautiešu izceļošanu pamatoja ar dzīvokļu trūkumu, lai gan arī Latvijā pastāvēja problēmas ar jauno pilsoņu un repatriēto izmitināšanu.¹³⁶

¹³³ Jaroslavskā T 1994. gada 12. novembris Intervija ar Naturalizācijas pārvaldes priekšnieci Eižēniju Aldermani *Naturalizācija paredz ne tikai tiesības, bet arī pienākumus* Diena 2. lpp

¹³⁴ Ozoliņš A 1994. gada 16. februāris *Kvotas atbilst valsts interesēm* Diena 1. lpp

¹³⁵ Šulce I 1995. gada 8. marts *Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (III)* Diena 5. lpp

¹³⁶ Latvija – Krievijas karabāze 110. lpp

Liels nelegālo imigrantu skaits stipri ietekmēja iedzīvotāju reģistrēšanas procesu un reģistra sastādīšanu, kas, savukārt, atstāja negatīvu ietekmi uz Naturalizācijas pārvaldes darbu, jo nereti šīs valstī nelegāli dzīvojošās personas viltoja dokumentus un mainīja dzīvesvietas, tādēļ precīzu iedzīvotāju reģistru bija ļoti grūti sastādīt. Īpašu atvieglojumu nesniedza arī informācija no Krievijas par Latvijā dzīvojošajiem krievvalodīgajiem, divu iemeslu dēļ – vai nu Maskava nevēlējās atklāt šo personu skaita precīzos apjomus, vai arī pašos Krievijas reģistros bija vairākas nepilnības.¹³⁷ Latvijas presē tika pausta nostāja, ka ziņas par krievvalodīgo nepilsoņu tiesību apspiešanu Latvijā ārvalstu presē tika aizmālētas sabiedrības acīs uz notikumiem Čečenijā.¹³⁸

Secinājumi

Naturalizācijas process pēc tā sākšanās kļuva par pastāvīgu uzmanības un, protams, arī kritikas objektu, gan no ārvalstu, gan vietējo ekspertu puses. Lai gan pastāv uzskati, ka lēnie naturalizācijas tempi līdz 1998. gada Pilsonības likuma labojumiem kavēja sabiedrības saliedētību, būtu jāņem vērā vairāki faktori, kas nenoliedzami ietekmēja valsts iestāžu kritizējamo darbību. Pirmkārt, Latvijas pilsonības institūcija tika atjaunota pēc vairāku gadu PSRS okupācijas, tādēļ, pieredzes trūkuma dēļ, tās darbība un lēmumu pieņemšana pamatoti varētu būt problemātiska un diskutējama. Otrkārt, lielu nozīmi uz pilsonības piešķiršanu atstāja pilsonības piešķiršanas regulējošie akti, kuros nereti bija novērojamas nepilnības, piemēram, Pilsonības likumā. Treškārt, viens no naturalizācijas gaitas ietekmējošākajiem faktoriem bija iekšpolitiskās aktualitātes un to labvēlīgā, vai, tieši pretēji, negatīvā ietekme uz pilsoņu skaita palielināšanā. Nenoliedzams bija arī ārējo faktoru atstātais iespaids uz Pilsonības likuma īstenošanu, kā negatīvāko faktoru minot tieši Krievijas tieksmi iejaukties Latvijas iekšējās lietās.¹³⁹ Protams, ir vērojamas negatīvas atsauksmes par Pilsonības likuma īstenošanu, atsevišķos gadījumos to nodēvējot par psiholoģiski nepieņemamu, finansiāli traumējošu un pārāk daudz laika un pūliņu prasošu procesu, kas, tieši pretēji savam mērķim, radīja nepilsoņu

¹³⁷ Derums J 1996. gada 17-23. janvāris Intervija ar Pilsonības un imigrācijas departamenta direktora konsultantu Uģi Šulcu *Divi virzieni – naturalizācija un repatriācija* Nacionālā neatkarība 3. Lpp Turpat

¹³⁸ Bremšmits E 1995. gada 15-21. marts *Par pilsonību naturalizāciju un nacionālismu* Nacionālā neatkarība 7. lpp

¹³⁹ Pabriks A., Vēbers E, Āboliņš R. *Atsvešinātības pārvarēšana* Rīga, Sorosa Fonds Latvija, 2001. 16. Lpp.

mazo ieinteresētību iegūt pilsonību un šķēla sabiedrību¹⁴⁰ Tomēr, uzsākot naturalizāciju, vairākiem simtiem tūkstošu Latvijas nepilsoņu beidzot parādījās iespēja pierādīt savu lojalitāti pret valsti un iziet naturalizācijas procesu, kamēr pirms 1995. šādas iespējas viņiem nebija un neziņa par to, vai nepilsoņiem vispār būs iespējas iegūt pilsonību, bija viens no iemesliem neapmierinātībai ar valdības darbu.

Naturalizācijas lēnu, bet tomēr pozitīvo gaitu precīzi raksturo tieši Naturalizācijas Pārvaldes dati, kas norāda, ka uz 1995. gada 22. jūniju NP tika iesniegti 4994 iesniegumi par lūgumu pielaist pie naturalizācijas, daļa no šiem pieteikumiem tiek atteikti, jo līdz ar 1995. gada martā veiktajiem Pilsonības likuma grozījumiem, daļa no personām ir tiesīgas iegūt pilsonību reģistrēšanās ceļā.¹⁴¹ Izteiktu atsaucību naturalizācijas process saņēma no krievu nepilsoņu puses, kā arī valodas un vēstures zināšanu prasības lielākajai daļai naturalizācijas pretendentu nebija šķērslis. Ar 1996. gada aprīli naturalizācijas kārtā pilsonība piešķirta 1485 personām, bet pieteikušās bija jau 5156 personas. Taču līdz ar naturalizācijas logu atcelšanu 1998. gada likuma labojumos, naturalizācijas process piedzīvoja jaunu, daudz spēcīgāku paātrinājumu un 1997. gadā Naturalizācijas pārvaldē tika iesniegti 3030 iesniegumu, taču 1998. gadā jau 5590.¹⁴²

¹⁴⁰ Turpat – 20. Lpp.

¹⁴¹ LVA, 2000. fonds, 2. apraksts, 1258. lieta Naturalizācijas process Latvijā 121. lpp

¹⁴² Pabriks A., Vēbers E., Āboliņš R. *Atsvešinātības pārvarēšana* Rīga, Sorosa Fonds Latvija, 2001. 11. lpp

4 1997.- 1998. GADS: PILSONĪBAS PROBLĒMAS KRĪZE UN ATTIECĪBAS AR KRIEVIJU

4.1 Pilsonības problēmas krīze

1997. un 1998. gads Latvijā iezīmējās kā izteikts krīzes posms gan iekšpolitikā, gan ārpolitikā. 1997. gada decembrī Latvija nebija iekļauta to valstu sarakstā, kas tika aicinātas uz sarunām Luksemburgā par iestāšanos Eiropas Savienībā. Lai gan vairums Latvijas politiķu noliedz šāda rezultāta saistību ar integrācijas problēmām Latvijā, 1997. gada 15. jūlija publicētais Eiropas Komisijas ziņojums „Agenda – 2000” liecināja par pretējo, norādot, ka Latvijai ir jāpaātrina naturalizācijas process ar nolūku veicināt labāku krievvalodīgo nepilsoņu integrāciju Latvijas sabiedrībā.¹⁴³ Papildus valstī vēl arvien bija saglabājies ievērojams skaits krievvalodīgo nepilsoņu, kurus Krievija nekavējās izmantot kā instrumentu, lai iejauktos Latvijas iekšpolitikā, tādā veidā norādot uz vēl pastāvošo interesi atgūt ietekmi Latvijā.¹⁴⁴

Tieši šajā laikā ārvalstu mēdiju un ekspertu uzmanība tika vērsta uz rietumvalstīm un Krievijai tik ļoti nepieņemamo naturalizācijas logu principa atcelšanu. Pilsonības jautājuma ziņā šis laika posms iezīmējās ar pastāvīgām konsultācijām ar EP ekspertiem un rietumvalstu ārlietu ministriem, bet vienlaikus ar negatīvu kritiku, aizvainojumiem un pat draudiem no Krievijas puses.

Pilsonības problēma atstāja iespaidu arī uz iekšpolitiskajiem notikumiem. Lēnā naturalizācijas gaita radīja arvien lielāku saspīlējumu gan sabiedrībā, gan valdībā. Kā vienu no pirmajiem spilgtajiem saasinājumiem valsts varas aprindās varētu minēt prezidenta Gunta Ulmaņa runu Nacionālajā teātrī 1997. gada 18. novembrī, kas vēlāk radīja spēcīgu ažiotāžu presē un saasināja attiecības starp nacionālajiem spēkiem un prezidentu.

Citējot daļu no Ulmaņa runas:

„Ne pārlatviskots krievs, ukrainis vai polis ir Latvijas nacionālā modeļa ideāls, bet gan cilvēks ar augstu piederības apziņu savai tautai un vienlaikus Latvijai”¹⁴⁵

¹⁴³ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 49. lpp

¹⁴⁴ Ūdris J *Gunta Ulmaņa vertikāle* Rīga, Jumava 2009. 124. lpp

¹⁴⁵ Turpat – 126. lpp

Runa skaidri parādīja prezidenta nostāju naturalizācijas jautājumā, norādot gan uz nepieciešamību to paātrināt, likvidējot naturalizācijas logus pilnībā, gan par Latvijas pilsoņiem uzņemt tikai valstij lojālus cilvēkus ar latviešu valodas un vēstures zināšanām. Nacionālie spēki šādu prezidenta nostāju iztulkoja kā brīdinājumus par divkopienu valsts formēšanos, tādēļ ilgu laiku vēl pēc šīs runas presē parādījās pastiprināta kritika pret prezidentu.¹⁴⁶ Nacionālie spēki uzskatīja, ka prezidents neuzskata latviešu tautas intereses par primārajām, tādēļ konflikts jau bija aizgājis tik tālu, kad opozīcijas rindās tika sāktas sarunas par parakstu vākšanu par prezidenta atlaišanu, taču vienotības trūkums opozīcijas spēkos šādus plānus padarīja neiespējamus. Tomēr pilsonības jautājums bija ieguvis pastiprinātāku nozīmi valsts politiskajā dzīvē.

Valdība bija spiesta, lielākoties jau spiediena dēļ no EDSO augstā komisāra Maksa van der Stūla un EP ekspertu puses, uzsākt Pilsonības likuma grozījumu pieņemšanas procesu, kas atbilstu vispārpieņemtajām cilvēktiesību normām. Tieši Rietumu spiediens bija galvenais virzītājspēks labojumu veikšanā Pilsonības likumā, lai gan Latvija no savas puses, šos grozījumus vēlējās parādīt kā iekšpolitisko problēmu, kura savā ziņā arī bija nozīmīgs faktors, sekas.¹⁴⁷ Tomēr par nepieciešamību iejaukties ārējiem spēkiem norāda jau fakts, ka 1997. gada jūlijā Andri Šķēli Ministru prezidenta amatā nomainīja partijas „Tēvzemei un Brīvībai” pārstāvis Guntars Krasts,¹⁴⁸ kura izteikti nacionālās idejas neliecināja par iniciatīvu no valdības puses, lai risinātu pilsonības krīzi, tādēļ arī presē spilgti tiek parādīts, ka ārējie faktori ir daudz ietekmīgāki nekā pašu valdības iniciatīva.

Lielas problēmas vēl arvien pastāvēja pašā sabiedrībā – simtiem tūkstošu nepilsoņu vēl nebija integrēti pilsoņu sabiedrībā, atsevišķās sabiedrības daļās turpināja pastāvēt uzskati, ka cittautieši tomēr atstās Latviju šādā veidā atrisinot samilzušo integrācijas problēmu. Papildus daļa cittautiešu vēl arvien nespēja samierināties ar Latvijas neatkarību un turpināja cerēt, ka Krievija šeit pārņems kontroli. Ārlietu ministrs Valdis Birkavs norādīja, ka pilsoņiem un nepilsoņiem ir nepieciešams veidot savstarpēju dialogu, nepilsoņiem pieņemts Latvijas neatkarību, bet pilsoņiem tādā pašā veidā pieņemt padomju okupācijas posmā ieceļojušos cittautiešus un ieinteresēt viņš vairāk cienīt savas jaunās mājas, valodu, kultūru. Nepilsoņiem

¹⁴⁶ Turpat – 128. lpp

¹⁴⁷ Prokopova E 1998. gada 18. maijs *Ulmanis: Krievijas spiediens ir mazinājies* Diena 1. lpp

¹⁴⁸ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 49. lpp

būtu jāizmanto savas tiesības un jāiziet naturalizācijas process, tādā veidā apliecinot savu lojalitāti pret valsti un naturalizācijas prasības neuztvert kā nepatīkamu pienākumu, bet gan kā mērķi, uz kuru tiekties.¹⁴⁹ Par cittautiešu izceļošanas jautājumu kā galējo risinājumu integrācijas problēmai svītra tiek pārvilkta jau ar 1997. – 1998. gadā Naturalizācijas Pārvaldes un Sorosa fonda – Latvija kopīgi rīkoto projektu Ceļā uz pilsonisko sabiedrību.¹⁵⁰ Projekta rezultāti parādīja, ka pirmkārt – ļoti neliels skaits Latvijas iedzīvotāju bija gatavi pamest šo valsti (90% nepilsoņu un 94% pilsoņu plānoja palikt Latvijā), otrkārt – pilsoņu un nepilsoņu starpā pastāvēja liela atsvešinātība, kas Latviju draudēja pārvērst par divkopienu valsti.¹⁵¹ Pretējās domās par sociālpolitisko stāvokli valstī bija Latvijas inteligence, kura, nostājoties nacionālo spēku pusē, uzstāja par nepieciešamību naturalizācijas procesā paturēt valodas un vēstures zināšanas, kā galveno indikatoru personas lojalitātei pret valsti un tiesībām tikt uzņemtai pilsoņu kopā. Dzejniece Māra Zālīte arī pauda šādas idejas, piebilstot, ka bažas par divkopienu valsts veidošanos ir nepamatotas, pamatojot to ar apgalvojumu, ka krievvalodīgajiem un latviešiem ir daudz vairāk kopīga nekā atšķirīga un ka provokācijas uz sabiedrības šķelšanu nāk tikai no ārējiem spēkiem, šajā gadījumā, Krievijas. Latvijas Universitātes profesors Ābrams Kleckins piebilda, ka Latvija jāveido par multikulturālu valsti, negatīvi vērtējot cittautiešu inteligences atgrūšanu no valsts politiskās dzīves pēc neatkarības atgūšanas¹⁵²

Tomēr reālā situācija rādīja, ka 7 gadu laikā no neatkarības atgūšanas Latvijas valdība nav spējusi izstrādāt pieņemamu programmu ar kuras palīdzību pilsoņu sabiedrībā integrēt vairāk kā 700 tūkstošus nepilsoņu, radot nopietnas problēmas, gan valsts iekšējā dzīvē, gan ārpolitikā. Kritiku pret valdības pasīvo darbību izteica arī EDSO augstais komisārs Latvijā Makss van der Stūls, pēc kura uzskatiem, pilsonības jautājums Latvijā vēl ar 1998. gadu tika risināts pārāk lēnā tempā. Stūls kritizēja gan valdības pieņemto Valodas likumprojektu, vērtējot to kā neatbilstošu cilvēktiesību normām, negatīvi tika vērtēta arī naturalizācijas lēnā gaita, ko Stūls ieteica paātrināt ar jau ilgi kritizēto naturalizācijas logu atcelšanu un automātiski piešķirt pilsonību Latvijā dzimušajiem nepilsoņu bērniem, kuru vecāki Latvijā nodzīvojuši vismaz 5

¹⁴⁹ Birkavs V 1998. gada 16. aprīlis *Māja jāsakārto pašiem* Diena 2. lpp

¹⁵⁰ Pētījums „Ceļā uz pilsonisko sabiedrību” pieejams internetā:

http://s3.amazonaws.com/politika/public/article_files/1116/original/Uzplissab3EkspApt.pdf?132690865

1 Skatīts: 19.05.12

¹⁵¹ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 52.

lpp

¹⁵² Arāja D 1998. gada 6. aprīlis *Latvijā neesot nacionālā konflikta* Diena 1. lpp

gadus.¹⁵³ Pretējā gadījumā, neieklausoties rietumvalstu priekšlikumos, Latvijai draud ne tikai neuzņemšana EP un ES, bet vispārēja politiskā izolācija (tā EDSO un EP eksperti).¹⁵⁴ Būtu vēl jāpiemin, ka jau iepriekš Latvijā pastāvošās iekšpolitiskās problēmas un starptautiskā spriedze bija liegusi tai tuvināšanos rietumiem – 1997. gadā Latvija atradās vienā no pēdējām vietām kandidātvalstu sarakstā uzņemšanai ES, kā arī tika kavētas sarunas par iestāšanos NATO, valsts zemā nacionālā kopprodukta un aizsardzības līmeņa nepieņemami zemā stāvokļa dēļ.¹⁵⁵

Liels ES spiediens arī kļuva par galveno faktoru Pilsonības likuma grozījumu īstenošanai sākot jau ar 1998. gada pirmo pusi. 1997. gadā Latvijas pilsonības politikā un ārpolitikā bija novērojama recesija, taču līdz ar 1998. gadu valdība uzsāka pastiprināti ieklausīties Eiropas Padomes ekspertu un EDSO rekomendācijās. Eiropas galvenā prasība attiecībā pret Pilsonības likumu, bija tā liberalizācija – logu atcelšana, kā arī valodas un vēstures zināšanu pārbaudes nozīmes mazināšana. Lai gan vairākums valdības pārstāvju tiecās ieklausīties un pildīt EDSO rekomendācijas, atsevišķas frakcijas, pamatā TB/LNNK pārstāvji, EDSO un EP ieteiktos likuma grozījumus uzskatīja par pārāk liberāliem un latviešu tautai nepieņemamiem. Šī valdības dalīšanās spilgti parādīta tieši presē, atspoguļojot gan pilsonības problēmas lielo ietekmi uz valdības krīzi un šķelšanos, gan Pilsonības likuma grozījumu pieņemšanas novilcināšanā. Lieki piebilst, ka ne rietumvalstis, ne prezidents Ulmanis, ne sabiedrība nebija apmierināta ar grozījumu pieņemšanas lēnajiem tempiem.

Visu 1998. gada pirmo pusi līdz pat 22. jūnijam Saeimas frakcijas pastāvīgi diskutēja par nepieciešamo grozījumu raksturu, vai pilnībā piekāpties Eiropas spiedienam un iet izteikti liberālo ceļu, vai, tomēr ievērojot nacionālās intereses un pieņemt TB/LNNK un viņu atbalstītāju idejas. Jau martā bija novērojama valdības nosliešanās par labu EDSO rekomendācijām, līdz ar Saeimas frakcijas Latvijas Ceļš (LC) atbalstu naturalizācijas logu likvidēšanai un pilsonības piešķiršanu Latvijā dzimušajiem nepilsoņu bērniem. Pēc statistikas, kvotu principa atcelšana ietekmētu 47% no visiem Latvijas nepilsoņiem un būtu liels solis tuvāk sabiedrības integrācijas īstenošanai. Attiecībā uz Latvijā iebraukušajiem nepilsoņiem, LC

¹⁵³ Ločmele N 1998. gada 1. aprīlis *Bažģis par valodas likumu un naturalizāciju* Diena 1. lpp

¹⁵⁴ Tihonovs J 1998. gada 17. jūnijs *EP deputāti brīdina Latviju no izolācijas* Diena 3. lpp

¹⁵⁵ Ūdris J *Gunta Ulmaņa vertikāle* Rīga, Jumava 2009. 128. lpp

tomēr iestājās par kvotu principa saglabāšanu un šīm personām piešķirt tiesības naturalizēties tikai ar 2000. gadu.¹⁵⁶

Lai gan 1998. gada 22. jūnijā otrajā lasījumā Pilsonības likuma grozījumi tika pieņemti, to galējo akceptēšanu atlika TB/LNNK frakcijas izteiktās pretenzijas jau pirmkārt, tādēļ, ka grozījumi tika pieņemti steigā, īsti neiedziļinoties un otrkārt, tādēļ, ka grozījumi paredzēja automatisku pilsonības piešķiršanu nepilsoņu bērniem. TB/LNNK ieteica mainīt grozījumu raksturu un pilsonību piešķirt tikai pēc tam, kad attiecīgā persona būs sasniegusi 16 gadu vecumu un pierādījusi savas latviešu valodas prasmes pārbaudes eksāmenos.¹⁵⁷ Nacionālajiem spēkiem šādas izmaiņas izrādījās par pārāk liberālām, tādēļ grozījumu pieņemšana tika atlikta uz 22. jūniju. Tomēr bija atsevišķi grozījumi, par kuriem Saeimai izdevās vienoties, proti, tā vienojās veikt izmaiņas kārtībā, kādā pilsonība tiek piešķirta par īpašiem nopelniem valsts labā, proti, nosakot, ka šī persona varēs saņemt pilsonību par īpašajiem nopelniem, ja vien viņš neatbilst ārpuskārtas naturalizācijas prasībām. Papildus nolēma mainīt naturalizācijas prasības personām vecākām par 65 gadiem un invalīdiem, atvieglot valsts valodas pārbaudi.¹⁵⁸ Arī šie grozījumi izraisīja diskusijas, taču ne tik lielā mērā kā pilsonībā uzņemamo bērnu valodas jautājums, proti, Pilsonības likuma izpildes komisija, attiecībā uz nepieciešamo vecumu, ierosināja vadīties pēc igauņu pieredzes un pilsonību sākt piešķirt jau no 15 gadu vecuma, lai vēlāk nerastos problēmas ar pilsoņu pases izņemšanu. Kā arī deputāts Dzintars Abiķis iestājās pret analfabētu uzņemšanu pilsonībā, pamatojot savu nostāju ar to, ka jaunajiem pilsoņiem būs jāpiedalās vēlēšanās un jāiesaistās valsts politiskajā dzīvē.¹⁵⁹

Protams, negatīva kritika pēc grozījumu pieņemšanas atlikšanas nāca gan no ASV, EDSO un EP puses, gan prezidenta Ulmaņa, gan arī no Krievijas, kura bija vīlusies Latvijas valdības pasīvajā attieksmē pret nepilsoņu bērnu jautājumu. Eiropas puse savukārt ir vairāk neapmierināta ar valdības nacionālajām frakcijām un ministru prezidentu Guntaru Krastu, kurš pēc otrā lasījuma puda nostāju, ka ES nav iebildumu pret grozījumu pieņemšanas atlikšanu, kad rietumvalstis izteikti steidzināja Latvijas valdību šos grozījumus pieņemt.¹⁶⁰ Papildus EDSO augstā komisāra cilvēktiesību jautājumos Maksa van der Stūla 1998. gada aprīlī jau

¹⁵⁶ Ločmele N 1998. gada 8. aprīlis *Atbalsta naturalizācijas logu atcelšanu Latvijā dzimušajiem nepilsoņiem* Diena 4. lpp

¹⁵⁷ Ločmele N 1998. gada 3. jūnijs *Apdraudēti grozījumi Pilsonības likumā* Diena 1. lpp

¹⁵⁸ Ločmele N 1998. gada 5. jūnijs *Ievēro EDSO ieteikumus* Diena 1. lpp

¹⁵⁹ Turpat - *Saeimas komisija naturalizācijas jautājumā iesaka sekot igauņiem* 3. lpp

¹⁶⁰ Kristīne Plamše 1998. gada 10. jūnijs *ES gaida steidzamu Pilsonības likuma grozījumu pieņemšanu* Diena 1. lpp

divdesmitā vizīte Latvijā apliecināja ES ieinteresētību Latvijas iekšpolitikā. Vizītes laikā Stūls ar Krastu vienojās par jau iepriekšējās vizītēs paustajām problēmām saistībā tieši ar naturalizācijas procesu tajā skaitā kvotu atcelšanu.¹⁶¹ Stūls jau iepriekš pauda nostāju, ka Latvijas saspringtā politiskā situācija Pilsonības likuma grozīšanai pagaidām nav labvēlīga, tādēļ vērtīgāk būtu vispirms sakārtot naturalizāciju.¹⁶²

Arī Latvijas prezidents Ulmanis bija izteicis savu neapmierinātību ar Saeimas darbu un Guntara Krasta valdību kopumā, taču tajā pašā laikā, pauda cerības, ka trešajā lasījumā 22. jūnijā Saeima būs spējīga vienoties uz pieņemtu uz EDSO rekomendācijām balstītus Pilsonības likuma grozījumus un nemainot otrā lasījuma raksturu, Saeima vienosies piešķirt pilsonību pēc 1991. gada 21. augusta Latvijā dzimušajiem nepilsoņu bērniem, kuri šajā valstī pastāvīgi nodzīvojuši vismaz piecus gadus.¹⁶³ Lai gan grozījumus pēc otrā lasījuma galīgā variantā varēja pieņemt bez TB/LNNK piekrišanas, šāds solis iespējams novestu pie valdības šķelšanās un valdības krīzi padarīt vēl saspringtāku¹⁶⁴

Pēc ilgām diskusijām ar EDSO un EP ekspertiem, valdība spēja vienoties par grozījumu pieņemšanu 22. jūnijā trešajā lasījumā, atļaujot automātiski piešķirt pilsonību pēc 1991. gada 21. augusta Latvijā dzimušajiem nepilsoņu bērniem, samazinot naturalizācijas nodevas apjomus un atvieglojot valodas un vēstures zināšanu prasības.¹⁶⁵ Līdztekus veicot pasākumus, kas nepilsoņus un jaunos pilsoņus vēl stabilāk integrētu latviskajā sabiedrībā (bezmaksas latviešu valodas kursu organizēšana, informatīvās kampaņas).¹⁶⁶

Tomēr grozījumi neatrisināja sarežģīto situāciju ap Pilsonības likumu. Neilgi pēc tam, kad Saeima paziņoja par šiem grozījumiem, saskaņā ar Satversmē iekļautajām tiesībām pēc 36 deputātu pieprasījuma, valsts prezidents bija spiests izsludināt parakstu vākšanu un apturēt likumprojekta tālāku virzīšanu pieņemšanā. Sākās nacionālās Saeimas frakcijas – izteikti TB/LNNK iniciētā pilsoņu parakstu vākšana par grozījumu atcelšanu. Savākto parakstu skaits bija pietiekams, lai 3. oktobrī, līdz ar 7 saeimas vēlēšanām tiktu rīkota arī nobalsošana par

¹⁶¹ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 50. lpp

¹⁶² Plamše K 1998. gada 18. marts *Grib izmaiņas naturalizācijā, vēlāk – pilsonības likumā*. Diena 1. lpp

¹⁶³ Egle I 1998. gada 18. jūnijas *Ulmanis pārliecināts, ka Pilsonības likumu grozīs* Diena 1. lpp

¹⁶⁴ Ločmele N 1998. gada 3. jūnijs *Apdraudēti grozījumi Pilsonības likumā* Diena 1. lpp

¹⁶⁵ 1998. gada 30. septembris *Grozījumi pilsonības likumā* Latvijas Vēstnesis 5. lpp

¹⁶⁶ Kehre I. B., Stalidzāne I. *Reģionālo aspektu nozīme pilsonības jautājuma risināšanā*. Rīga, LR Naturalizācijas Pārvalde, 2003. 5. lpp

grozījumu atcelšanu.¹⁶⁷ Presē šāds TB/LNNK lēmums un izteikta pretnostāja valdībai tika kritizēta, piemēram, bijušais komunistu un laikraksta Lauku Avīze priekšnieks Voldemārs Krustiņš kritizēja TB/LNNK pārāk nacionālo nostāju un uzsaukumus nepadoties (arī ne Eiropas Savienībai), izvirzot latviešu valodas zināšanas par galvenajām prasībām pilsonības iegūšanā. Valodas augsto nozīmi Krustiņš vērtēja kā sietu, ar kura palīdzību nepieļaut krievu ieplūšanu pilsoņu sabiedrībā. TB/LNNK iestājās par krievu neiesaistīšanu latviešu sabiedrībā, norādot, ka tie nekad nespēs integrēties un pie mazākās izdevības nostāsies pret valsti.¹⁶⁸ Citur presē parādījās ideja, ka TB/LNNK šo referendumu izmanto, lai netieši reklamētu sevi gaidāmajām 7. Saeimas vēlēšanām.¹⁶⁹ Referendumā nacionālajiem spēkiem galu galā neizdevās iegūt nepieciešamo balsu skaitu, lai atceltu Pilsonības likuma grozījumus. Par grozījumu atcelšanu nobalsoja 44.98%,¹⁷⁰ kas liecināja par to, ka Pilsonības likums pēc grozījumu pieņemšanas kļuvis daudz liberālāks. Tomēr acīmredzamais nepārliciecināmais pārsvars, ar kuru tika panākta grozījumu paturēšana norādīja, ka sabiedrība vēl arvien ir ļoti sašķelta un nepilsoņu tiesības vēl arvien ir

4.2 Attiecības ar Krieviju

Ar 1997. gadu un 1998. gada sākumu Latvijas un Krievijas savstarpējās attiecībās bija novērojams vispārējs atslābums un abu valstu tieksmās uz sadarbību gan ekonomiskajā ziņā, kas Latvijas gadījumā bija īpaši nozīmīgs faktors, gan cilvēktiesību problēmu risināšanā. Šajā laika posmā abas valstis uzsāk sarunas par robežlīguma parakstīšanu.¹⁷¹ Tomēr tajā pašā laikā Krievijas pusei nebija pieņemami vairāki Latvijas valdības soļi un īpaši jau tieksmās uz iekļūšanu ES un NATO. Krievijas vispārējā neapmierinātība ar Latvijas neatkarību arī tika minēta kā viens no galvenajiem iemesliem pastāvīgajiem Krievijas centieniem nomelnot Latviju starptautiskajā arēnā. Jo tuvāk iekļūšanai ES un NATO Latvija nonāca, jo asākas

¹⁶⁷ 1998. gada 30. septembris *Grozījumi pilsonības likumā* Latvijas Vēstnesis 5. lpp

¹⁶⁸ Krustiņš V 1998. gada 10. septembris *TB/LNNK: „Naturalizācija ir plānprātīgu murgu.” Vai tiešām?* Lauku avīze 2. lpp

¹⁶⁹ Ozoliņš A 1998. gada 27. jūnijs *Tautas vārdā pret tautu* Diena 2. lpp

¹⁷⁰ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 52. lpp

¹⁷¹ Lejiņš A *Skats nākotnē atskatoties* Rīga, Jumava, 2007. 79. lpp

nomelnošanas kampaņas īstenoja Krievija.¹⁷² Baltijas valstis gan šādu piedāvājumu noraidīja, taču tas tikai mudināja Krievijas medijus un presi 1998. gadā kurināt etnisko naidu Latvijā, atspoguļojot valdības nespēju risināt nepilsoņu problēmu. Šāda rīcība, lai gan neizdevusies, varēja atstāt ietekmi Latvijas uzņemšanu ES un NATO. Krievijas provokāciju neizdošanās Maskavā tika iztulkota kā Latvijas vaina, tādēļ turpmākās attiecības no 1998. gada un tālāk iezīmējās ar atsevišķiem Krievijas centieniem atjaunot etnisko spriedzi Latvijā.¹⁷³ Savu triecienu abu valstu attiecībām deva arī Latvijas ekstrēmistu aktivitātes. 1997. gada 6. jūnijā Rīgā, Uzvaras parkā sprādziena laikā gāja bojā divi Aizsargu organizācijas biedri, kuri vēlējās uzspriecināt Uzvaras pieminekli.¹⁷⁴ Krievija, protams, šādu incidentu uztvēra kā sava goda un vēstures aizskarošu Latvijas rīcību.

Nākošais trieciens abu valstu attiecībām, kas arī izvērtās par galveno sākuma punktu vispārējai attiecību saasināšanās fāzei, bija 1998. gada 3. martā, pensionāru, pārsvarā krievvalodīgo, pikets pret komunālo maksājumu paaugstināšanu pie Rīgas domes. Krievijas reakcija uz piketu un Latvijas valdības attieksmi pret šiem pensionāriem iespējams arī kļuva par vienu no spilgtākajiem tā laika Latvijas un Krievijas attiecību negatīvajām izpausmēm. Krievijas prese nekavējās, lai šo, savā ziņā otršķirīgo, notikumu padarītu par galveno instrumentu, lai vairāku nedēļu garumā papildītu mediju un preses telpu ar Latvijas politiku noniecinošiem rakstiem. Lieki piebilst, ka piketa laikā pie Rīgas domes atradās arī vairāku Krievijas TV kanālu filmēšanas grupas, lai pēc iespējas detalizētāk plašākai sabiedrībai parādītu šādu situāciju nepieredzējušo policistu neprofesionālo darbību piketa izkliešanās. Piketa galvenais iniciators bija Krievijas komunistiskā partija un Latvijas komunistiskā krievu avīze avīzes *Panorama Latvii*, kuras pretlatvisko nostāju iespējams novērot jau pēc 16. janvārī Vašingtonā parakstītās ASV un Baltijas hartu.¹⁷⁵ Lai gan pensionāru pūlī atradās arī latvieši, Krievija šo notikumu propagandēja kā krievvalodīgo apspiešanu Latvijā. Šādu asu reakciju no Krievijas puses, Latvijā pamatoja ar pašā Krievijā samilzušajām sociālajām problēmām un asā kritika pret Latviju ir uzskatāms kā centieni „nolaist tvaiku”.¹⁷⁶ Papildus triecienu Latvijas

¹⁷² Stern E. K. *Crisis management in a transition society: the latvian experience* Stockholm, Försvagshögskolan, 2000. p. 195.

¹⁷³ *Latvian-Russian relations: domestic and international dimensions* ed. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2006. 89. lpp

¹⁷⁴ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 49. lpp

¹⁷⁵ Lejiņš A *Skats nākotnē atskatoties* Rīga, Jumava, 2007. 79. lpp

¹⁷⁶ Lejiņš A 1998. Gada 10. Marts *Vai pavērsiens Latvijas un Krievijas attiecībās?* Diena 2. lpp

tēlam starptautiskajā arēnā deva arī gan sinagogas spridzināšana, gan sprādziens pie Krievijas vēstniecības,¹⁷⁷ gan Latvijas leģiona 55. gadadienas atzīmēšana 1998. gada 16. martā, kur piedalījās arī Latvijas valdības pārstāvji. Latvijas ebreju kopiena šādus incidentus uztvēra kā draudus savām tiesībām Latvijā un nekavējās to paust ārvalstīm.¹⁷⁸ Lai nu kā, situācija pēc 3 marta mītiņa parādīja Krievijas patieso seju attiecībās ar Latviju. Nebija ilgi jāgaida, lai Krievija sāktu „pārmācīt” Latvijas valdību par, kā Krievijas puse to iztulkoja, Latviju krievvalodīgo tiesību apšiešanu. Pats galvenais līdzeklis bija ekonomisko saišu saraušana ar Latvijas valsti. Krievijas uzņēmēji tika aicināti boikotēt Latvijas preces un nesaistīties sakaros ar Latvija uzņēmumiem, un neveikt tranzīta darījumus caur Latviju. Ekonomiskās sankcijas pret Latviju Krievija uzsvēra kā nepieciešamu līdzekli, lai piespiestu Latvijas politiķus ieklausīties Krievijas vēlmēs, tas ir, piešķirt pilsonību un sociālās garantijas visiem valsts iedzīvotājiem neskatoties uz viņu nacionalitāti. Krievija uzsvēra, ka līdzšinējā situācija esot parādījusi, ka Latvija nespēj vai nevēlas ieklausīties ārvalstu rekomendācijās nepilsoņu jautājuma risināšanā, kas radījis sociālo spriedzi un novedis Latviju pie tādiem incidentiem, kā 3 marta mītiņš, leģionāru gājiena, sprādzieniem sinagogā un pie Krievijas vēstniecības. Tomēr kā pozitīvu faktu Krievija vērtēja Latvijas ieinteresētību risināt šīs problēmas un atrast vainīgos šajos incidentos, lai panāktu uzlabojumu ārpolitiskajās attiecībās ar Krieviju.¹⁷⁹ Rietumu attieksme uz šādu asu reakciju no Krievijas puses nāca par labu Latvijai. ASV Valsts sekretāre Madelēna Olbraita vēstulē Krievijas ārlietu ministram Jevgēņijam Primakovam izteica satraukumu par spriedzi Krievijas attiecībās ar Latviju, kā arī brīdināja Krievijas pusi par sekām, kas varētu sekot ierobežojot Latviju ar ekonomiskajām sankcijām.¹⁸⁰ Olbraitas vēstule skaidri norādīja Krievijai ASV nostāju pret Latviju un nevēlēšanos, lai Krievija šādas iebiedēšanas metodes izmantotu kā ārpolitisko problēmu risinājumus. ES valstis šajā ziņā bija daudz piekārīgākas Krievijai un, lai gan negatīvi attiecās pret šādu Krievijas ārpolitisko soli, ekonomiskās sankcijas nenosodīja. Lielāku uzmanību ES pievērs tieši faktoram, kas veicinājis šādu Krievijas rīcību – Pilsonības likums, ko tā iesaka grozīt pēc iespējas ātrāk.¹⁸¹ Līdzīgās

¹⁷⁷ Galzons E. 2001. gads Sinagogas spridzināšanā vainotais brīvībā dažas stundas Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/sinagogas-spridzinasana-vainotais-briviba-dazas-stundas-11199824> Skatīts: 19.05.95

¹⁷⁸ *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010. 50. lpp

¹⁷⁹ Širovs P 1998. gada 8. aprīlis *Maskava aicina boikotēt Latvijas preces* Diena 1. lpp

¹⁸⁰ Tihonovs J 1998. gada 17. aprīlis *Olbraita brīdina Krieviju* Diena 1. lpp

¹⁸¹ Plamše K 1998. gada 4. maijs *ES ārlietu ministri nenosoda Krievijas sankcijas* Diena 1. lpp

domās bija arī Baltijas Jūras padomes komisārs Ole Espersons iestājas par grozījumu pieņemšanu likumā uzskatot, ka šāda Latvijas valdības rīcība nāktu par labu attiecību veidošanai ar Krieviju, kura, no savas puses prasa – latviešu valodas un Latvijas vēstures prasmju svītrosānu no naturalizācijas prasībām, tiesības nepilsoņiem piedalīties pašvaldību vēlēšanās, atcelt ierobežojumus ģimeņu apvienošanai. Espersons iestājas arī par tiesību piešķiršanu nepilsoņiem balsot pašvaldību vēlēšanās. Komisārs pauž nostāju, ka, ja Saeima pieņems grozījumus, attiecības ar Krieviju noteikti varētu uzlaboties.¹⁸²

Secinājumi

Pilsonības jautājuma krīzes posms, kas aizsākās jau 1997. gadā ar Krievijas izvērstajām ekonomiskajām sankcijām pret Latviju bija ļoti kritisks periods Latvijas ārējā, kā arī iekšējā politikā. Tā kā galvenais spiediens gan no Krievijas, gan rietumvalstu puses šajā periodā tika likts uz Pilsonības likuma grozījumiem un naturalizācijas logu atcelšanu, šis laika periods bija ļoti nozīmīgs Latvijas tālākajā ārpolitikā un parādīja valsts nostāju nepilsoņu problēmas risināšanā. Pastiprināti negatīvā Krievijas nostāja pret Latviju tika pausta gan ekonomisko sankciju, gan nomelnošanas kampaņas presē un mēdijos, veidolā, kas, manuprāt, vērtējams kā pārāk pārsteidzīgs solis no Krievijas puses, neiedziļinoties valdības darbā un neņemot vērā faktu, ka pašā Latvijas valdībā risinājās krīze un viedokļi par Pilsonības likuma grozījumiem bija pārāk dažādi un skaļi, lai tajos neieklausītos. Lai gan Krievijas ekonomiskās sankcijas tika vērtētas negatīvi, tām tomēr bija savs, kaut gan nelielais, devums grozījumu pieņemšanas paātrināšanā. Pozitīvāku lomu grozījumu pieņemšanā spēlēja rietumvalstu atbalsts un sniegtā aizstāvība pret Krievijas apmelojumiem. Tā kā 1998. gada 22. jūnijā tika pieņemti likuma grozījumi, kas naturalizācijas procesu padarīja daudz liberālāku, pilsonības jautājums Latvijā pamazām nostabilizējās, labējās opozīcijas neapmierinātība ar likuma liberalizāciju, lai gan bija viens no iemesliem valdības krīzes pastiprināšanai, praktiskus rezultātus tie nedeva.

¹⁸² Tihonovs J 1998. gada 14. maijs *Komisārs: Saeimai jāpieņem MK ieteikumi pilsonības likumam* Diena 3. lpp

SECINĀJUMI

Darbs pie pilsonības politikas veidošanas pēc neatkarības atjaunošanas valsts ārējā un jo īpaši iekšējā dzīvē tiek uzskatīts par izteikti nozīmīgu procesu, lai gan parādītu Latviju kā tiesisku kontinuitāti starpkaru valstij, gan meklētu atrisinājumus pirmās pilsoņu kopas izveidošanai un vēlāk, lielā nepilsoņu skaita problēmai. Jautājums par tālāku pilsoniskās sabiedrības veidošanu, lai gan Latvijā parādījās vēl okupācijas posma noslēgumā, reālāku darbu pie šīs problēmas risināšanas iespējams novērot ar 1990. gada Pilsoņu Kongresa izveidošanu, kas arī uzņēma pirmo iniciatīvu, uzsākot to principu izstrādi, kas pēc gada tika īstenots Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 15. oktobra lēmumā „Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem” – lēmums, kas panāca pirmo atjaunotās Latvijas pilsoņu kopuma izveidi, balstoties uz starpkaru perioda Latvijas pilsonību. Tomēr, lai gan lēmums bez tālākām tiesībām un neskaidru atstāja vairāk kā 700 tūkstošu okupācijas posmā Latvijā ieceļojušo nepilsoņu likteni, tā pieņemšana deva pozitīvas sekas sabiedrības saliedēšanā un padarīja realizējamu LR 5. Saeimas ievēlēšanu 1993. gadā, kas arī uzsāka tālāku pilsonības problēmas risināšanu, uzsākot darbu pie Pilsonības likuma izstrādes. Jau ar 1992. gadu interesi par Latvijas tālāko politisko ceļu un jo īpaši pilsonības jautājuma risināšanu izrādīja arī ārvalstis. Nozīmīgu vietu Pilsonības likuma izstrādē ieņēma Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas, kā arī Eiropas Padomes eksperti Latvijā. EDSO misijas Latvijā vadītāja Maksa van der Stūla darbība un rekomendācijas Saeimai būtu jāvērtē kā nozīmīgs atbalsts, kas palīdzēja Latvijā pieņemt vispārējām cilvēktiesību normām atbilstošu Pilsonības likumu, kas savās idejās bija balstīts uz rietumvalstu pieredzi. Rietumu rekomendāciju pieņemšanai nenoliedzami bija arī sava nozīme Latvijas integrēšanai Eiropā, kas liecina par Pilsonības likuma izstrādes un pieņemšanas svarīgo lomu jautājumā par Latvijas uzņemšanu EP un EDSO, kā arī vēlāk Eiropas Savienībā. Arī no rietumu puses likuma izstrādes un realizācijas posmā nāca mājieni par nepieciešamību Saeimai ieklausīties Eiropas rekomendācijās, lai neliktu sev šķēršļus ceļā uz integrēšanos Eiropā.

Vēl viens nozīmīgs ārējais faktors, kas tiešā veidā iejaucās Latvijas iekšpolitikā un tiecās ietekmēt arī ārvalstu nostāju attiecībā pret Latviju 90. gados bija Krievijas Federācija. Savu interesi par Latvijas iekšpolitisko dzīvi Krievija galvenokārt balstīja uz nepieciešamību aizstāvēt krievvalodīgo cilvēktiesības pēc tam, kad Latvija ieguva neatkarību un uzsāka pati

savu pilsonības politikas īstenošanu. Lai gan pastāvīgajiem aizrādījumiem no Krievijas puses par pastāvīgiem cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijā un krievu apspiešanu konkrētu pierādījumu no rietumvalstu puses netika atrasti, šāda Krievijas pastāvīga cenšanās nomelnot Latvijas tēlu starptautiskajā arēnā nepalika bez rezultātiem – īpaši jau attiecību saspīlējumā starp Latviju un Krieviju. Šāda Krievijas rīcība nenoliedzami norādīja uz faktu, ka tā vēl nav aizmirsusi par Latvijas iekļaušanu savu interešu sfērā.

Nozīmīgs faktors Krievijas ietekmes pastiprināšanā Latvijā, kā arī šķērslis Latvijas politikai periodā līdz 1994. gada 31. augustam bija Latvijas teritorijā dislocētais Krievijas karaspēks. Armijas atrašanās Latvijā ne tikai sagādāja pastiprinātu spriedzi Latvijas ārpolitikā, attiecībās ar Krieviju un sakaros ar rietumvalstīm, bet atstāja negatīvu ietekmi arī uz pilsonības politiku Latvijā, jo gandrīz visas Latvijā atrodošās Krievijas militārpersonas šeit bija iesūtītas okupācijas posmā, tādēļ nebija tiesīgas saņemt pilsonību un problemātisko nepilsoņu loku padarīja tikai plašāku. Tā kā vēl 1993. gada sākumā Latvijai neizdevās vienoties ar Krieviju par armijas izvešanas tempiem un gala termiņu, šīs militārpersonas sagādāja problēmas korekta iedzīvotāju reģistra izveidošanā un precīzu pilsoņu un nepilsoņu skaita noteikšanā. Armija bija galvenais un arī viens no pēdējiem reāliem līdzekļiem kā Krievija varēja ietekmēt Latvijas politisko dzīvi, taču Krievijas interese par Latvijas politiku nemazinājās arī pēc tās izvešanas. Līdzīgu nostāju Krievija saglabāja arī pēc Pilsonības likuma pieņemšanas 1994. gada 22. jūlijā, kad turpinājās pārmetumi par pārlieku stingrajām prasībām nepilsoņu naturalizācijas kārtībā, kas, pēc Krievijas uzskatiem, tika mērķēti uz krievu izspiešanu no Latvijas.

Arī rietumvalstu atstātā ietekme uz Pilsonības likuma realizēšanu ir nenoliedzama. EDSO un EP rekomendācijas, lai gan no Saeimas puses pieņemtas nepilnā apjomā, tomēr ļāva pilsonības problēmu Latvijā risināt pēc 90. gados atbilstošām cilvēktiesību un juridiskajām normām. Lielāko kritiku Latvija no rietumvalstīm saņēma pārāk lēnā naturalizācijas procesa dēļ, kas sākās 1995. Gadā, taču līdz pat 1998. gadam nebija spējis pilsoņu sabiedrībā integrēt vairākus simtus tūkstošu nepilsoņu un tikai pēc grozījumu pieņemšanas 1998. gada 22. jūnijā, rietumi bija patiešām apmierināti ar valdības spertajiem soļiem pilsonības politikas risināšanā.

Kopumā vērtējot pilsonības politiku Latvijā periodā no 1991.- 1998. gadam, jāsaka, ka šis process bija vairāk jau virzīts pateicoties ārējam spiedienam, jo pašu Saeimas frakciju starpā bieži vien izvērās domstarpības un viedokļu atšķirība par nepieciešamajiem risinājumiem nepilsoņu problēmai un Pilsonības likuma stingrās vai, tieši pretēji, liberālās prasības. Šī viedokļu atšķirība lieliski novērojama gan tā laika presē, gan Saeimas sēžu stenogrammās.

Iespējams valdības novirzīšanās no pārlieki nacionālām idejām pilsonības piešķiršanai bija ārvalstu ietekmes rezultāts, taču, iespējams, ka Latvijas valdībai 90. gados nebija citas izvēles, lai pēc daudzajiem okupācijā pavadītajiem gadiem spētu integrēties modernajā Eiropā, tādēļ liberāla Pilsonības likuma izstrāde kļuva arī par svarīgu valsts ārpolitikas veidotāju.

Kā pilsonības jautājuma iekšpolitiskos aspektus varētu minēt arī ietekmi, ko tas atstāja uz valdības darbu, jo īpaši pēc Pilsonības likuma pieņemšanas, kad pret konkrēto likumu nostājās labējā opozīcija, izteikti Saeimas frakcijas LNNK un „Tēvzemei un brīvībai”, kuras uzsvēra likuma pārāk liberālo dabu un bija gatavas izvērst referendumus gan pēc likuma pieņemšanas 1994. gadā, gan pēc likuma grozījumu pieņemšanas 1998. gadā. Domstarpības valdībā, kas rezultējās ar valdības krīzi 1997. un 1998. gadā bija cieši saistītas ar Pilsonības likumu ar ko varētu secināt, ka dažādie viedokļi, kas tika izteikti Saeimas sēdēs un atspoguļoti presē, kavēja saliedētas valdības darbības panākšanu, lai spētu ātrāk un produktīvāk pieņemt lēmumus.

Arī sabiedrības šķelšanās būtu uzskatāma par pilsonības politikas tiešu rezultātu, jo, kā jau minēju, 1991. gada 15. oktobra AP lēmums, lai gan panāca pilsoņu kopas izveido, lielākajā daļā nepilsoņu tika vērtēts kā sava veida valsts nerēķināšanās ar nepilsoņiem. Arī sākotnējais Pilsonības likums un jo īpaši lēnā naturalizācijas gaita, kā arī augstās prasības pilsonības saņemšanai, vairumā nepilsoņu neveicināja lojalitāti pret valdību. Negatīvā nostāja no atsevišķas latviešu sabiedrības daļas puses par to, ka krieviem vajadzētu atstāt Latviju spriedzi sabiedrībā tikai palielināja. Par Latvijas sabiedrības divējādo dabu kā spilgts piemērs liecina arī referenduma rezultāti 1998. gada 3. oktobrī, kad par grozījumu atcelšanu nobalsoja 44.98% no sabiedrības, norādot uz to, ka pret liberālāku naturalizācijas procesu un palielinātākām nepilsoņu tiesībām iegūt pilsonību nostājās nedaudz mazāk kā puse no visas sabiedrības – faktors, ko daudzi nepilsoņi vērtēja negatīvi un ar bažām.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Prese:

1. 1994. gada 30. marts *Krievija centīsies panākt pilsonības piešķiršanu tautiešiem Baltijā*. Diena 1. lpp
2. 1990. gada 25. aprīlis *Latvijā veic Pilsoņu kongresa priekšdarbus* Laiks 8. lpp.
3. 1994. gada 7. marts *Krievija nesaista armijas izvešanu ar krievu tiesībām* Diena 1. lpp.
4. 1990. gada 16. maijs *Pilsoņu kongresa lēmumi* Laiks 1. lpp
5. 1998. gada 30. septembris *Grozījumi pilsonības likumā* Latvijas Vēstnesis 5. lpp
6. Arāja D 1998. gada 6. aprīlis *Latvijā neesot nacionālā konflikta* Diena 1. lpp
7. Ābele E 1996. gada 12. aprīlis *17000 Latvijas pilsoņiem jāiziet naturalizācija* Neatkarīgā Rīta Avīze 1. lpp
8. Bartaševics A 1997. gada 31. maijs *Kozirevs: Baltija netika okupēta* Brīvā Latvija 3. lpp
9. Birkavs V 1998. gada 16. aprīlis *Māja jāsakārto pašiem* Diena 2. lpp
10. Bremšmits E 1995. gada 15-21. marts *Par pilsonību naturalizāciju un nacionālismu* Nacionālā neatkarība 7. lpp
11. Bojāre I 1991. gada 7. septembris *Kam tiks Latvijas pilsonība* Diena, 1. lpp
12. Cāzere I 1990. gada 25. aprīlis *Latvijā veic Pilsoņu kongresa priekšdarbus* Laiks 8. lpp
13. Derums J 1995. gada 22-28. marts *Latvieši pilsonību saņems reģistrācijas kārtībā* Nacionālā neatkarība 1 lpp
14. Derums J 1996. gada 17-23. janvāris *Intervija ar Pilsonības un imigrācijas departamenta direktora konsultantu Uģi Šulcu* *Divi virzieni – naturalizācija un repatriācija* Nacionālā neatkarība 3. Lpp
15. Egle I 1998. gada 18. jūnijs *Ulmanis pārlicināts, ka Pilsonības likumu grozīs* Diena 1.lpp
16. Ezergailis A 1991. gada 21. decembris *Pilsonība uz pannas* Diena, 2. lpp
17. Jaroslavskā T 1994. gada 12. novembris *Intervija ar Naturalizācijas pārvaldes priekšnieci Eižēniju Aldermani* *Naturalizācija paredz ne tikai tiesības, bet arī pienākumus* Diena 2. lpp

18. Krustiņš V 1998. gada 10. septembris *TB/LNNK: „Naturalizācija ir plānprātiņu murgi.” Vai tiešām?* Lauku avīze 2. lpp
19. Kulmanis J. 1994. gada 10. februāris *Rietumi neatbalsta kvotu sistēmu pilsonības likumā* Diena 1. lpp
20. Kulmanis J 1994. gada 16. aprīlis *EDSA: Krievijas armija jāizved* Diena 1. lpp
21. Kulmanis J 1994. gada 2. jūlijs *Panteļejevs: nemainīts pilsonības likums radīs politiski grūtas diskusijas Eiropas Padomē* Diena, 1. un 8. lpp
22. Ķibilds M 1994. gada 12. februāris *Latvija nevēlas atteikties no pilsonības kvotām* Diena 1. lpp
23. Lejiņš A 1998. Gada 10. Marts *Vai pavērsiens Latvijas un Krievijas attiecībās?* Diena 2. lpp
24. Levits E., 1991. gada 29. janvāris *Māja un saimnieks, Latvija un pilsonība* Atmoda Atpūtai, 6. lpp
25. Ločmele N., Rudaks U., 1994. gada 6. jūlijs *Līdztiesība: kvotas Pilsonības likumā nav galvenais* Diena 6. lpp
26. Ločmele N 1994. gada 14. jūlijs *Saeimā nav vienprātības par pilsonības likuma labojumiem.* Diena 1. lpp
27. Ločmele N 1994. gada 23. jūlijs *Pieņemts Pilsonības likums bez kvotām* Diena 1. lpp
28. Ločmele N 1994. gada 26. jūlijs *LNNK plāno labot Saeimas pieņemto pilsonības likumu* Diena 1. lpp
29. Ločmele N 1995. gada 3. janvāris *Naturalizācija sāksies 1. februārī* Diena, 1. lpp
30. Ločmele N, Liepiņa G 1995. gada 21. janvāris *Naturalizācija sāksies kā plānots* Diena, 1.lp
31. Ločmele N 1998. gada 1. aprīlis *Bažģis par valodas likumu un naturalizāciju* Diena 1. lpp
32. Ločmele N 1998. gada 8. aprīlis *Atbalsta naturalizācijas logu atcelšanu Latvijā dzimušajiem nepilsoņiem* Diena 4. lpp
33. Ločmele N 1998. gada 3. jūnijs *Apdraudēti grozījumi Pilsonības likumā* Diena 1. lpp
34. Ločmele N 1998. gada 5. jūnijs *Ievēro EDSO ieteikumus* Diena 1. lpp
35. Matisone A 1994. gada 12. janvāris *Klintons: Baltijas valstīm jāgarantē krievu tiesības.* Diena 1. lpp

36. Mičulis A., 1990. gada 16. oktobris *Imigrantu piespiedu izsūtīšana – optimālais risinājums*. Pilsonis, nr. 7. 1. lpp.
37. Miķelsone A 1994. gada 25. februāris *Latviešu īpatsvars Latvijā palielinās* Diena 1. lpp
38. Ozoliņš A 1994. gada 16. februāris *Kvotas atbilst valsts interesēm* Diena 1. lpp
39. Ozoliņš A 1994. g. 9. marts *Krievijas armija un civiltiesības* Diena, 2 lpp
40. Ozoliņš A 1998. gada 27. jūnijs *Tautas vārdā pret tautu* Diena 2. lpp
41. Panteļejevs A., 1992. gada 3 oktobris *Nulles variants Pilsonībā var novest pie aparteīda* Diena, 2. lpp
42. Plamše K 1998. gada 18. marts *Grib izmaiņas naturalizācijā, vēlāk – pilsonības likumā*. Diena 1. lpp
43. Plamše K 1998. gada 4. maijs *ES ārlietu ministri nenosoda Krievijas sankcijas* Diena 1. lpp
44. Plamše K 1998. gada 10. jūnijs *ES gaida steidzamu Pilsonības likuma grozījumu pieņemšanu* Diena 1. lpp
45. Prokopova E 1998. gada 18. maijs *Ulmanis: Krievijas spiediens ir mazinājies* Diena 1. lpp
46. Reihmanis K 1994. gada 8.septembris *Pilsonības tiesiskie aspekti* Diena, 2. lpp
47. Rudaks U 1994. gada 4. marts *Nepilsoņu mītiņš Strēlnieku laukumā* Diena 1. lpp.
48. Rupners I 1994. gada 24. janvāris *Kolonizācija, Pilsonība un Latvija* Diena 2. lpp
49. Zariņš V 1994. gada janvāris *Kādi būs Latvijas Pilsonības likuma tiešie un netiešie rezultāti?* Atmoda, 1. lpp
50. Širovs P 1998. gada 8. aprīlis *Maskava aicina boikotēt Latvijas preces* Diena 1. lpp
51. Šulce I 1995. gada 11-17. janvāris Ieva Šulce *Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (I)* Nacionālā Neatkarība 3. lpp
52. Šulce I 1995. gada 25-31. janvāris *Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (II)* Nacionālā Neatkarība, 4. lpp.
53. Šulce I 1995. gada 8. marts *Naturalizācija. Cik sāpīga tā būs Latvijai (III)* Diena 5. lpp
54. Tihomirovs V. 1994. gada 8. jūlijs *Barjera ceļā uz lielo Eiropu* Diena, 2. lpp
55. Tihonovs J 1994. gada 9. jūlijs *EP joprojām iesaka svītrot kvotas pilsonības likumā* Diena, 1. lpp
56. Tupesis J 1994. gada 12. marts *Kvotas vai kvotu princips* Diena 2. lpp

57. Tihonovs J 1995. gada 20. oktobris *Naturalizācija: Lēna, bet likumīga* Diena, 3. lpp
58. Tihonovs J 1998. gada 17. jūnijs *EP deputāti brīdina Latviju no izolācijas* Diena 3. lpp
59. Tihonovs J 1998. gada 17. aprīlis *Olbraita brīdina Krieviju* Diena 1. lpp
60. Tihonovs J 1998. gada 14. maijs *Komisārs: Saeimai jāpieņem MK ieteikumi pilsonības likumam* Diena 3. lpp
61. Upleja S 1994. gada 22. februāris *Saeima lēnām iepazīstas ar EP slēdzienu par pilsonības likumu* DIENA 1. lpp
62. Upleja S 1994. gada 15. marts *Iespējams, ka Pilsonības likumā nebūs kvotu*, Diena, 1. lpp
63. Upleja S 1994. gada 24. aprīlis *Pilsonības likuma otrais lasījums gaidāms maija vidū.* Diena, 1. lpp
64. Vasariņš P 1994. gada 14. jūlijs *Latvijas Pilsonības likums Rietumu preses skatījumā* Diena 2. lpp

Latvijas Valsts arhīva materiāli:

65. Latvijas Valsts arhīvs. 1899. fonds, (Helsinki komisijas ziņojums „Human rights and democratization in Latvia” september 1993. Staff of the Commission on Security and Cooperation in Europe) 1. apraksts, 41. lieta 14-21. lpp
66. LVA 2000. fonds 2. apr., 1258 lieta LR Naturalizācijas pārvalde – Naturalizācijas process Latvijā 1995. gadā 120 lpp.
67. LVA, 2000. fonds, 2 apraksts, 1256. lieta, LR Saeima, Pilsonības likuma izpildes komisija 97. lpp.

Interneta resursi:

68. Latvijas Republikas Saeimas 1991. g. 15. oktobra rīta sēdes stenogramma, Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_911015.htm, Skatīts: 19.05.12
69. LR Saeimas 1991. gada 22. oktobra rīta sēdes stenogramma, pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_911022.htm, skatīts: 19.05.12
70. LR Saeimas 1993.gada 9.septembra plenārsēde. Pieejams: http://saeima.lv/steno/st_93/st0909.html. Skatīts: 19.05.12
71. LR Saeimas 1994. gada 28. aprīļa plenārsēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2804.html, Skatīts: 19.05.12

72. LR Saeimas 1994. gada 9. jūnija sēdes stenogramma. Pieejams:
http://saeima.lv/steno/st_94/st0906.html. Skatīts: 19.05.12
73. LR Saeimas 1994. gada 21. jūnija plenārsēdes stenogramma, Pieejams:
http://saeima.lv/steno/st_94/st2106.html, Skatīts 19.05.12
74. LR Saeimas 1994. gada 22. jūlija sēdes stenogramma. PieejamsL
http://saeima.lv/steno/st_94/st2207.html. Skatīts: 19.05.12
75. Pētījums „Ceļā uz pilsonisko sabiedrību” pieejams internetā:
http://s3.amazonaws.com/politika/public/article_files/1116/original/Uzpilssab3EkspApt.pdf?1326908651 Skatīts: 19.05.12

Memuāri:

76. Mille A *Te un citadelē: Jānis Peters* Rīga, Atēna, 2006.

Literatūra

1. Bleiere D *Latvijas vēsture 20. gadsimts* Rīga, Jumava, 2005.
2. Fredēns L. P. *Atgriešanās: Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu atgūtās neatkarības pirmie gadi 1991-1994*. Rīga, Atēna, 2011.
3. Kehre I. B., Stalidzāne I. *Reģionālo aspektu nozīme pilsonības jautājuma risināšanā*. Rīga, LR Naturalizācijas Pārvalde, 2003.
4. *Baltijas valstis likteņgriežos* red. Jundzis T., Rīga, Latvijas Zinātņu akadēmija, 1998.
5. Lejiņš A *Skats nākotnē atskatoties* Rīga, Jumava, 2007.
6. *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?* Red. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2010.
7. *Latvian-Russian relations: domestic and international dimensions* ed. Nils Muižnieks, Rīga, LU akadēmiskais apgāds, 2006.
8. Pabriks A., Vēbers E., Āboliņš R. *Atsvešinātības pārvarēšana* Rīga, Sorosa Fonds Latvija, 2001.
9. *Cik demokrātiska ir Latvija : demokrātijas audits* red. Rozenvalds J., Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2005.

10. Stern E. K. *Crisis management in a transition society: the latvian experience*
Stockholm, Försvarshögskolan, 2000.
11. Upmalis I *Latvija – PSRS karabāze Rīga*, Zelta grauds, 2006.
12. Ūdris J *Gunta Ulmaņa vertikāle* Rīga, Jumava 2009.

Interneta resursi:

13. Andrējevs G., 2002. gads, *Okupācija starptautiski atzīta jau sen*, pieejams:
http://vip.latnet.lv/lpra/okup_atz.htm, Skatīts: 19.05.12
14. Ignatāne G., Lulle A., *Rokasgrāmata par ANO* Jelgavas tipogrāfija, 2005. 120. lpp.
Pieejams: <http://www.am.gov.lv/data/file/l/p/anorokasgramata.pdf> Skatīts: 19.05.12
15. Lato L., Metuzāls S. 2011. g, Latvijas ārpolitikas mūžīgie meklējumi,
http://www.pietiek.com/raksti/latvijas_arpolitikas_muzigie_meklejumi, Skatīts
19.05.2012

Bakalaura darbs „Pilsonības jautājums Latvijā 1991. – 1998. gadā: iekšpolitiskie un ārpolitiskie aspekti” izstrādāts LU Vēstures un filozofijas fakultātē

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai

Autors: Madars Svīķis

23.05.2012.

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītājs: Asoc. profesors Jānis Taurēns

23.05.2012.

Recenzents: Docents Raimonds Cerūzis

Darbs iesniegts 23.05.2012.

Metodiķe:

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē

30.05.2012. prot. Nr. , vērtējums

Komisijas sekretārs: